

राजभाषा ज्योति

अंक: 46, अक्टूबर 2024 – मार्च 2025

राजभाषा कार्यान्वयन गतिविधियां

संयुक्त राजभाषा सम्मेलन के दौरान पुरस्कार ग्रहण करते
सीएमडी एवं निदेशक (कार्मिक) महोदय

अध्यक्ष व प्रबंध निदेशक तथा निदेशकगण द्वारा राजभाषा ज्योति के
45वें अंक का विमोचन

वर्ष 2024-25 के लिए राजभाषा कार्यान्वयन समिति की तीसरी बैठक

राजभाषा शील्ड प्रोत्साहन योजना के अंतर्गत शील्ड व प्रमाण-पत्र प्राप्त
करते कार्यपालक निदेशक, डिजाइन (ई एंड एम)

राजभाषा शील्ड प्रोत्साहन योजना के अंतर्गत शील्ड व प्रमाण-पत्र
प्राप्त करते कार्यपालक निदेशक, योजना विभाग

राजभाषा शील्ड प्रोत्साहन योजना के अंतर्गत शील्ड व प्रमाण पत्र
प्राप्त करते कार्यपालक निदेशक, जम्मू

राजभाषा ज्योति

एक नवरत्न कंपनी

अध्यक्ष व प्रबंध निदेशक

एनएचपीसी लिमिटेड

संदेश

समाज में जो कुछ घटित होता है, उसका प्रतिबिंब हमें साहित्य में दिखाई देता है। इसीलिए साहित्य को समाज का दर्पण कहा गया है। लगभग हजार वर्षों से भी अधिक समय से हिंदी भाषा भावों की अभिव्यक्ति का सशक्त माध्यम रही है। हिंदी के पास सरल एवं सहज भाषा की व्यापकता, विशाल शब्द भंडार, महान सांस्कृतिक विरासत, उदार एवं आत्मीय लोकप्रियता है। यही कारण है कि हिंदी के सृजनात्मक साहित्य की विविधता, व्यवहारिकता सभी को सहज ही अपनी ओर आकर्षित करती है।

कार्यालयीन कार्यों को केवल हिंदी में ही करना हमारा नैतिक तथा संवैधानिक दायित्व है। मेरी आप सभी से अपील है कि हिंदी के प्रयोग को केवल राजभाषा कार्यान्वयन तक सीमित न रखकर बल्कि इसे गौरव के साथ अपने दैनिक जीवन में भी अधिक से अधिक प्रयोग करें। हमारा निगम जलविद्युत उत्पादन के क्षेत्र में तो अग्रणी है ही, अब नए भारत में हम नई ऊर्जा और दृढ़संकल्पता के साथ नवीकरणीय ऊर्जा के अन्य क्षेत्रों में भी आगे बढ़ रहे हैं। मुझे आशा है कि हम इसी प्रकार की समान कर्तव्यनिष्ठा एवं दृढ़ता के साथ राजभाषा कार्यान्वयन के क्षेत्र में भी नित नई उपलब्धियां हासिल करते रहेंगे।

मुझे यह जानकार प्रसन्नता हुई कि 'राजभाषा ज्योति' के 46वें अंक का प्रकाशन किया जा रहा है। यह पत्रिका न केवल निगम के कार्मिकों के लिए हिंदी भाषा और साहित्य के प्रचार-प्रसार का माध्यम है, बल्कि यह उन्हें अपने अनुभव और उपलब्धियों को साझा करने के लिए सशक्त मंच भी उपलब्ध करा रही है। आशा है कि विगत अंकों की तरह 'राजभाषा ज्योति' के नए अंक में भी स्तरीय व रोचक रचनाएं शामिल की जाएंगी।

पत्रिका के नवीनतम अंक के प्रकाशन के लिए संपादकीय टीम को हार्दिक शुभकामनाएं।

(राज कुमार चौधरी)

एक नवरत्न कंपनी
निदेशक (कार्मिक)
एनएचपीसी लिमिटेड

संदेश

हमारे देश की सभी भाषाएं अपने आप में समृद्ध भाषाएं हैं, फिर भी देश की सभी भाषाओं और बोलियों में हिंदी ही एक ऐसी भाषा है जो हमारे देश के विभिन्न राज्यों और प्रांतों के लिए एक संपर्क भाषा के रूप में स्थापित हो चुकी है। केंद्र सरकार के उद्यम में कार्य करते हुए कार्यालय संबंधी कार्यों में राजभाषा हिंदी का प्रयोग करना हम सभी का संवैधानिक दायित्व है, लेकिन मेरा मानना है कि हिंदी भाषा का सर्वांगीण प्रयोग करते हुए हमारे अंदर गौरव का भाव भी होना चाहिए।

हमारा निगम जलविद्युत एवं अन्य नवीकरणीय ऊर्जा विकास में एक ओर जहां राष्ट्र के विकास में अपना महत्वपूर्ण योगदान दे रहा है वहीं दूसरी ओर राजभाषा हिंदी के प्रचार-प्रसार को गति प्रदान कर अपने नैतिक और संवैधानिक दायित्वों का निर्वहन कर रहा है। राजभाषा कार्यान्वयन के क्षेत्र में किए गए उत्कृष्ट प्रयासों के कारण निगम को कई मंचों पर सम्मानित भी किया गया है। जिसके लिए सभी कार्मिक बधाई के पात्र हैं। किन्तु अभी भी कार्यालयीन काम-काज के कई क्षेत्रों में विशेष ध्यान देने की आवश्यकता है। आप सभी इन क्षेत्रों की पहचान करें और उन्हें राजभाषा कार्यान्वयन की दृष्टि से सुदृढ़ करें। मुझे आशा है कि जिस प्रकार हम जलविद्युत के क्षेत्र में अग्रणी संगठन हैं ठीक वैसे ही सभी के सामूहिक निष्ठापूर्वक प्रयासों से हम राजभाषा कार्यान्वयन के क्षेत्र में भी शीघ्र ही अग्रणी संस्थान के रूप में स्थापित होंगे।

भाषा के प्रचार-प्रसार में पत्र-पत्रिकाओं की महत्वपूर्ण भूमिका होती है और यह सृजनात्मक प्रतिभा को निखारने में भी महत्वपूर्ण योगदान देती है। मैं 'राजभाषा ज्योति' के 46वें अंक के सफल प्रकाशन के लिए शुभकामनाएं देता हूँ और आशा करता हूँ कि पत्रिका का नवीनतम अंक भी गत अंकों की भाँति पठनीय व रोचक होगा।

हार्दिक शुभकामनाओं सहित।

(उत्तम लाल)

राजभाषा ज्योति

कार्यपालक निदेशक (मानव संसाधन)
एनएचपीसी लिमिटेड

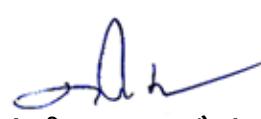

संदेश

हिंदी भाषा का इतिहास लगभग एक हजार वर्ष पुराना माना गया है। भारतीय स्वतंत्रता आंदोलन के समय देश में इसे एक संपर्क भाषा के रूप में मजबूती के साथ स्थापित किया गया। आंदोलन के शीर्षस्थ नेतृत्व को आंदोलन की रोशनी पूरे देश में फैलाने के लिए एक संपर्क भाषा की आवश्यकता महसूस हुई जिससे पूरे भारत को एक सूत्र में पिरोया जा सके। हिंदी में दिए गए भाषणों और नारों ने जनमानस में स्वाधीनता की अलख जगाई थी। हिंदी भाषा की महत्ता को देखते हुए ही राष्ट्र निर्माताओं ने हिंदी भाषा को नव—स्वतंत्र भारत की राजभाषा का दर्जा दिया। अतएव हिंदी केवल भाषा या राजभाषा नहीं है यह हर भारतीय के लिए गौरव व संस्कृति की परिचायक भी है।

एनएचपीसी लिमिटेड, राजभाषा हिंदी के प्रचार—प्रसार तथा कार्यालयीन कार्यों में इसकी उत्तरोत्तर वृद्धि के लिए दृढ़ संकल्प है। निगम में वर्षभर राजभाषामय वातावरण बनाए रखने के लिए नियमित रूप से राजभाषा कार्यकलाप आयोजित किए जाते हैं। मेरा मानना है कि कार्यालयीन कार्यों में अनुवाद पर निर्भरता को अब खत्म किया जाए और मूल रूप से हिंदी में कामकाज को बढ़ावा दिया जाए। इसीलिए मेरा आप सभी से आग्रह है कि अपने कार्यालयीन कार्यों, विशेष रूप से ई—ऑफिस और डिजिटल संप्रेषण में हिंदी का अधिक से अधिक प्रयोग करें।

निगम के कार्मिकों को 'राजभाषा ज्योति' पत्रिका हिंदी में काम—काज करने की प्रेरणा तो देती ही है, साथ ही उनके अंदर छिपी लेखन प्रतिभा को भी उजागर करती है। गत कुछ अंकों से पत्रिका में कार्मिकों के साथ—साथ उनके परिवार के सदस्यों से भी रचनाएं आमंत्रित की जा रही हैं। मुझे आशा है कि कार्मिक अपने परिवार के सदस्यों को भी हिंदी में लिखने के लिए प्रेरित करेंगे। 'राजभाषा ज्योति' के नवीनतम 46वें अंक के सफल प्रकाशन के लिए शुभकामनाएं।

(नवीन कुमार जैन)

સંપાદકીય

अपने पहले સંપાદકીય કે માધ્યમ સે આપ સભી કે સાથ રૂબરૂ હોતે હુએ સુઝે હર્ષ કે સાથ-સાથ ગૌરવ કા ભી અનુભવ હો રહા હૈ। 'રાજભાષા જ્યોતિ' પત્રિકા કા 46વાં અંક આપકે સમક્ષ પ્રસ્તુત હૈ। બતાવું સંપાદક, ઇસ ઉત્તરદાયિત્વ કો સ્વીકાર કરતે હુએ મેરે મન મેં ઉત્સાહ કે સાથ-સાથ એક ગહરી જિમ્મેદારી કી ભાવના ભી હૈ ક્યોંકિ યહ કેવળ એક પત્રિકા સંપાદન કા કાર્ય નહીં, બલ્કિ હિંદી ભાષા ઔર હમારી રાજભાષા નીતિ કે પ્રતિ પ્રતિબદ્ધતા કા જીવંત ઉદાહરણ હૈ।

રાજભાષા હિંદી ન કેવળ સંપર્ક કા માધ્યમ હૈ, અપિતું યહ હમારી સાંસ્કૃતિક પહ્યાન, મૂલ્યબોધ ઔર રાષ્ટ્ર-નિર્માણ કી ભાવના કો ભી અભિવ્યક્ત કરતી હૈ। આજ જબ વૈશ્વીકરણ ઔર તકનીકી વિકાસ કે યુગ મેં હમ નિરંતર આગે બढ રહે હોય, તબ ભી અપની માતૃભાષા કે પ્રતિ ગર્વ ઔર સમર્પણ કી ભાવના બનાએ રહ્યા અત્યંત આવશ્યક હૈ। 'રાજભાષા જ્યોતિ' કે માધ્યમ સે ન સિર્ફ નિગમ કે કાર્મિકોનો બલ્ક પરિવાર કે સદ્દસ્યોનો ભી અપની રચના-કૌશલ કો પ્રસ્તુત કરને કા અવસર મિલતા હૈ।

હમેં યહ દેખકર પ્રસન્નતા હોતી હૈ કે હમારે સહકર્મી ન કેવળ અપને દૈનિક કાર્યોને હિંદી કા કૃશલતાપૂર્વક ઉપયોગ કર રહે હોય, બલ્ક રચનાત્મક લેખન કે માધ્યમ સે અપની ભાષાઈ ક્ષમતા કા પ્રદર્શન ભી કર રહે હોય। 'રાજભાષા જ્યોતિ' કે ઇસ અંક મેં પ્રકાશિત કવિતાએં ઔર લેખ ઇસ બાત કા જીવંત પ્રમાણ હોય કે હમારે કાર્યાલય મેં હિંદી કેવળ એક પ્રશાસનિક આવશ્યકતા નહીં, બલ્ક અભિવ્યક્તિ કા એક સશક્ત માધ્યમ ભી હૈ। ઇસ અંક મેં, પર્યાવરણ મુદ્રાઓને જીવંત વિષયોને પર દો લેખ હોય, ઇસકે અલાવા નારી શિક્ષા પર ભી એક લેખ કો શામિલ કિયા ગયા હૈ। 'પ્રોબા-3 મિશન-સૂર્ય' કે ઔર 'નજદીક પહુંચા ભારત' દ્વારા અંતર્િક્ષ મેં ભારત કે બઢતે કદમોને પર પ્રકાશ ડાલા ગયા હૈ ઔર પૂર્વોત્તર ભારત મેં જલ દોહન કી શક્તિ ઔર જલવિદ્યુત કી રણનીતિક પરિસ્થિતિ કા સંક્ષિપ્ત વિવરણ 'અપર સિયાંગ બહુઉદ્દેશીય ભંડારણ પરિયોજના-સુનહરે ભવિષ્ય કા સપના' લેખ કે માધ્યમ સે દેને કી કોશિશ કી ગઈ હોય। ઇસકે અતિરિક્ત, પત્રિકા કે ગત અંકોને કી ભાંતિ ઇસ અંક મેં ભી પર્યાટન, સૂચના પ્રોદ્યોગિકી આદિ જૈસે વિભિન્ન વિષયોને પર વિવિધ પ્રકાર કી રોચક સામગ્રી પ્રકાશિત કરને કા પ્રયાસ કિયા ગયા હૈ।

હમ ઇસ અંક કે સભી રચનાકારોનું, સંપાદકીય ટીમ કે સદ્દસ્યોનું ઔર ઉન સભી લોગોનું કે પ્રતિ આભાર વ્યક્ત કરતે હોય જિન્હોને ઇસ અંક કો સાકાર કરને મેં અપના બહુમૂલ્ય યોગદાન દિયા હૈ। ઇસકે સાથ હી હમ અધ્યક્ષ વ પ્રબંધ નિદેશક તથા સભી નિદેશકગણ કા ભી આભાર પ્રકટ કરતે હોય જિનકે કૃશલ વ અનુભવી માર્ગદર્શન સે નિગમ મેં રાજભાષા કાર્યાન્વયન કો સુદૃઢતા મિલ રહી હૈ। આપ સભી કે નિરંતર પ્રોત્સાહન ઔર સક્રિય ભાગીદારી કે બિના યહ યાત્રા સંભવ નહીં થી।

હમ સભી સુધી પાઠકોનું સે ઉનકે સુઝાવોનું ઔર પ્રતિક્રિયાઓનું કા સ્વાગત કરતે હોય, જો હમેં 'રાજભાષા જ્યોતિ' કો ઔર ભી અધિક ઉપયોગી ઔર આકર્ષક બનાને મેં સહાયક હોયાં। હિંદી કી સેવા મેં હમ સબકા સહયોગ ઔર સંકલ્પ નિરંતર બના રહે – યહી હમારી મંગલકામના હૈ।

(સંજીવ કુમાર)
મહાપ્રબંધક (જનસમ્પર્ક) – રાજભાષા

राजभाषा

ज्योति

अंक: 46, अक्टूबर 2024 - मार्च 2025

राजभाषा विभाग | एनएचपीसी लिमिटेड

मुख्य संरक्षक

श्री राज कुमार चौधरी
अध्यक्ष व प्रबंध निदेशक

संरक्षक

श्री उत्तम लाल
निदेशक (कार्मिक)

परामर्शदाता

श्री नवीन कुमार जैन
कार्यपालक निदेशक (मानव संसाधन)

संपादक

श्री संजीव कुमार
महाप्रबंधक (जनसम्पर्क)- राजभाषा

उप संपादक एवं साज-सज्जा

श्री जितेन्द्र प्रताप सिंह
प्रबंधक (राजभाषा)

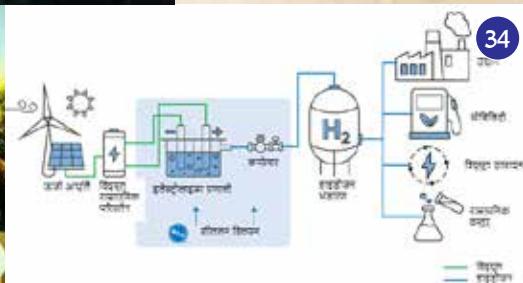
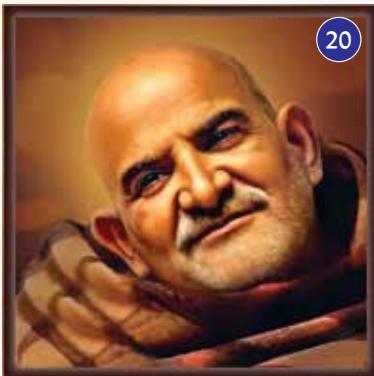
पत्राचार का पता

राजभाषा विभाग

एनएचपीसी लिमिटेड
सेक्टर-33, फरीदाबाद, हरियाणा-121003
ई-मेल: rajbhasha-co@nhpc.nic.in

'राजभाषा ज्योति' पत्रिका में प्रकाशित रचनाओं में व्यक्त विचार लेखकों के अपने विचार हैं।

एनएचपीसी प्रबंधन का इनसे सहमत होना आवश्यक नहीं है।

અનુક્રમણિકા

1. ઊર્જા સમૃદ્ધિ	
• અપર સિયાંગ બહુઉદેશીય ભંડારણ પરિયોજના - સુનહરે ભવિષ્ય કા સપના	7
• કાર્બન ક્રેડિટ એવં કાર્બન ટ્રેડિંગ	16
• ગ્રીન હાઇડ્રોજન - એક સ્વચ્છ ઊર્જા સ्रોત	34
2. વિવિધ આલેખ	
• પ્રોબા-3 મિશન - સૂર્ય કે ઔર નજદીક પહુંચા ભારત	12
• ભાષા ઔર અનુવાદ	14
• નારી શિક્ષા	50
• જલવાયુ પરિવર્તન - એક વૈશિક ચુનૌતી	57
3. સંસ્મરણ	
• સંત શિરોમણ - શ્રી નીમ કરોલી બાબા	20
4. રિપોર્ટ	
• રાજભાષા સંગોષ્ઠી/સમ્મેલન કા આયોજન	24
• હિંદી કવિ સમ્મેલન કા આયોજન	26
5. રાજભાષા ગતિવિધિયાં	
• રાજભાષા કાર્યાન્વયન ગતિવિધિયાં	27-33

6. પર્યાટન

- ઉદયપુર - એક બહુમૂલ્ય ધારોહર

39

7. સ્થાયી સ્તંભ

- અંક કે સાહિત્યકાર
- પારિભાષિક શબ્દાવલી
- હિંદી સાહિત્ય

44

60

60

8. વ્યંગ્ય

- કર્મલોક

46

9. સૂચના પ્રौદ્યોગિકી

- સાઇબર સુરક્ષા - આજ કે સમય કી આવશ્યકતા

48

10. રાજ્ય ક પર્વ

- જહાં શિવ ને 'ઉગના' બન કી થી ચાકરી

54

11. કાવ્ય ધારા

- ભ્રષ્ટાચાર
- ગૌરવ
- આત્માભિમાન
- મોહ સે મોહન
- ગાંબ મેરા મુઝે બડા યાદ આતા હૈ
- જલવિદ્યુત
- અબ દિન ઢલને લગે હૈને

19

61

62

62

63

63

64

64

ઉર્જા અમલું

અપર સિયાંગ બહુદેશીય ભંડારણ પરિયોજના - સુનહરે ભવિષ્ય કા સપના

સંજીવ કુમાર, મહાપ્રબંધક (જનસમ્પર્ક) – રાજભાષા
રાજભાષા વિભાગ, નિગમ મુખ્યાલય (ફરીદાબાદ)

પૃષ્ઠભૂમિ

પૂર્વોત્તર ભારત કે લિએ 11,200 મેગાવાટ કી પ્રસ્તાવિત ક્ષમતા વાલી અપર સિયાંગ બહુદેશીય ભંડારણ પરિયોજના (યૂ઎સેમએસ્પી), એક પરિવર્તનકારી મીલ કા પત્થર સાબિત હોને વાલી હૈ। પૂર્વ–વ્યવહાર્યતા રિપોર્ટ (પીએફઆર), વિસ્તૃત પરિયોજના રિપોર્ટ (ડીપીઆર) ઔર આર્થિક મામલોં કી કૈવિનેટ સમિતિ (સીસીઈએ) કી મંજૂરી મિલને કે બાદ ઇસ પરિયોજના કે નિર્માણ કા કામ એનએચ્પીસી લિમિટેડ કો સૌંપે જાને કી સંભાવના હૈ। યા મહત્વાકાંક્ષી જલવિદ્યુત પરિયોજના જલ સુરક્ષા, બાઢ નિયંત્રણ ઔર વિદ્યુત ઉત્પાદન સહિત કર્ઝ લાભ પ્રદાન કરને કે લિએ પ્રસ્તાવિત કી ગર્ઝ હૈ। સિયાંગ નદી કે જલ પ્રવાહ કો નિયમિત કરકે, ઇસ ક્ષેત્ર મેં વિનાશકારી બાઢ કો રોકને મેં ભી યા પરિયોજના મદદ કરેગી ઔર સાથ હી સિંચાઈ, પર્યાણ તથા અન્ય ઉદ્દેશ્યોં કે લિએ એક સ્થિર જલ આપૂર્તિ ભી સુનિશ્ચિત કરેગી। પરિયોજના કી 11,200 મેગાવાટ ક્ષમતા ભારત કી નવીકરણીય ઊર્જા ક્ષમતા કો મહત્વપૂર્ણ રૂપ સે બઢાવા દેગી।

ઇસ પરિયોજના કે લિએ 125 લાખ કરોડ રૂપએ સે અધિક કે નિવેશ કા અનુમાન હૈ, જિસસે ઇસ ક્ષેત્ર કો પર્યાપ્ત આર્થિક પ્રોત્સાહન મિલને કી ઉમ્મીદ હૈ। નિર્માણ કે દૌરાન સિવિલ નિર્માણ, ઇંજીનિયરિંગ ઔર લોજિસ્ટિક્સ જૈસે ક્ષેત્રોં મેં હજારોં રોજગાર કે અવસર પૈદા હોંગે જિસસે સ્થાનીય સમુદાયોં કો લાભ હોગા। ઇસકે અલાવા, સડકોં, સ્વાસ્થ્ય સુવિધાઓં, શૈક્ષણિક સંસ્થાનોં ઔર યાં તક કે પર્યાણ કે બુનિયાદી ઢાંચે કે વિકસિત હોને સે સ્થાનીય લોગોં કે જીવન કી ગુણવત્તા મેં સુધાર હોગા ઔર સમગ્ર સામાજિક–આર્થિક વિકાસ કો બઢાવા મિલેગા। યા પરિયોજના ન કેવલ ભારત કે ઊર્જા લક્ષ્યોં કો પૂરા કરને કી દિશા મેં એક મહત્વપૂર્ણ કદમ હૈ, બલ્કિ પૂર્વોત્તર મેં સતત વિકાસ, ક્ષેત્રીય એકીકરણ ઔર દીર્ଘકાલિક સમૃદ્ધિ કે લિએ ઉત્પ્રેક ભી હૈ।

એનએચ્પીસી લિમિટેડ કે લિએ મહત્વ

વર્તમાન મેં, એનએચ્પીસી લિમિટેડ કો ભારત સરકાર કે વિદ્યુત મંત્રાલય દ્વારા અપર સિયાંગ બહુદેશીય ભંડારણ પરિયોજના કે લિએ પૂર્વ–વ્યવહાર્યતા રિપોર્ટ (પીએફઆર) તैયાર કરને કી જિમ્મેદારી સૌંપી ગર્ઝ હૈ। હાલાંકિ, પરિયોજના ક્ષેત્ર મેં સ્થાનીય હિતધારકોં દ્વારા કિએ જા રહે બાંધ–વિરોધી ગતિવિધિયોં કે કારણ પીએફઆર બનાને મેં દેરી હુર્રી હૈ। વિસ્થાપન ઔર પર્યાવરણીય પ્રભાવોં કી ચિંતાઓં સે પ્રેરિત ઇન વિરોધોં કે પરિણામસ્વરૂપ પ્રમુખ ગતિવિધિયોં કો ફિલહાલ નિલંબિત કિયા ગયા હૈ, જિસમે પરિયોજના કે આગામી વિકાસ કે લિએ મહત્વપૂર્ણ કોર ડ્રિલિંગ કાર્ય ભી શામિલ હૈ।

ઇન ચુનૌતિયોं કે બાવજૂદ, કેંદ્ર તથા રાજ્ય સરકારેં સ્થાનીય સમુદાયોં કી ચિંતાઓં કો દૂર કરને, સમાધાન ખોજને ઔર યહ સુનિશ્ચિત કરને કે લિએ સક્રિય રૂપ સે લગી હુઈ હૈં કે પરિયોજના સમી હિતધારકોં કે હિતોં કી રક્ષા કરતે હુએ આગે બઢે।

અપર સિયાંગ બહુદ્વશીય ભંડારણ પરિયોજના મેં એનએચપીસી લિમિટેડ કી મહત્વપૂર્ણ ભાગીદારી હોને કી વજહ સે એનએચપીસી કો પૂર્વોત્તર ભારત મેં એક મજબૂત વ્યાવસાયિક ઉપસ્થિતિ મિલેગી જિસસે ભારત કે ઇસ ક્ષેત્ર મેં કંપની કો સતત વિકાસ કે અવસર મિલેંગે।

પરિયોજના કી આગે કી પ્રગતિ કે લિએ એનએચપીસી લિમિટેડ પ્રતિબદ્ધ હૈ ઔર ઇસી દિશા મેં વહાં વિભિન્ન પ્રકાર કી વિકાસાત્મક આઉટરીચ ગતિવિધિયાં કર રહી હૈ।

ચીન દ્વારા વિશાળ બ્રહ્મપુત્ર બાંધ કા નિર્માણ – ભારત વ બાંગ્લાદેશ કે પરિપ્રેક્ષ્ય મેં

પ્રમુખ સમાચાર પત્રોં મેં પ્રકાશિત રિપોર્ટો કે અનુસાર, 137 બિલિયન ડૉલર કી યહ પરિયોજના સ્વચ્છ ઊર્જા ઔર ક્ષેત્રીય વિકાસ કા વાદા તો કરતી હૈ, લેકિન ઇસસે ભારત ઔર બાંગ્લાદેશ કે લિએ પારિસ્થિતિકી ક્ષતિ, ભૂ–રાજનીતિક તનાવ ઔર જલ વ્યવધાન કા ખતરા હૈ।

કેંદ્રીય જલ આયોગ કે અનુસાર, બ્રહ્મપુત્ર મેં 60% પાની ભારત સે આતા હૈ, જાબકિ 40% તિબ્બત સે આતા હૈ। અપર સિયાંગ પરિયોજના ક્ષેત્ર મેં કુલ વાર્ષિક ઉપલબ્ધતા લગભગ 109 બીસીએમ હૈ।

- ચીન તિબ્બત મેં બ્રહ્મપુત્ર પર વિશ્વ કા સબસે બડા બાંધ બનાને કી યોજના બના રહા હૈ।
- બાંધ સે ભારત ઔર બાંગ્લાદેશ કે લિએ ભૂ–રાજનીતિક ચિંતાએં બઢ ગઈ હૈં।

ચીન દ્વારા બ્રહ્મપુત્ર નદી પર 'યારલુંગ' નામ સે દુનિયા કા સબસે બડા બાંધ બનાને કા નિર્ણય લિયા ગયા હૈ। તિબ્બત ક્ષેત્ર મેં જલવિદ્યુત ઇંઝીનિયરિંગ કે લિએ યહ એક પથપ્રવર્તક પલ હૈ ક્યાંકિ યહ એક એસા મહત્વપૂર્ણ બુનિયાદી ઢાંચા બનને જા રહા હૈ જો દક્ષિણ એશિયા મેં ભૂ–રાજનીતિ, ઊર્જા ઉત્પાદન ઔર પારિસ્થિતિકી સ્થિરતા કો નર્ઝ પરિભાષા દેગા।

ઇસ બાંધ કી અનુમાનિત લાગત 137 બિલિયન ડૉલર હૈ, જિસે તિબ્બત કે મેડોગ કાઉંટી મેં ગ્રેટ બૈંડ પર બનાયા જાના પ્રસ્તાવિત હૈ। ઇસ સ્થાન પર નદી 50 કિલોમીટર કે ક્ષેત્ર મેં 2,000 મીટર નીચે કી ઓર ગિરતી હૈ। યહ પ્રાકૃતિક વિશેષતા ઇસે દુનિયા ભર મેં સબસે અધિક જલવિદ્યુત–સમૃદ્ધ ક્ષેત્રોં મેં સે એક બનાતી હૈ, જો વર્ષ મેં 60 ગીગાવાટ વિદ્યુત ઉત્પાદન કરને મેં સક્ષમ હૈ ઔર જો ચીન મેં યાંગ્ત્જી નદી પર બને થ્રી ગોર્જેસ બાંધ કે ઉત્પાદન સે તીન ગુના અધિક હૈ।

યહ વિશાળ પરિયોજના, ચીન દ્વારા 2060 તક કાર્બન તટસ્થિતા હાસિલ કરને કી વ્યાપક રણનીતિ કા હિસ્સા હૈ ઔર ઇસે ઇસકી 14વીં પંચવર્ષીય યોજના મેં એક મહત્વપૂર્ણ કદમ કે રૂપ મેં દેખા જા રહા હૈ। ઇસ પરિયોજના સે તિબ્બતી ક્ષેત્ર મેં આર્થિક વિકાસ મેં તો વૃદ્ધિ હોગી હી સાથ હી લાખોં લોગોં કો સ્વચ્છ, નવીકરણીય ઊર્જા ભી મિલેગી। હાલાંકિ, યહ બાંધ ચીન કી ભૂ–રાજનીતિક આકાંક્ષાઓં કો ભી રેખાંકિત કરતા હૈ, ક્યાંકિ ઇસ બાંધ કે નિર્માણ કે સાથ હી ભારત એવં બાંગ્લાદેશ જેસે નિચલે ક્ષેત્ર મેં સ્થિત દેશોં કે લિએ ચિંતાએં બઢ જાતી હૈં।

चीन द्वारा बाँध का निर्माण—कारण

इतना वृहद बाँध बनाने के पीछे चीन ने आधिकारिक दो तर्क दिए हैं—एक पर्यावरणीय स्थिरता और दूसरा क्षेत्रीय विकास। इस परियोजना द्वारा ब्रह्मपुत्र की जलविद्युत क्षमता का दोहन करके चीन अपने नवीकरणीय ऊर्जा लक्ष्यों को पूरा करने की ओर तेजी से अग्रसर होगा क्योंकि इस परियोजना से 300 बिलियन केडबल्यूएच वार्षिक विद्युत उत्पादन की उम्मीद है। इस ऊर्जा की अधिकता से चीन के उत्तरी और पूर्वी प्रांतों में ऊर्जा की कमी को पूरा किया जाएगा।

विकास के दृष्टिकोण से, बाँध से तिक्कत की अर्थव्यवस्था को बढ़ावा मिलने, रोजगार सृजन और बुनियादी ढांचे में सुधार होने की उम्मीद है। चीनी अधिकारियों का तर्क है कि यह परियोजना न केवल स्वच्छ ऊर्जा की जरूरतों को पूरा करेगी बल्कि जल संसाधन प्रबंधन और ऊर्जा स्वतंत्रता सुनिश्चित करके राष्ट्रीय सुरक्षा को भी बढ़ाएगी। पावर कंस्ट्रक्शन कॉरपोरेशन ऑफ चाइना के अध्यक्ष यान झियोंग ने बाँध को राष्ट्रीय सुरक्षा, ऊर्जा और अंतर्राष्ट्रीय सहयोग की एक परियोजना बताया, जो इसके बहुआयामी उद्देश्यों को दर्शाता है।

हालांकि, आलोचक चीन के उस इतिहास की ओर इशारा करते हैं जिसमें वह सीमा पार की नदियों का इस्तेमाल रणनीतिक औजार के रूप में करता रहा है ताकि वह अपने पड़ोसी देशों पर प्रभाव डाल सके। ब्रह्मपुत्र बाँध के जल प्रवाह को बाधित करने की क्षमता और इसके विशाल आकार ने दक्षिण एशिया में भू-राजनीतिक तनाव को बढ़ा दिया है।

ब्रह्मपुत्र पर बाँध बनाने पर चीन का ध्यान 2010 के दशक से ही है, जब नदी के ऊपरी इलाकों में छोटे बाँध बनाए गए थे। जाम हाइड्रो पावर स्टेशन इस शृंखला की पहली बड़ी परियोजना थी जो वर्ष 2015 में चालू की गई थी। समय के साथ, चीन ने मुख्य रूप से जल विद्युत उत्पादन के लिए दागू, जिएक्सू और जियाचा जैसे कई बाँधों का निर्माण कर उन्हें चालू किया है।

ग्रेट बैंड पर मौजूदा परियोजना, यद्यपि एक महत्वपूर्ण प्रसार को दर्शाती है। इस स्थान में मौजूद खाड़ियां और बड़े पैमाने पर उपलब्ध जल के कारण यह क्षेत्र विद्युत उत्पादन के लिए आदर्श है, लेकिन साथ ही इस क्षेत्र में भूकंपीय खतरा और पारिस्थितिकी संबंधी चिंताओं जैसी चुनौतियां भी हैं। यह बाँध नदी के निचले इलाकों में भारतीय सीमा के करीब बनाया जाने वाला पहला बाँध है, इस वजह से भारत के लिए इसके रणनीतिक आशय संबंधी चिंताएं बढ़ गई हैं।

ब्रह्मपुत्र का सामरिक महत्व

ब्रह्मपुत्र नदी का उदगम किंघई—तिक्कत पठार से होता है और यह बांग्लादेश में प्रवेश करने से पहले अरुणाचल प्रदेश और असम से होकर बंगाल की खाड़ी में जाकर मिलती है। 2,900 किलोमीटर तक फैलाव वाली यह नदी दुनिया की सबसे बड़ी नदियों में से एक है, जो कृषि, मत्स्य पालन और परिवहन के जरिए लाखों लोगों का जीवनयापन करती है। यह नदी अपनी अस्थिरता के लिए भी कुख्यात है। इसका अधिक सेडीमेंट भार और मौसमी उत्तार—चढ़ाव इसे विनाशकारी बाढ़ (खासकर असम और बांग्लादेश क्षेत्र में) के लिए उपयुक्त बनाते हैं। चुनौतियों के बावजूद, ब्रह्मपुत्र इस क्षेत्र के लिए एक जीवन रेखा है, जो उपजाऊ कृषि भूमि और जीवंत परिस्थितिकी तंत्र में सहायक है।

भारत पर मेडोग बाँध का संभावित प्रभाव

हिमालय क्षेत्र दुनिया के सबसे भूकंपीय रूप से सक्रिय क्षेत्रों में से एक है। मेडोग में योजनाबद्ध बड़े बाँध भूकंप और भूस्खलन के जोखिम को बढ़ाते हैं, जिसकी वजह से लाखों लोगों के जीवन को खतरा हो सकता है। भू-रणनीतिज्ञ 'ब्रह्मा चेलानी' बताते हैं कि चीन की बाँध निर्माण गतिविधियां एक प्रकार का 'जल शस्त्रीकरण' है जो भू-राजनीतिक फायदे के लिए सीमा—पार की नदियों पर अपने नियंत्रण हेतु अपनी परिस्थिति का लाभ ले रहा है।

ब્રહ્મપુત્ર પર ચીન કા નિયંત્રણ–ભારત કે લિએ ખતરા

માનસૂન કે દૌરાન બાઢ़: ભારી બારિશ કે દૌરાન અતિરિક્ત પાની છોડે જાને સે અસમ ઔર અરુણાચલ પ્રદેશ મેં બાઢ़ કી સ્થિતિ ઔર ખરાબ હો સકતી હૈ, યે ક્ષેત્ર પહલે સે હી માનસૂન કે દૌરાન બાઢ़ કે પ્રતિ સંવેદનશીલ હૈ। અસમ કા લગભગ 40 પ્રતિશત હિસ્સા સંભાવિત બાઢ़ કી ચેપેટ મેં રહતા હૈ, ઇસલિએ આપદા કી સંભાવના અધિક બઢ़ જાતી હૈ।

લીન સીજન મેં સૂખા: ઇસકે વિપરીત, શુષ્ક મહીનોં કે દૌરાન સીમિત જલ પ્રવાહ સે ભારત મેં કૃષિ, જલવિદ્યુત ઔર પેયજલ આપૂર્તિ બાધિત હો સકતી હૈ। બ્રહ્મપુત્ર ભારત કે મીઠે પાની કે સંસાધનોં કા 30 પ્રતિશત હિસ્સા હૈ, ઇસલિએ ઇસકા નિર્બાધ પ્રવાહ ક્ષેત્ર કે નિર્વાહ કે લિએ મહત્વપૂર્ણ હૈ।

સામરિક અતિ સંવેદનશીલતા: નદી કે ઊપરી હિસ્સે મેં સ્થિત દેશ કે રૂપ મેં, ચીન નદી કે પ્રવાહ મેં હેરફેર કર સકતા હૈ, જિસસે સંઘર્ષ કે સમય ભૂ–રાજનીતિક લાભ મિલ સકતા હૈ। વિવાદ કે દૌરાન હાઇડ્રોલોજિકલ ડેટા કો રોકા જા સકતા હૈ, જેસે 2017 મેં ડોકલામ ગતિરોધ, જિસસે પાની કો હથિયાર કે રૂપ મેં ઇસ્તેમાલ કરને કી સંભાવના બઢ़ જાતી હૈ।

ભારત કે જવાબી ઉપાય ઔર ચુનાતિયાં

ભારત ને અરુણાચલ પ્રદેશ મેં સિયાંગ નદી પર 11.2 ગીગાવાટ કી જલવિદ્યુત પરિયોજના કે નિર્માણ પ્રસ્તાવ કી ઘોષણા કી હૈ, જિસકા ઉદ્દેશ્ય પાની કા બફર સ્ટોરેજ બનાના ઔર ચીન કે બાંધ કા જવાબી સંતુલન બનાના હૈ। હાલાંકિ, ઇસ પરિયોજના કો સ્થાનીય સ્તર પર કાફી વિરોધ ઔર પર્યાવરણીય ચુનાતિયોં કા સામના કરના પડ રહા હૈ, જિસસે ઇસકા ક્રિયાન્વયન જટિલ હો રહા હૈ। ભારત, ચીન કે સાથ હાઇડ્રોલોજિકલ ડેટા સાઝા કરને કે લિએ 2006 મેં સ્થાપિત વિશેષજ્ઞ સ્તરીય તંત્ર (ઈએલએમ) પર ભી નિર્ભર હૈ। હાલાંકિ ઇસ તંત્ર ને

બાઢ़ કે મૌસમ કે દૌરાન સહયોગ કો સુવિધાજનક બનાયા હૈ, લેકિન ઇસકી સીમાએં તબ સ્પષ્ટ હો ગઈ જબ ચીન ને ડોકલામ ગતિરોધ કે દૌરાન ડેટા સાઝા કરના બંદ કર દિયા। પાની કે ખતરાઓ કો કમ કરને કે લિએ ઇસ તંત્ર કો મજબૂત કરના આવશ્યક હૈ।

બ્રહ્મપુત્ર કે અંતિમ ડાઉનસ્ટ્રીમ ક્ષેત્ર કે રૂપ મેં, બાંગલાદેશ કો બઢતે હુએ ખતરાઓ કા સામના કરના પડ રહા હૈ। બાંધ કે કારણ નદી કે પ્રવાહ મેં બદલાવ કી સંભાવના કી વજહ સે પાની કી ઉપલબ્ધતા કમ હો સકતી હૈ, તટીય ક્ષેત્રોં મેં લવણતા કા અતિક્રમણ બઢ સકતા હૈ ઔર કૃષિ તથા મત્સ્ય પાલન પર નિર્ભર આજીવિકા કો ખતરા હો સકતા હૈ। બાઢ કા ખતરા ભી બઢ સકતા હૈ, જિસસે નદી કે ડેલ્ટા મેં રહને વાલે લાખોં લોગોં કે લિએ ખતરે કી સંભાવના બઢ જાએગી।

નર્ઝ દિલ્લી સ્થિત ઇંડો–પૈસિફિક કંસોર્ટિયમ મેં શોધ નિર્દેશક નીરજ સિંહ મન્હાસ ને ચીન કે અપસ્ટ્રીમ પ્રભુત્વ કા મુકાબલા કરને કે લિએ ભારત દ્વારા એક મજબૂત રણનીતિ અપનાને પર જોર દિયા હૈ તથા મજબૂત ક્ષેત્રીય સહયોગ એવં બુનિયાદી ઢાંચે કો વિકસિત કરને કા સુઝાવ દિયા હૈ। ભારત કો ચીન કે સાથ એક મજબૂત ક્ષેત્રીય જલ–સાઝાકરણ સંધિ કી વકાલત કરને કે લિએ બાંગલાદેશ કે સાથ મિલકર કામ કરના ચાહિએ, જિસમે ન્યાય સંગત પહુંચ ઔર સુદૃઢ પ્રબંધન પર બલ દિયા જાના ચાહિએ।

ઇસકે અતિરિક્ત, ભારત કો સંયુક્ત રાષ્ટ્ર જૈસે અંતરરાષ્ટ્રીય મંચોં પર સીમા–પાર નદી ન્યાય સંગત શાસન પ્રણાલી કે મુદ્દે કો ભી આગે બઢાના ચાહિએ। ઘરેલૂ સ્તર પર, બ્રહ્મપુત્ર કી સહાયક નદિયોં પર બાંધ બનાને ઔર બાઢ નિયંત્રણ બુનિયાદી ઢાંચે કો વિકસિત કરને કે પ્રયાસોં મેં તેજી લાની ચાહિએ। સાથ હી, ભારત કો ચીન પર સખ્ત સમજ્ઞાતોં પર બાતચીત કરને કે લિએ કૂટનીતિક દબાવ ડાલના ચાહિએ જો સુસંગત ઔર વિશ્વસનીય હાઇડ્રોલોજિકલ ડેટા કો સાઝા કરને કી ગારંટી દેતે હોય।

ચીન કા બ્રહ્મપુત્ર સુપર-ડેમ ઉસકી તકનીકી ક્ષમતા ઔર ભૂ-રાજનીતિક મહત્વાકાંક્ષાઓં કા પ્રતીક હૈ। હાલાંકિ, યહ સ્વચ્છ ઊર્જા ઔર ક્ષેત્રીય વિકાસ કા વાદા કરતા હૈ લેકિન ભારત ઔર બાંગ્લાદેશ પર ઇસકે સંભાવિત ડાઉનસ્ટ્રીમ પ્રભાવો કો કમ કરકે નહીં આંકા જા સકતા। ભારત કે લિએ રણનીતિક કૂઠનીતિ, મજબૂત બુનિયાદી ઢાંચે ઔર ક્ષેત્રીય સહયોગ કે સંયોજન કે માધ્યમ સે અપને હિતોં કી રક્ષા કરને મેં ચુનાતિયાં હુંનીં। બ્રહ્મપુત્ર લાખો લોગોં કે લિએ એક મહત્વપૂર્ણ સંસાધન હૈ ઔર ઇસકા સભી તટવર્તી રાજ્યોં કે લિએ સમાન વિકાસ

ઔર પર્યાવરણ સંરક્ષણ સુનિશ્ચિત કિયા જાના ચાહેણી।

રાષ્ટ્ર હિતોં કી રક્ષા ઔર ના ભારત કે સપનોં કો પૂરા કરને મેં ઇસ પરિયોજના કી મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા રહને વાલી હૈ। એનએચપીસી લિમિટેડ, સિયાંગ બેસિન મેં જલ વિદ્યુત પરિયોજના કે નિર્માણ કે લિએ પ્રતિબદ્ધ હૈ ઔર ઇસકે પ્રગતિ મેં નિરંતર કાર્યરત હૈ। યદિ એનએચપીસી લિમિટેડ દ્વારા સિયાંગ બેસિન પરિયોજનાઓં કા નિર્માણ કિયા જાતા હૈ તો યે પરિયોજનાએ પૂરી દુનિયા મેં ભારત કી જલવિદ્યુત પરિયોજનાઓં કી નિર્માણ કાર્યક્ષમતા કો પ્રદર્શિત કરને મેં મીલ કા પથર સાબિત હોંગી। ■■■

સમીક્ષા

સલાલ પાવર સ્ટેશન વ નરાકાસ, રિયાસી ભારત સરકાર દ્વારા રાજભાષા શીલ્ડ પુરસ્કારોં સે સમ્માનિત

દિનાંક 17 ફરવરી 2025 કો રાજભાષા વિભાગ, ગૃહ મંત્રાલય, ભારત સરકાર કે દ્વારા જયપુર મેં આયોજિત સંયુક્ત ક્ષેત્રીય રાજભાષા સમ્મેલન વ પુરસ્કાર વિતરણ સમારોહ મેં નિગમ કે સલાલ પાવર સ્ટેશન કો પ્રથમ તથા સલાલ પાવર સ્ટેશન કી અધ્યક્ષતા મેં સંચાલિત નરાકાસ, રિયાસી કો દ્વિતીય રાજભાષા શીલ્ડ પુરસ્કારોં સે સમ્માનિત કિયા ગયા। એનએચપીસી કે અધ્યક્ષ વ પ્રબંધ નિદેશક શ્રી રાજ કુમાર ચૌધરી તથા નિદેશક (કાર્મિક) શ્રી ઉત્તમ લાલ ને માનનીય મુખ્ય મંત્રી, રાજસ્થાન શ્રી ભજન લાલ વ ગૃહ રાજ્ય મંત્રી, ભારત સરકાર શ્રી નિત્યાનંદ રાય કે કર કમલોં સે પ્રથમ રાજભાષા શીલ્ડ વ પ્રમાણ-પત્ર ગ્રહણ કિયા।

નરાકાસ, રિયાસી કો દ્વિતીય રાજભાષા શીલ્ડ પુરસ્કાર વ પ્રમાણ-પત્ર સલાલ પાવર પ્રમુખ શ્રી અનીષ ગૌરહા, સમૂહ મહાપ્રબંધક તથા શ્રી કુલદીપ કુમાર શર્મા, ઉપ પ્રબંધક (રાજભાષા) ને મંચાસીન મહાનુભાવોં કે કર કમલોં સે ગ્રહણ કિયા। ઇસ પુરસ્કાર વિતરણ સમારોહ મેં એનએચપીસી કે અધ્યક્ષ વ પ્રબંધ નિદેશક શ્રી રાજ કુમાર ચૌધરી કી મંચ પર વિશેષ ઉપસ્થિતિ રહી।

સમ્મેલન કે દ્વિતીય સત્ર કે દૌરાન શ્રીમતી મીનાક્ષી જૌલી, સંયુક્ત સચિવ, રાજભાષા વિભાગ કે કર કમલોં સે સલાલ પાવર સ્ટેશન કી વાર્ષિક ગૃહ પત્રિકા 'સ્મારિકા' કે પંચમ અંક કા વિમોચન ભી કિયા ગયા।

તિવિષ અનેક્ષ

પ્રોબા-૩ મિશન - સૂર્ય કે ઔર નજદીક પહુંચા ભારત

અભિષેક કુમાર મિશ્ર, પ્રવંધક (મૂવિજ્ઞાન)
અભિયાંત્રીકી ભૂવિજ્ઞાન એવં ભૂતકનીકી વિભાગ, નિગમ મુખ્યાલય (ફરીદાબાદ)

ભારતીય અંતરિક્ષ અનુસંધાન સંગઠન (ઇસરો) ને પૂરે દેશ કો એક સાથ ગર્વ કરને કે કર્ઝ ક્ષણ દિએ હુંએ હુંએ। ઇન્હીં ગૌરવ કે ક્ષણોં મેં, પ્રોબ-૩ મિશન કે સફળ લૉન્ચ કે સાથ, એક ગૌરવમયી ક્ષણ ઔર જુડ ગયા હૈ। શ્રીહરિકોટા કે સતીશ ધવન સ્પેસ સેંટર કે લૉન્ચ પૈડ એ-૦૧ સે ૫ દિસંબર ૨૦૨૪ કી શામ ચાર બજકર ચાર મિનિટ પર પીએસએલવી-એક્સએલ રૉકેટ સે લૉન્ચિંગ કી ગઈ। માત્ર ૨૬ મિનિટ કી ઉડાન કે બાદ ઇસરો કે રૉકેટ ને ઇન ઉપગ્રહોં કો અંતરિક્ષ મેં સ્થાપિત કર દિયા। યાં મિશન ન્યૂ સ્પેસ ઇન્ડિયા લિમિટેડ (એનસિલ) કે નેતૃત્વ મેં ઔર ઇસરો કી અધ્યાત્મન તકનીક કે સહયોગ સે યૂરોપીય અંતરિક્ષ એજિસી (ઇએસએ) કે અત્યાધુનિક પ્રોબા-૩ ઉપગ્રહોં કો અંતરિક્ષ મેં સ્થાપિત કરને કા એક મહત્વપૂર્ણ કદમ હૈ। યાં અંતરાલીય સહયોગ કા એક ઉત્કૃષ્ટ ઉદાહરણ હૈ ઔર ભારત કી બઢતી અંતરિક્ષ ક્ષમતાઓં કી અંતરાલીય સ્વીકૃતિ કો પ્રદર્શિત કરતા હૈ।

પ્રોબા-૩ મિશન કા ગ્રાફિક નિરૂપણ

પીએસએલવી-સી ૫૯ રૉકેટ

ઇસ મિશન મેં ઇસરો ને પીએસએલવી-સી ૫૯ રૉકેટ કે પ્રક્ષેપણ કે માધ્યમ સે અપના સહયોગ દિયા હૈ। ઇસ નામકરણ મેં સી ૫૯ અસલ મેં રૉકેટ કોડ હૈ। યાં પીએસએલવી કી ૬૧વીં ઉડાન ઔર એક્સએલ વૈરિએંટ કી ૨૬વીં ઉડાન થી। યાં રૉકેટ ૧૪૫.૯૯ ફીટ ઊંચા હૈ। ચાર સ્ટેજ કે ઇસ રૉકેટ કા લૉન્ચ કે સમય વજન ૩૨૦ ટન હોતા હૈ। યાં રૉકેટ પ્રોબા-૩ ઉપગ્રહ કો ૬૦૦ x ૬૦,૫૩૦ કિ.મી. વાલી અંડાકાર ઑર્ਬિટ મેં સ્થાપિત કરેગા।

પ્રોબા-૩ મિશન

યૂરોપીય અંતરિક્ષ એજિસી કે પ્રોબા-૩ મિશન કા લક્ષ્ય સૂર્ય કે બાહ્રી વાતાવરણ કોરોના કા અધ્યયન કરના હૈ। જો કોરોના સિર્ફ સૂર્ય ગ્રહણ કે સમય કુછ ક્ષણોં કે લિએ દિખાઈ દેતા હૈ ઔર ઇતને હી સમય મેં દુનિયા ભર કી ખગોલ વેધશાલાએં ઇસકે અધ્યયન મેં ખુદ કો ઝોંક દેતી હુંએ, એસી વેધશાલાએં ઇસ મિશન સે કાફી લાભાન્વિત હોંગી। ઇસ મિશન મેં દો ઉપગ્રહોં કો એક સાથ છોડા ગયા, જિનકા કુલ વજન ૫૫૦ કિલોગ્રામ હૈ। ઇન્મે પહલા કોરોનાગ્રાફ સ્પેસક્રાફ્ટ હૈ ઔર દૂસરા ઑફલાન્ડર સ્પેસક્રાફ્ટ હૈ।

કોરોનાગ્રાફ સ્પેસક્રાફ્ટ

૩૧૦ કિલોગ્રામ વજની યાં ઉપગ્રહ સૂરજ કી તરફ મુંહ કરકે સ્થાપિત હોગા। યાં લેજર ઔર વિજુઅલ આધારિત લક્ષ્ય નિર્ધારિત કરેગા। ઇસમેં એસપીઆઈઆઈસીએસ યાની 'એસોસિએશન ઑફ સ્પેસક્રાફ્ટ ફોર પોલેરીમેટ્રિક' ઔર ઇમેંજિંગ ઇન્નેસ્ટિંગેશન ઑફ કોરોના ઑફ કોરોના ઓફ દ સન'

યંત્ર લગા હૈ। ઇસકે અલાવા ઇસકે અંદર 3ડીઈઈએસ યાની 3-ડી ઇનરજેટિક ઇલેક્ટ્રોન સ્પેક્ટ્રોમીટર ભી હૈ। યહ સૂરજ કે બાહ્ય ઔર અંદરૂની કોરોના કે બીચ કે ગૈપ કા અધ્યયન કરેગા। સાથ હી સૂરજ કે સામને સ્થિત રહેગા, જિસ પ્રકાર સૂર્ય ગ્રહણ મેં ચંદ્રમા સૂરજ કે સામને આતા હૈ। ઉલ્લેખનીય હૈ કી ભારત કે આદિત્ય એલ-૧ મિશન મેં કોરોનાગ્રાફ એવં ઑક્યુલ્ટર દોનોં ઉપકરણ એક હી કૃત્રિમ ઉપગ્રહ મેં શામિલ થે, જબકી ઇસ મિશન મેં દોનોં ઉપકરણો કે લિએ અલગ-અલગ કૃત્રિમ ઉપગ્રહ હોગા। દુનિયા મેં પહીલી બાર પ્રોબા-૩ મિશન મેં દો કૃત્રિમ ઉપગ્રહ 'સમાનાંતર ઉપગ્રહ યુગમ' સંરચના મેં હોંગે।

ઑક્યુલ્ટર સ્પેસક્રાફ્ટ

240 કિલોગ્રામ વજન વાળા યહ સ્પેસક્રાફ્ટ કોરોનાગ્રાફ કે પીછે રહેગા। જૈસે ગ્રહણ મેં સૂરજ કે સામને ચંદ્રમા ઔર ઉસકે પીછે ધરતી રહતી હૈ। ઇસમેં લગા ડીએઆરએ યાની ડિજિટલ એબ્સોલ્યુટ રેડિયોમીટર સાઇસ એક્સપેરીમેન્ટ ઇંસ્ટ્રૂમેન્ટ કોરોના સે મિલને વાલે ડેટા કા અધ્યયન કરેગા।

સૂરજ કે ચારોં તરફ મૌજૂદ ગૈપ કા અધ્યયન

યે દોનોં ઉપગ્રહ એક સાથ એક રેખા મેં 150 મીટર કી દૂરી પર ધરતી કા ચક્કર લગાતે હુએ સૂરજ કે કોરોના કા અધ્યયન કરેંગે ઔર પ્રતિદિન છહ ઘંટે તક એક હી દિશા મેં ઉડેંગે। ઇસ સાપેક્ષ સ્થિતિ કો બનાએ રખને કે લિએ, એક કૃત્રિમ ઉપગ્રહ સે દૂસરે કૃત્રિમ ઉપગ્રહ પર લગે રિફલેક્ટર પર લેજર પ્રકાશ કા ઉપયોગ કિયા જાએગા।

વસ્તુત: સૂરજ મેં દો તરહ કે કોરોના-હાઈ કોરોના ઔર લો કોરોના હોતે હું, જિનકા અધ્યયન કર્ઝ ઉપગ્રહ કર રહે હું। લેકિન ઇનકે બીચ કે ગૈપ કા અધ્યયન યાની કાલે હિસ્સે કા અધ્યયન પ્રોબા-03 કરેગા। પ્રોબા-03 મેં લગે એસપીઆઈઆઈસીએસ યંત્ર કી વજહ સે ઇસ કાલે ગૈપ કા અધ્યયન કરના આસાન હો જાએગા।

યહ સૌર હવાઓં ઔર કોરોનલ માસ ઇજેક્શન કા ભી અધ્યયન કરેગા। ઇસ ઉપગ્રહ કી વજહ સે વैજ્ઞાનિક

પ્રોબા-૩ મિશન કા ઉદ્દેશ્ય

અંતરિક્ષ કે મૌસમ ઔર સૌર હવાઓં કા અધ્યયન કર સકેંગે તાકિ યહ પતા ચલ સકે કી સૂરજ કા ડાયનેમિક્સ ક્યા હૈ? ઇસકા હમારી ધરતી પર ક્યા અસર હોતા હૈ?

ભવિષ્ય મેં અન્ય સંભાવનાએં

પ્રોબા-૩ મિશન અંતરિક્ષ મેં એક પ્રકાર કી પ્રયોગશાલા કે રૂપ મેં કાર્ય કરેગા જો રણનીતિયોં, માર્ગદર્શન, નેવિગેશન એવં નિયંત્રણ તથા અન્ય એલ્યોરિદમ, જૈસે— સાપેક્ષિક જી.પી.એસ. નેવિગેશન આદિ કે સંદર્ભ મેં સ્પષ્ટતા પ્રદાન કરેગી। ઇસ તકનીક કા ઉપયોગ ભવિષ્ય કે મંગલ સૈંપલ રિટર્ન મિશન ઔર નિન્ન-પૃથ્વી કક્ષા સે ઉપગ્રહોં કો ડી-ઑર્બિટ કરને કે લિએ ભી કિયા જા સકતા હૈ।

ઇસ મિશન કી સફલતા ને ઇસરો ઔર ભારત પર અન્ય અંતરાષ્ટ્રીય અંતરિક્ષ સંસ્થાઓં કે વિશ્વાસ કો મજબૂત કિયા હૈ। ઇસકે પરિણામસ્વરૂપ, ઇસરો કો ઔર બડે તથા મહત્વપૂર્ણ અંતરિક્ષ અભિયાનોં કી ભાગીદારી મિલ સકતી હૈનું। ઇસકે અલાવા યહ ઇસરો કો અપને આગામી મિશનોં જૈસે ભારતીય સ્પેસ સ્ટેશન કે નિર્માણ, ગગનયાન મિશન, જો ભારત કા પહ્લા માનવયુક્ત મિશન હોગા જિસકા ઉદ્દેશ્ય તીન ભારતીય અંતરિક્ષ યાત્રિયોં કો તીન દિન કે લિએ ધરતી કી સતહ સે કરીબ 400 કિ.મી. દૂર અંતરિક્ષ મેં લે જાના ઔર ઉન્હેં ધરતી પર સુરક્ષિત વાપસ લાના હૈ, કે સાથ ચાંદ પર માનવ મિશન ભેજને જૈસે બડે લક્ષ્યોં કો પાને કી મજબૂત આધારશિલા રખને મેં સહાયક હોગા।

વિવિધ અંશો

કમલેશ કુમાર, સહાયક રાજભાષા અધિકારી
રાજભાષા વિભાગ, નિગમ મુખ્યાલય (ફરીદાબાદ)

ભાષા ઔર અનુવાદ

સંસ્કૃત ભાષા કી 'ભાષ' ધાતુ સે ઉપજા શબ્દ 'ભાષા', જિસકા પર્યાય હૈ 'વાણી કી અભિવ્યક્તિ'। સંસ્કૃત ભાષા મેં એક સૂક્તિ હૈ 'ભાષ વ્યક્તાયાં વાચિ' અર્થાત મનુષ્ય કી વ્યક્ત વાણી હી ભાષા હૈ। પારિમાણિક પક્ષ પર નજર ડાલે તો ડૉ. ભોલાનાથ તિવારી લિખતે હું— "ભાષા ઉચ્વારણ અવયવોં સે ઉચ્વારિત પ્રાય: યાદૃચ્છિક ધ્વનિ પ્રતીકોં કી વહ વ્યવસ્થા હૈ, જિસકે દ્વારા કિસી ભાષા મેં સમાજ કે લોગ આપસ મેં વિચારોં કા આદાન–પ્રદાન કરતે હું।"

ભાષા માનવતા કી સબસે મહત્વપૂર્ણ વિશેષતાઓં મેં સે એક હોને કે સાથ હી સાથ માનવ સભ્યતા કા એક અભિન્ન હિસ્સા ભી હૈ। યહ કેવલ સંચાર કા માધ્યમ નહીં હૈ, બલ્કિ યહ સંસ્કૃતિ, પહૂચાન ઔર સમાજ કે વિભિન્ન પહુલુઓં કા પ્રતિનિધિત્વ કરતી હૈ। ભાષા કે બિના, મનુષ્ય અપની ભાવનાઓં, વિચારોં ઔર અનુભવોં કો એક–દૂસરે કે સાથ સાઝા નહીં કર સકતા। આજ કે તકનીકી યુગ મેં ઇંટરનેટ, મોબાઇલ ફોન ઔર અન્ય આધુનિક ઉપકરણોને સંચાર કે તરીકે કો પૂરી તરફ બદલ દિયા હૈ। ભાષાયી ક્ષેત્ર મેં અનુવાદ કા કાર્ય ભાષા કી સીમાઓં કો પાર કરને કા એક સાધન હૈ, જો વિભિન્ન ભાષાઓં કે બીચ સેતુ કા કામ કરતા હૈ।

ભાષા કા મહત્વ

ભાષા કા મહત્વ કર્દી સ્તરોં પર દેખા જા સકતા હૈ। સબસે પહલે, યહ માનવ અનુભવ કે અભિવ્યક્તિ કા એક માધ્યમ હૈ। લોગ અપની ભાવનાઓં, વિચારોં ઔર આવશ્યકતાઓં કો વ્યક્ત કરને કે લિએ ભાષા કા ઉપયોગ કરતે હૈનું। ઇસકે અલાવા, ભાષા સામાજિક સમન્વય કા એક ઉપકરણ હૈ। સમૂહોંનું ઔર સમુદાયોંનું કે બીચ બાતચીત ઔર સહયોગ કો બઢાવા દેને કે લિએ એક સામાન્ય ભાષા કી આવશ્યકતા હોતી હૈ।

ભાષા કેવલ એક વ્યાકરણિક સંરચના નહીં હૈ બલ્કિ યહ સંસ્કૃતિ ઔર સામાજિક ઇતિહાસ કા ભી પ્રતિનિધિત્વ કરતી હૈ। પ્રત્યેક ભાષા મેં ઉસકે બોલને વાલોં કી સાંસ્કૃતિક ધરોહર, પરંપરાએં ઔર મૂલ્ય નિહિત હોતે હું। ઉદાહરણ કે લિએ, ભારતીય ઉપમહાદ્વારિય કી ભાષાએં, જૈસે હિંદી, બાંગલા, તમિલ ઔર પંજાਬી પ્રત્યેક અપની અનૂઠી સાંસ્કૃતિક પહૂચાન ઔર ઇતિહાસ કા એક મહત્વપૂર્ણ હિસ્સા હું। ઇસલિએ, એક ભાષા કો સમજના કેવલ શબ્દોં કા જ્ઞાન હોના નહીં હૈ બલ્કિ ઉસ સંસ્કૃતિ કો ભી સમજના હૈ જો ઉસ ભાષા કે માધ્યમ સે વ્યક્ત હોતી હૈ।

21વીં સદી મેં તકનીકી ને મૌલિક રૂપ સે માનવ જીવન કે હર ક્ષેત્ર કો પ્રભાવિત કિયા હૈ, ભાષા ભી ઇસસે અછૂતી નહીં રહી હૈ। સંચાર, શિક્ષા, ચિકિત્સા, વિજ્ઞાન ઔર વ્યવસાય મેં પ્રોડ્યોગિકી દ્વારા ક્રાંતિકારી પરિવર્તન આએ હું। સંચાર કે નાને તરીકે જૈસે ઈ–મેલ, સોશલ મીડિયા ઔર વીડિયો કોન્ફ્રેંસિંગ ને હમેં વાસ્તવિક સમય મેં સંવાદ કરને કી સુવિધા દી હૈ। ઇસસે વैશ્વિક સ્તર પર વ્યાપાર બઢા હૈ ઔર જ્ઞાન કા આદાન–પ્રદાન ભી તેજી સે હુાં હૈ।

અનુવાદ કી પ્રક્રિયા

અનુવાદ એક અત્યંત જાટિલ પ્રક્રિયા હૈ, જિસમેં એક ભાષા કે શબ્દોં ઔર ભાવનાઓં કો દૂસરી ભાષા મેં પરિવર્તિત કિયા જાતા હૈ। યહ કેવલ શબ્દોં કા સરલ–સા પરિવર્તન નહીં હૈ બલ્કિ ઉસમેં ભાવનાઓં, સંદર્ભોં ઔર સાંસ્કૃતિક મતભેદોં કો ભી ધ્યાન મેં રખના પડતા હૈ। અનુવાદક કો દોનોં ભાષાઓં, અર્થાત સ્નોત ઔર લક્ષ્ય ભાષા, પર દક્ષતા હોની આવશ્યક હૈ તાકિ વહ અર્થ કો સહી તરીકે સે વ્યક્ત કર સકે।

अनुवाद के सामयिक अनुवाद, साहित्यिक अनुवाद, तकनीकी अनुवाद, आदि जैसे विभिन्न प्रकार होते हैं। हर एक प्रकार के अनुवाद की अपनी चुनौतियां होती हैं। उदाहरण के लिए, साहित्यिक अनुवाद में अनुवादक को लेखक की शैली और भावना को बनाए रखना होता है जबकि तकनीकी अनुवाद में विषय संबंधी ज्ञान की आवश्यकता होती है।

अनुवाद के सामाजिक और सांस्कृतिक प्रभाव

अनुवाद का सामाजिक और सांस्कृतिक प्रभाव अत्यधिक महत्वपूर्ण है। यह विभिन्न संस्कृतियों के बीच संवाद को संभव बनाता है और ज्ञान, साहित्य तथा कलाओं का आदान-प्रदान करता है। अनुवाद के माध्यम से, लोग विभिन्न देशों की सांस्कृतिक धरोहर को जान और समझ सकते हैं। उदाहरण के तौर पर, विश्व प्रसिद्ध साहित्य, जैसे 'महाभारत' 'रामायण' या 'द वेल्डिंग' का अनुवाद विभिन्न भाषाओं में किया गया है, जिससे ये रचनाएं विश्वभर में पढ़ी जा सकें।

अनुवाद का एक अन्य महत्वपूर्ण पहलू यह है कि यह भाषाई भेदभाव को समाप्त करने में मदद कर सकता है। जब लोग विभिन्न भाषाओं में संवाद करने में सक्षम होते हैं तो यह सहिष्णुता, समझदारी और सहयोग को बढ़ावा देता है। इससे आपसी रिश्तों में सुधार होता है और वैश्विक नागरिकता की भावना का विकास होता है।

चुनौतियाँ और भविष्य

हालांकि अनुवाद की प्रक्रिया महत्वपूर्ण है, लेकिन इसमें कुछ चुनौतियां भी होती हैं। भाषा की जटिलता, संदर्भ की विविधता और सांस्कृतिक मतभेद कभी-कभी अनुवाद को कठिन बना सकते हैं। अनुवादक को सावधानीपूर्वक काम करना होता है ताकि वह अर्थ को सही तरीके से व्यक्त कर सके। विशेष रूप से, अनुवाद में निरंतरता बनाए रखना और भाषा के प्रति संवेदनशील रहना आवश्यक होता है।

तकनीकी प्रगति के साथ, अनुवाद के क्षेत्र में भी बदलाव आ रहा है। मशीन लर्निंग और एआई के विकास से स्वचालित अनुवाद उपकरणों का उदय हुआ है। हालांकि ये उपकरण उपयोगी हैं लेकिन वे अभी भी मानव अनुवादक की सृजनात्मकता और संवेदनशीलता की तुलना में सीमित हैं। इसलिए, भले ही तकनीक ने अनुवाद को आसान बना दिया हो लेकिन मानव अनुवादक की भूमिका कभी समाप्त नहीं होगी।

निष्कर्ष

भाषा और अनुवाद के बीच का संबंध मानव समाज के बहुत सारे पहलुओं का प्रतिनिधित्व करता है। भाषा हमारे विचारों और भावनाओं का माध्यम है जबकि अनुवाद उन विचारों और भावनाओं को दुनिया के विभिन्न हिस्सों में फैलाने का कार्य करता है। अनुवाद का कार्य केवल एक तकनीकी प्रक्रिया नहीं है बल्कि यह सांस्कृतिक, सामाजिक और वैशिक संवाद को बनाता है। इसलिए, हमें भाषा और अनुवाद के महत्व को समझना चाहिए और इसे समर्पण के साथ आगे बढ़ाना चाहिए।

इस प्रकार, भाषा और अनुवाद का अध्ययन न केवल भाषा विज्ञान के क्षेत्र में महत्वपूर्ण है बल्कि यह वैशिक संवाद और संस्कृति का एक अभिन्न हिस्सा भी है। अनुवादक की भूमिका हमारे समाज में बेहद महत्वपूर्ण है और हमें उनकी मेहनत और समर्पण को सराहना चाहिए।

કાર્બન
ક્રેડિટ

મનીષ કુમાર, ઉપ પ્રબંધક (ફિશરીજ)
પર્યાવરણ એવં વિવિધતા પ્રબંધન વિભાગ, નિગમ મુખ્યાલય (ફરીદાબાદ)

કાર્બન ક્રેડિટ એવં કાર્બન ટ્રેડિંગ

આમતૌર પર કાર્બન ક્રેડિટ, હમારે વાયુમંડલ મેં વાયુ પ્રદૂષણ કો કમ કરને કા એક મધ્યમ માર્ગ હૈ। ઇસે, પ્રદૂષિત હવા કો સાફ કરને કા એક જરિયા ભી માના જા સકતા હૈ। દૂસરે શब્દોં મેં કહા જાએ તો કાર્બન ક્રેડિટ, વાયુ પ્રદૂષણ કો એક સ્તર તક નિયંત્રિત રખને કા કાર્ય કરતા હૈ।

કાર્બન

રસાયન કી ભાષા મેં હર જીવિત પદાર્થ જૈસે જીવ-જંતુ, પેઢ-પૌધો આદિ કે અંદર કાર્બન તત્ત્વ મૌજૂદ હોતે હુંએ। યે જીવિત પદાર્થ જબ મૃત અવસ્થા કો પ્રાપ્ત કરતે હુંએ, તબ ભી ઇનકે અંદર કાર્બન તત્ત્વ મૌજૂદ રહતા હૈ। જબ લાખોં-કરોડોં વર્ષો તક મૃત પૌધે, સમુદ્રી જીવ-જંતુ આદિ સમુદ્ર કી તલછટ મેં દબે રહતે હુંએ તો જીવાશમ ઈધન મેં બદલ જાતે હુંએ, જિસે રિફાઇનરીઓને દ્વારા કચ્ચે તેલ કે રૂપ મેં પ્રાપ્ત કિયા જાતા હૈ, જિસકે ફલસ્વરૂપ પેટ્રોલ, ડીજલ આદિ ઈધન ઉપલબ્ધ હો

પાતે હુંએ। ઇસી તરહ કોયલા જૈસે જીવાશમ ઈધન ભી લાખોં-કરોડોં વર્ષો સે મિટ્ટી મેં દબી હુંએ લકડિયોં ઔર જાનવરોં કે અવશેષ હુંએ હૈએ। રસાયન શાસ્ત્ર કે અનુસાર સભી જીવાશમ ઈધન અસલ મેં હાઇડ્રોકાર્બન હુંએ, યાનિ હાઇડ્રોજન ઔર કાર્બન તત્ત્વ કે અલગ-અલગ ઘટક વાલે સંયુક્ત પદાર્થ હુંએ। યહ કાર્બન કબી ભી સમાપ્ત નહીં હોતે, તબ ભી નહીં જબ ઇનકા ઇસ્ટેમાલ ઈધન કી તરહ જલાને મેં કિયા જાતા હૈ। પારંપરિક જીવાશમ ઈધન જબ જલતે હુંએ, તો ઇનકે કાર્બન તત્ત્વ વાયુમંડલ મેં ગૈસોં (કાર્બન ડાઇ ઑક્સિડ, કાર્બન મોનો ઑક્સિડ આદિ) કે રૂપ મેં બાહર નિકલતા હૈ। પર્યાવરણ કી ભાષા મેં યહી ગૈસેં, ગ્રીનહાઉસ ગૈસ કે રૂપ મેં જાની જાતી હુંએ। યે ગૈસ હી હમારી પૃથ્વી કી હવા કો બેહદ ખરાબ કર રહી હુંએ, ઇતના ખરાબ કી કર્ઝ દેશો મેં બચ્ચોં કો પાની કી બોતલ કે સાથ-સાથ ઑક્સીજન કા છોટા સિલેંડર (કેન જેસા) લેકર સ્કૂલ જાના પડે રહા હૈ। હાલાંકિ ઇસ સ્થિતિ કે લિએ હમ સબ જિમ્મેદાર હુંએ, લેકિન સબસે જ્યાદા જિમ્મેદાર હુંએ ઉદ્યોગોં કી વે ચિમનિયાં, જો કાર્બન વાલા કાલા ધુંઆ વાયુમંડલ મેં છોડ રહી હુંએ।

પ્રાય: ઇન ઉદ્યોગોં/ઔદ્યોગિકરણ કી વજહ સે બઢતે 'વાયુ પ્રદૂષણ' કો રોકને કે તીન તરીકે હુંએ। (i) પહલા યે કી ઉદ્યોગોં કો પૂરી તરહ બંદ કર દિયા જાએ। લેકિન યે કુછ વૈસા હી હૈ કી કિસી ઉપલબ્ધ સંસાધન કા ઇસ્ટેમાલ હી ન કિયા જાએ તાકિ વો હમેશા સર્વસુરક્ષિત બના રહેહે। દેખા જાએ તો ઐસા સંભવ ભી નહીં હૈ કયોંકિ હમ ઇંસાનોને જિસ તરહ કી દુનિયા બના દી હૈ, ઉસમે

उद्योगों के बिना काम चलाना अब मुश्किल लगता है। (ii) दूसरा तरीका है कि उद्योगों को पूरी तरह से ऐसे ईंधन पर संचालित किया जाए जिनसे प्रदूषण नहीं फैलता। अर्थात् सारे उद्योगों को अक्षय ऊर्जा संसाधनों (सौर, पवन ऊर्जा आदि) से चलाया जाए। ऐसे में कार्बन उत्सर्जन 'जीरो' किया जा सकता है। लेकिन ये फिलहाल दूर की कौड़ी है। आनन-फानन में ये तुरंत नहीं हो सकता कि दुनिया के सारे देश भूटान की तरह निगेटिव कार्बन उत्सर्जन करने लगें। वैसे हमारे देश के माननीय प्रधानमंत्री श्री नरेंद्र मोदी ने नवंबर 2021 में यूएनएफसीसीसी के तहत हुई कॉप 26 कांफ्रेंस में कहा है कि हम 2070 तक जीरो कार्बन उत्सर्जन का लक्ष्य पूरा कर पाएंगे। (iii) ऐसे में एक मात्र तरीका बचता है और वो है 'कार्बन क्रेडिट', जो बीच के मार्ग को अपनाता है। इस तरीके से न विकास रुकेगा और न ही हवा और अधिक बदतर (खराब) होगी।

कार्बन क्रेडिट का अस्तित्व में आना

यूएनएफसीसीसी यानी 'यूनाइटेड नेशंस फ्रेमवर्क कन्वेशन ऑन क्लाइमेट चेंज' ने साल 1997 में क्योटो प्रोटोकॉल बनाया। यह तय हुआ कि क्योटो प्रोटोकॉल साइन करने वाले देश ग्रीनहाउस गैसों के उत्सर्जन पर बनाए गए नियमों का अनुपालन करेंगे। अनुपालन करने का मतलब है कि अपने-अपने देश के उद्योगों में इसका अनुपालन करवाएंगे। बाद में 2015 के पेरिस समझौते में भी जलवायु परिवर्तन को लेकर कुछ नियम व शर्तें बनाई गईं, जिन पर दुनिया के 195 देश सहमत भी हुए। ये नियम या मानदंड कुछ यूं थे कि कोई देश या उद्योग एक 'निर्धारित सीमा' से ज्यादा कार्बन डाई ऑक्साइड या उसके बराबर किसी दूसरी ग्रीनहाउस गैस का उत्सर्जन नहीं कर सकते। यह सीमा, कार्बन क्रेडिट नामकरण की मदद से ही संभव हो सकी। एक "कार्बन क्रेडिट" का मान "एक टन कार्बन डाई ऑक्साइड" के बारबर या इसके जैसी किसी दूसरी

ग्रीनहाउस गैस के अनुपात में मान को निर्धारित किया गया। यह शर्त रखी गई कि कोई भी देश उतने ही टन ग्रीनहाउस गैस रिलीज (एमिट) कर सकता है, जितने उसके पास कार्बन क्रेडिट उपलब्ध होंगे।

अब अगर सारे देश और उनके उद्योग ये निर्धारित सीमा वाली शर्त मानते हैं और कार्बन क्रेडिट जितनी ही टन ग्रीनहाउस गैस रिलीज करते हैं, तो संभवतः आज के दौर में न तो प्रदूषण की समस्या बढ़ती, न उद्योगों को अतिरिक्त कार्बन क्रेडिट कमाने पड़ते और न ही कार्बन क्रेडिट के लेनदेन का व्यापार शुरू होता। लेकिन हम सब जानते हैं कि दुनिया के लिए विकास बहुत जरूरी है और फिर इस बात को भी नकारा नहीं जा सकता कि निर्धारित सीमा और शर्तें तो बनते-टूटते और संशोधित होते ही रहते हैं। बहरहाल यहां कार्बन उत्सर्जन की शर्तों के टूटने से शुरू हुआ कार्बन क्रेडिट कमाने और उनका लेन-देन करने का व्यापार, जिसे 'कार्बन ट्रेडिंग' के रूप में जाना जाता है।

कार्बन क्रेडिट कमाने का तरीका

उदाहरण के तौर पर, यदि किसी देश ने क्योटो प्रोटोकॉल पर हस्ताक्षर किया है और उसे कार्बन उत्सर्जन के लिए निर्धारित सीमा के रूप में 100 कार्बन क्रेडिट मिले हैं। इसका मतलब वह देश अब 100 टन कार्बन डाई ऑक्साइड का उत्सर्जन कर सकता है, परंतु उससे ज्यादा नहीं कर सकता। लेकिन अगर उस देश का कार्बन उत्सर्जन, 100 कार्बन क्रेडिट सीमा से अधिक हुआ है तो उस देश तथा वहां की कंपनियों के पास दो रास्ते बचते हैं। एक, वे कुछ ऐसी नई तकनीक विकसित करें जिससे उनका औद्योगिक कार्बन उत्सर्जन कम हो जाए और कार्बन क्रेडिट की उनकी निर्धारित सीमा न टूटे। इस तरह उनके उद्योग सामान्य तौर पर चलते रहेंगे। लेकिन अगर वह देश ऐसा करने में असफल रहता है, तो उसे दूसरा रास्ता अपनाना पड़ेगा। दूसरा रास्ता ये है कि वे अन्य किसी दूसरे देश में कोई ऐसी

તકનીક વિકસિત કર દેં તાકિ ઉસ દૂસરે દેશ મેં ગ્રીનહાઉસ ગૈસોં કા ઉત્સર્જન કમ હો સકે। ઉદાહરણતઃ વે કિસી દૂસરે દેશ મેં સૌર પૈનલ લગાવા દેં, પવન ઊર્જા સંયંત્ર સ્થાપિત કર દેં અથવા પેડ્ઝ—પૌધે લગાને કા કાર્ય કરેં। સાફ શબ્દોં મેં કહા જાએ તો વે કિસી દૂસરે દેશ મેં જાકર ગ્રીનહાઉસ ગૈસ ઉત્સર્જન કમ કરને વાલી કિસી પરિયોજના મેં નિવેશ કર દેં।

યહ નિવેશ, કાર્બન ક્રેડિટ કમાને કે ઉદ્દેશ્ય સે કિયા જાતા હૈ। ઉદાહરણતઃ, જૈસે ઉસ દેશ ને દૂસરે કિસી દેશ મેં કિસી એસી પરિયોજના મેં નિવેશ કર દિયા, જિસસે ગ્રીનહાઉસ ગૈસ ઉત્સર્જન કમ હોતા હૈ। નિવેશ કે બાદ પરિયોજના ને અપના કાર્ય સંપન્ન કિયા ઔર દૂસરે દેશ દ્વારા 5 ટન કાર્બન ડાઈ ઑક્સાઇડ ઉત્સર્જન કમ હુआ। અબ અનુપાત કે અનુસાર નિવેશ કરને વાલી કંપની કો 5 ટન કાર્બન ડાઈ ઑક્સાઇડ ઉત્સર્જન કમ કરને કે બદલે 5 કાર્બન ક્રેડિટ મિલ જાએગા। ઇસી તરફ અગર 100 ટન કાર્બન ડાઈ ઑક્સાઇડ ઉત્સર્જન કમ હુઆ હોતા તો 100 કાર્બન ક્રેડિટ મિલ જાતે હોય। ચૂંકિ દેશ ભલે હી અલગ—અલગ હોં પરંતુ પૃથ્વી તો એક હી હૈ ઔર ઉસકી હવા ભી એક હી હૈ। અબ યે નિવેશ કરને વાલી કંપની જિસને દૂસરે કિસી દેશ મેં 5 ટન હવા સાફ કરકે 5 કાર્બન ક્રેડિટ કમાએ હોય, વહ દેશ ઇન કાર્બન ક્રેડિટ કા ઇસ્તેમાલ અપને દેશ મેં કર સકતા હૈ। યાની ઉસ કંપની કો અબ અપને દેશ મેં કિસી દૂસરી પરિયોજના મેં 5 ટન કાર્બન ડાઈ ઑક્સાઇડ જ્યાદા ઉત્સર્જન કરને કા પરમિટ મિલ જાતા હૈ।

કાર્બન ટ્રેડિંગ

કુછ કંપનિયોં દ્વારા કાર્બન ક્રેડિટ કો બેચને કે લિએ કમાને યા ખરીદને કા કાર્ય કિયા જાતા હૈ તથા ઉસે એસે કિસી દેશોં યા કંપનિયોં કો બેચા જાતા હૈ જિન્હેં ઇસકી જરૂરત હોતી હૈ। ઇસી કાર્બન ક્રેડિટ કે ઉત્પાદન ઔર બિક્રી કે વ્યાપાર કો કાર્બન ટ્રેડિંગ કહા જાતા હૈ।

કાર્બન ક્રેડિટ કે ઉત્પાદન કે લિએ એસી પરિયોજના શુરૂ કરના જરૂરી હૈ જિસસે કાર્બન ડાઈ ઑક્સાઇડ યા ઉસકે જૈસી હી દૂસરી ગ્રીનહાઉસ ગૈસોં કા ઉત્સર્જન કમ હોતા હો। એસી કઈ પરિયોજનાએ હોય— જૈસે સૌર ઊર્જા સંયંત્ર, પવન ઊર્જા સંયંત્ર, જલ વિદ્યુત ઊર્જા સંયંત્ર, બાયો—મીથેનેશન સંયંત્ર, બડે પૈમાને પર વૃક્ષારોપણ કાર્ય, બાયો—ફર્ટિલાઈઝર પરિયોજનાએ, ઇલેવિટ્રક વાહન, યહાં તક કિ એસે બલ્બ યા લાઇટિંગ પરિયોજનાએ જો એનર્જી એફીશિએંટ હોયો। ઇન પરિયોજનાઓં કો કાર્બન ક્રેડિટ પ્રોગ્રામ જૈસે—વીસીએસ (વેરિફાઇડ કાર્બન સ્ટાન્ડર્ડ); યૂએનએફસીસીસી (યૂનાઇટેડ નેશન્સ ફ્રેમવર્ક કોંચેશન ઑન ક્લાઇમેટ ચેંજ); જીસીસી (ગ્લોબલ કાર્બન કાઉંસિલ) આદિ કે તહેત પંજીકૃત કરાના અનિવાર્ય હોતા હૈ।

લાભ

કાર્બન ક્રેડિટ કે જરિએ લઘુ પૈમાને પર ભી હમ પૃથ્વી કી હવા સાફ રખને કી ઓર અપના કદમ બઢા સકતે હોય। કુછ સંગઠન યે કાર્ય કર ભી રહે હોય ઔર બદલે મેં મુનાફા કમા રહે હોયો। ભારત કા સબસે સ્વચ્છ શહર કહે જાને વાલે ઇંદોર કા નગર નિગમ એસા પહલી સિવિક નિકાય હૈ, જિસને વર્ષ 2020 મેં બાયો—મીથેનેશન સંયંત્ર લગાએ ઔર 1.7 ટન કાર્બન ઉત્સર્જન રોકા। બદલે મેં, ઇંદોર નગર નિગમ ને 50 લાખ રૂપએ કમાએ હોયો। ચેન્નાઈ કોર્પોરેશન ઔર ચેન્નાઈ સ્માર્ટ સિટી લિમિટેડ ભી ઇસી રાસ્તે પર હોયો। ચેન્નાઈ કોર્પોરેશન દ્વારા મિયાવાકી અર્બન ફોરેસ્ટ એવં ઇસકે જૈસે કઈ ગ્રીન ઇન્નીશિએટિવ પ્રોજેક્ટ્સ સંચાલિત કિએ જા રહે હોયો, જો કાર્બન ઉત્સર્જન કો કમ કરને કા કાર્ય કરતે હોય ઔર કાર્બન ટ્રેડિંગ કે લિએ યોગ્ય હોયો। વર્ષ 2021 મેં, ડીએમઅરસી યાની ‘દિલ્લી મેટ્રો રેલ કોર્પોરેશન’ ને કરીબ 3.5 મિલિયન કાર્બન ક્રેડિટ કી બિક્રી સે 19.5 કરોડ રૂપએ કી કમાઈ કી હૈ।

એનએચપીસી લિમિટેડ દ્વારા વિત્તીય વર્ષ 2019–2020 મેં કરીબ 10 લાખ કાર્બન ક્રેડિટ કી બિક્રી સે 87.71 લાખ

रूपए; वित्तीय वर्ष 2020–2021 में करीब 17 लाख कार्बन क्रेडिट की बिक्री से 2.16 करोड़ रुपए तथा वित्तीय वर्ष 2021–2022 में करीब 50 लाख कार्बन क्रेडिट की बिक्री से 54 करोड़ रुपए की कमाई की है।

बाधाएं

क्योटो प्रोटोकॉल के तहत कार्बन उत्सर्जन में कटौती करने के लिए सिर्फ विकसित देश बाध्य थे। हालांकि पेरिस समझौते में किसी भी देश पर इसकी बाध्यता नहीं थी फिर भी क्योटो के तहत भारत जैसे कई विकासशील देशों ने लाखों कार्बन क्रेडिट कमाए, जिसे बहुत से विकसित देशों ने खरीदा, क्योंकि वे खुद कार्बन उत्सर्जन पर नियंत्रण करने में विफल हुए थे। इस वजह से क्योटो प्रोटोकॉल पर आम राय नहीं बन सकी। कई विकसित देशों ने खुद को क्योटो प्रोटोकॉल से अलग कर लिया इसीलिए अब उन देशों के लिए उत्सर्जन में कमी करना अनिवार्य नहीं रह गया। ऐसे में विकासशील देशों के कार्बन क्रेडिट नहीं बिक पाए। भारत के पास करीब 750 मिलियन कार्बन क्रेडिट उपलब्ध हैं, जिनकी बिक्री अब तक नहीं हो पाई है। चूंकि कार्बन क्रेडिट व्यापार योग्य हैं, इसीलिए एक ही कार्बन क्रेडिट को कई बार ट्रेड किया जा सकता है, जिसकी वजह से इनकी गिनती में समस्या आई है। विकासशील देशों की अपनी-अपनी मांगें हैं, वे चाहते हैं कि उन्होंने कार्बन उत्सर्जन में कमी की है तो उन्हें क्रेडिटों को बेचने के बाद भी एमिशन में कमी दिखाने का अधिकार दिया जाए।

बहरहाल, समस्याएं जो भी हों, रास्ता कोई भी निकले, लेकिन जलवायु परिवर्तन को लेकर बात अब व्यापार और आपसी विवादों से आगे बढ़ जानी चाहिए क्योंकि देशों की सीमाएं बांट देने से प्राकृतिक आपदाएं और महामारियां नहीं बंटा करती हैं।

भ्रष्टाचार

सिर्फ रिश्वत लेना ही भ्रष्टाचार नहीं,
वह हर कृत्य भ्रष्टाचार है,
जिसमें ईमानदारी और सदाचार नहीं।

भ्रष्टाचारी कोई सीमा पार से नहीं आते,
अपने ही देश को ये दीमक की तरह खाते।
वेदना समझ सके न देश की,
मां का दूध हैं लज्जाते।

समझ सके तो समझा दो बातों से,
न समझे तो एक फटकार जरूरी है।
हर कोई यह कहता है,
मेरे एक के सुधारने से क्या होता है...

भ्रष्टाचार की लंका जलाने को,
सिर्फ एक ही हनुमान जरूरी है।

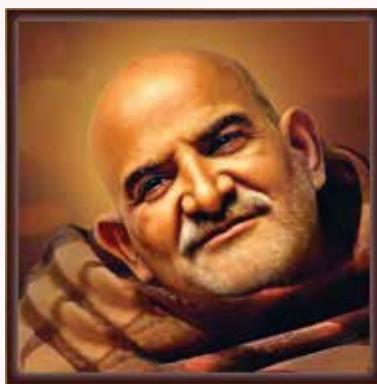
गिरराज सिंह, उप प्रबंधक (यांत्रिक)
धौलीगंगा पावर रेस्टेशन, धारचूला (उत्तराखण्ड)

ડૉ. દેવેન્દ્ર કુમાર તિવારી, વરિષ્ઠ પ્રબંધક (રાજભાષા)
રાજભાષા વિભાગ, નિગમ મુખ્યાલય (ફરીદાબાદ)

સંત શિરોમણિ - શ્રી નીમ કરોલી બાબા

ભક્ત વત્તસલ, કૃપા મૂર્તિ, દયા કે સાગર, કરુણાલય—વરુણાલય આપ અનેક નામોં સે જાને જાતે હુંએ। કોઈ આપકો લક્ષ્મણ દાસ સે જાનતા હૈ, કોઈ નીબ કરૌરી તો કોઈ તલૈયા બાબા આદિ। કોઈ આપકો ‘મહારાજ’ કહ કર સંબોધિત કરતા હૈ, કોઈ ‘સરકાર’ તો કોઈ કેવળ ‘બાબા’। સભી નામ સાર્થક હુંએ। બાબા આપ સર્વશક્તમિન, સર્વસમર્થ, સર્વદૃષ્ટા, સર્વવ્યાપક એવં સર્વશ્રોતા હુંએ। આપ સર્વજ્ઞ હુંએ, આપકી ગતિ સર્વત્ર હુંએ। અંતર્મન મેં ઉઠને વાલે ઇન વિચારોં કી સત્યતા આપસે છિપી નહીં હુંએ।

નીમ કરોલી બાબા (જન્મ 1900—દેહ ત્યાગ 11 સિતંબર 1973) જિન્હેં ‘મહારાજ જી’ કે નામ સે ભી જાના જાતા હૈ। ‘મહારાજ જી’ એક હિંદુ ગુરુ ઔર હનુમાન જી કે પરમ ભક્ત થે, ઉન્હેં ભારત કે બાહર 1960 ઔર 1970 કે દશક મેં ભારત કી યાત્રા કરને વાલે કર્ઝ અમેરિકિયોં કે આધ્યાત્મિક ગુરુ હોને કે લિએ જાના જાતા હૈ। બાબા ચમત્કારિક વ્યક્તિત્વ થે ઉનકે ભક્ત ઉન્હેં હનુમાન જી કા અવતાર માનતે હુંએ। વે એક સીધે—સાદે, સરલ સ્વભાવ કે વ્યક્તિ થે। ઉનકે સંબંધ મેં કર્ઝ તરહ કે ચમત્કારિક કિસ્સે બતાએ જાતે હુંએ। ઉનકે બારે મેં કહા ભી જાતા હૈ કી ‘જૈ જૈ જૈ હનુમંતા તુમ હો સાક્ષાત ભગવંતા’।

જીવની

નીમ કરોલી બાબા કા વાસ્તવિક નામ લક્ષ્મીનારાયણ શર્મા થા। ભારત કે ઉત્તર પ્રદેશ કે ફિરોજાબાદ જિલે કે અકબરપુર ગાંવ મેં ઉનકા જન્મ 1900 કે આસપાસ એક ધની બ્રાહ્મણ પરિવાર મેં હુા થા। 11 વર્ષ કી ઉત્ત્ર મેં અપને માતા—પિતા દ્વારા વિવાહ કર દિએ જાને કે બાદ, વે સાધુ બનને કે લિએ ઘર છોડકર ચલે ગએ। બાદ મેં વે અપને પિતા કે અનુરોધ પર એક વ્યવસ્થિત વિવાહિત જીવન જીને કે લિએ ઘર લૌટ આએ। ગૃહરસ્થ જીવન મેં ઉનકે દો બેટે ઔર એક બેટી હુઈએ।

મહારાજ જી કે રૂપ મેં પરિવર્તન

નીમ કરોલી બાબા, જિન્હેં ઉસ સમય બાબા લક્ષ્મણ દાસ કે નામ સે જાના જાતા થા, ને 1958 મેં અપના ઘર છોડ દિયા થા। વિદેશી લેખક રામ દાસ (જો પહલે રિચર્ડ એલપર્ટ કે નામ સે જાને જાતે થે તથા હિંદુ ધર્મ ઔર યોગ અપનાને કે બાદ અપના નામ પરિવર્તિત કર લિયા થા) એક કહાની સુનાતે હુંએ કી બાબા લક્ષ્મણ દાસ બિના ટિકટ કે ટ્રેન મેં ચઢ્ય ગએ। બિના ટિકટ પાએ જાને પર રેલ કંડકટર ને ટ્રેન કો રોકને કા ફૈસલા કિયા ઔર ઉત્તર પ્રદેશ કે ફરુખાબાદ જિલે કે નીમ કરોલી ગાંવ મેં બાબા કો ટ્રેન સે ઉતાર દિયા। બાબા કો ટ્રેન સે ઉતારને કે બાદ કંડકટર ને પાયા કી ટ્રેન ફિર સે ચલ નહીં પા રહી। ટ્રેન ચલાને કે કર્ઝ પ્રયાસોં કે બાદ, કિસી ને કંડકટર કો સુઝાવ દિયા કી જિન સાધુ કો ટ્રેન સે ઉતારા હૈ ઉન્હેં વાપસ ટ્રેન મેં ચઢને દેં। બાબા દો શર્તોં પર ટ્રેન મેં ચઢને કે લિએ સહમત હુએ— 1) રેલવે નીમ કરોલી ગાંવ મેં એક સ્ટેશન બનાને કા વાદા કરે (ઉસ સમય ગ્રામીણોં કો નિકટતમ સ્ટેશન તક કર્ઝ મીલ પૈદલ

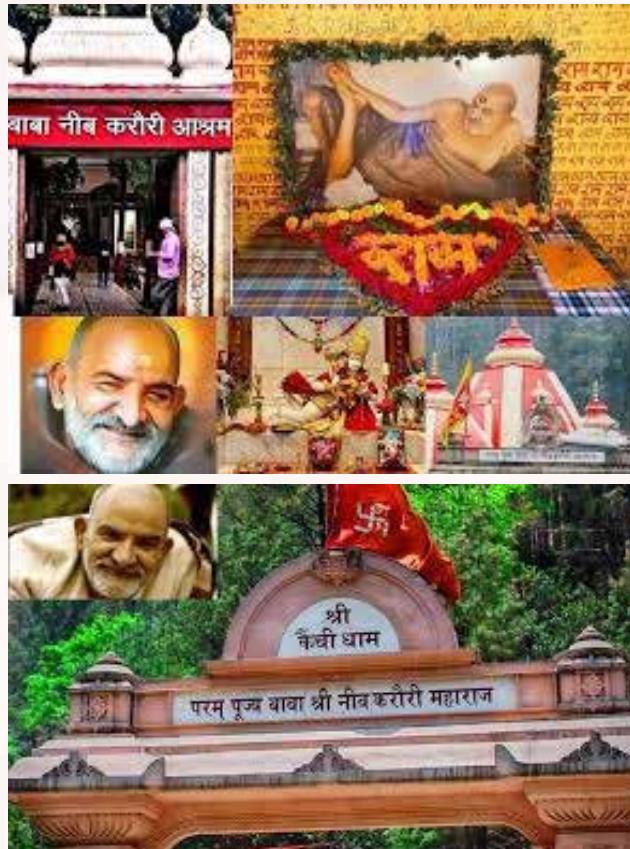
ચલના પડતા થા) ઔર 2) રેલવે કો અબ સે તપસ્થિયોં કે સાથ બેહતર વ્યવહાર કરના ચાહિએ। રેલવે અધિકારી સહમત હો ગए ઔર નીમ કરોલી બાબા મજાક કરતે હુએ ટ્રેન મેં ચઢ ગए। 'ક્યા, ટ્રેન શુરૂ કરના મેરે હાથ મેં હૈ?' ઉનકે ચઢને કે તુરંત બાદ ટ્રેન ચલ પડી, લેકિન ટ્રેન કે ડ્રાઇવર તબ તક આગે નહીં બઢ પાએ જબ તક કી બાબા ને ઉન્હેં આગે બઢને કા આશીર્વાદ નહીં દિયા। આશીર્વાદ મિલતે હી ટ્રેન આગે બઢ ગઈ। બાદ મેં ગાંવ મેં એક રેલવે સ્ટેશન બનાયા ગયા। બાબા કુછ સમય કે લિએ ગાંવ મેં રહે ઔર સ્થાનીય લોગોંને હી ઇસ ગાંવ કે નામ પર ઉનકા નામ 'નીમ કરોલી બાબા' રહ્યા।

ઇસકે બાદ વે પૂરે ઉત્તરી ભારત મેં ઘૂમતે રહે। ઇસ દौરાન ઉન્હેં કર્ફ નામોં સે જાના ગયા, જિનમેં શામિલ હૈને—'લક્ષ્મણ દાસ', 'હાંડી વાળા બાબા' ઔર 'તિકોનિયા વાળા બાબા'। જબ ઉન્હોને ગુજરાત કે મોરબી કે વાવનિયા ગાંવ મેં તપસ્યા ઔર સાધના કી, તો ઉન્હેં 'તલૈયા બાબા' કે નામ સે જાના ગયા। વૃંદાવન મેં, સ્થાનીય નિવાસી ઉન્હેં 'ચમત્કારી બાબા' કે નામ સે સંબોધિત કરતે થે।

બાબા કે આશ્રમ

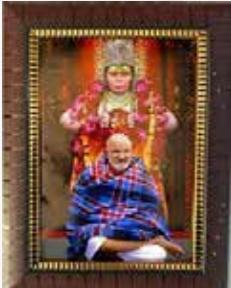
નીમ કરોલી બાબા કે ભારત મેં હી નહીં અપિતું પૂરે વિશ્વ મેં અસંખ્ય ભક્ત હુણીએ। વિદેશી ભક્તોં મેં એપ્પલ કે માલિક સ્ટીલ જોબ્સ, ફેસબુક કે માલિક માર્ક જુકરબર્ગ ઔર હોલીવુડ એક્ટ્રેસ જૂલિયા રાર્બટ્સ કા નામ ભી લિયા જાતા હૈ। કહા જાતા હૈ કી કેંચી ધામ કી યાત્રા કરકે ભક્તોં કા જીવન બદલ ગયા।

ઉનકે જીવનકાલ મેં દો મુખ્ય આશ્રમ બનાએ ગએ, કેંચી ધામ ઔર વૃંદાવન મેં। સમય કે સાથ, ઉનકે નામ પર 100 સે અધિક મંદિરોં કા નિર્માણ કિયા ગયા। નીમ કરોલી બાબા કે આશ્રમ કેંચી, ભૂમિયાધાર, કાકરીધાટ, કુમાઊં કી પહાડ્યિઓં મેં હનુમાનગઢી, વૃંદાવન, ઋષિકેશ, બિલ્લા હનુમાન મંદિર, નર્સ દિલ્લી, લખનऊ, શિમલા, ફાર્સ્ખાબાદ મેં ખિમાસેપુર કે પાસ ઔર નીમ કરોલી ગાંવ તથા દિલ્લી મેં હુણીએ। ઉનકા આશ્રમ તાઓસ, ન્યૂ મૈક્સિકો, સંયુક્ત રાજ્ય અમેરિકા મેં ભી સ્થિત હૈ।

કેંચી ધામ, નૈનીતાલ (ઉત્તરાખંડ) પ્રવેશ દ્વાર

કેંચી ધામ આશ્રમ જહાં વે અપને જીવન કે અંતિમ દશક મેં રહે, વર્ષ 1964 મેં હનુમાન મંદિર કે સાથ બનાયા ગયા થા। ઇસકી શુરુઆત દો સાલ પહલે દો સ્થાનીય સાધુઓં, પ્રેમી બાબા ઔર સોમબારી મહારાજ કે લિએ યજ્ઞ કરને કે લિએ બનાએ ગએ એક મામૂલી મંચ સે હુણી થી। પિછલે કુછ વર્ષોં મેં નૈનીતાલ સે 38 કિ.મી. દૂર નૈનીતાલ-અલ્મોડા માર્ગ પર સ્થિત યહ મંદિર સ્થાનીય લોગોં કે સાથ-સાથ દુનિયા ભર કે આધ્યાત્મિક સાધકોં ઔર ભક્તોં કે લિએ એક મહત્વપૂર્ણ તીર્થ સ્થળ બન ગયા હૈ। હર સાલ 15 જૂન કો મંદિર કે ઉદ્ઘાટન કે ઉપલક્ષ્ય મેં કેંચી ધામ ભંડારા હોતા હૈ, એક ઐસા ઉત્સવ જિસમેં આમતૌર પર 100,000 સે જ્યાદા ભક્ત આતે હુણીએ। 15 જૂન કો મંદિર મેં મેલે કા આયોજન હોતા હૈ ઔર દેશ-વિદેશ સે હજારોં કી સંખ્યા મેં ભક્ત, હનુમાન જી કા આશીર્વાદ લેને આતે હુણીએ।

कैंची धाम, भवाली, नैनीताल (उत्तराखण्ड)

नीम करोली बाबा की मृत्यु 11 सितंबर 1973 को लगभग 1:15 बजे वृदावन के एक अस्पताल में हुई। वे अत्यधिक मधुमेह के कारण कोमा में चले गए और उसके बाद कभी सांसारिक जीवन में नहीं लौटे। उस दिन वे आगरा से वापस अपने आश्रम कैंची धाम ट्रेन से लौट रहे थे, जहां वे सीने में दर्द महसूस होने के कारण हृदय रोग विशेषज्ञ के पास परामर्श के लिए गए थे। रास्ते में उनके शरीर में ऐंठन होने लगी और वे मथुरा रेलवे स्टेशन पर उतर गए। उनके साथ यात्रा करने वाले शिष्य उन्हें अस्पताल के आपातकालीन कक्ष में ले गए। अस्पताल में, डॉक्टर ने उन्हें चिकित्सकीय उपचार दिया और बताया कि वे मधुमेह के कारण कोमा में थे, लेकिन उनकी नब्ज ठीक चल रही थी।

यह एक ऐसी विचित्र घटना है जिसकी पूरी जानकारी होते हुए भी सभी लोगों ने अपने को अनजान पाया। इसमें संदेह नहीं कि बाबा ने अपना शरीर एक साधारण मानव की भाँति शांत करके दिखाया पर इसे उनका अवसान नहीं कह सकते। इस घटना के पूर्व और बाद के कई प्रसंग इस तथ्य की पुष्टी करते हैं कि बाबा अमर हैं और देहावसान की यह घटना एक रहस्यमय लीला के समान है क्योंकि न जाने कितनी बार बाबा जनसमुदाय के बीच प्रकट हुए और फिर इसी प्रकार लीलात्मक रूप से अदृश्य हो गए।

उनकी समाधि वृदावन आश्रम परिसर में ही बनाई गई है, जहां उनकी कुछ निजी वस्तुएं भी रखी गई हैं।

नीम करोली बाबा समाधि मंदिर, वृदावन (उत्तर प्रदेश)

बाबा के दार्शनिक दर्शन

नीम करोली बाबा आजीवन भक्ति योग के पारंगत थे और दूसरों की सेवा को भगवान के प्रति बिना शर्त भक्ति के सर्वोच्च रूप में प्रोत्साहित करते थे। रिचर्ड एलपर्ट (राम दास) द्वारा संकलित पुस्तक मिरेकल ऑफ लव में 'बुलेटप्रुफ कंबल' नाम से एक घटना का जिक्र है जिसमें बताया गया है कि बाबा हमेशा कंबल ओढ़ा करते थे। आज भी भक्त जब उनके मंदिर में, उन्हें कंबल भेट करते हैं।

अंजनी नामक एक भक्त ने बाबा के संबंध में लिखा है— 'उनकी कोई जीवनी नहीं हो सकती। तथ्य कम हैं, कहानियां बहुत हैं। ऐसा लगता है कि उन्हें भारत के कई हिस्सों में अलग—अलग नामों से जाना जाता

था, जो वर्षों से दिखाई देते और गायब होते रहे। हाल के वर्षों में उनके गैर-भारतीय भक्त उन्हें नीम करोली बाबा के नाम से जानते थे, लेकिन ज्यादातर 'महाराज जी' के नाम से जानते हैं। उन्होंने कोई प्रवचन नहीं दिया, संक्षिप्त, सरल कहानियां ही उनकी शिक्षा थी। आमतौर पर, वे प्लेड कंबल ओढ़े लकड़ी की बेच पर बैठते या लेटते थे और भक्त उनके चारों ओर बैठे रहते थे। आगंतुक आते और जाते; उन्हें भोजन दिया जाता, कुछ शब्द कहे जाते, सिर हिलाया जाता, सिर या पीठ थपथपाई जाती और उन्हें विदा कर दिया जाता। गपशप और हंसी भी होती थी क्योंकि उन्हें मजाक करना पसंद था। आश्रम चलाने के लिए पूरे परिसर में तीखी चीख के साथ आदेश दिए जाते थे। कभी-कभी वे मौन में बैठते थे, किसी दूसरी दुनिया में खो जाते थे जिसे हम समझ नहीं पाते थे, लेकिन आनंद और शांति हम पर बरसती थी। वह कौन था, यह उनके अनुभव से अधिक कुछ नहीं था, उनकी उपस्थिति का अमृत, उसकी अनुपस्थिति की समग्रता, जो अब हमें उनके प्लेड कंबल की तरह ढक रही थी।'

बाबा कहते थे 'आसक्ति और अहंकार ईश्वर प्राप्ति में सबसे बड़ी बाधाएं हैं। जब तक भौतिक शरीर में आसक्ति और अहंकार है, तब तक विद्वान और मूर्ख दोनों एक समान हैं।' वे लोगों को सलाह देते थे कि वे हर चीज से ऊपर ईश्वर की इच्छा के प्रति समर्पण करें ताकि उनमें ईश्वर के प्रति प्रेम और विश्वास विकसित हो सके और इस तरह वे जीवन में अनावश्यक चिंताओं से मुक्त हो सकें।

चमत्कार

हमें जीवन में एक बार कैंची धाम अवश्य जाना चाहिए। मुझे जब भी समय मिलता है तो बाबा के आश्रम कैंची धाम अवश्य जाता हूँ। मेरे परिवार के ऊपर बाबा की असीम अनुकंपा है। मेरे साथ भी बाबा का आशीर्वाद या कहें कि एक बहुत बड़ा चमत्कार हुआ है। बात जून, 2024 की है, मेरे एक मित्र की पत्नी काफी बीमार थी

और सीरीयू में वैंटिलेटर पर थी। मैं उन्हें अस्पताल देखने रात में गया और जब वापस घर पहुंचा तो देखा कि मेरा पर्स गायब था, वो न जाने कहीं गिर गया था या खो गया था। पर्स के विषय में मुझे रात 11 बजे अपने घर आकर पता चला। मैं जिन सज्जन की पत्नी को अस्पताल देखने गया था उनसे संकोचवश फोन किया और पूछा कि कहीं पर्स उनके आस-पास तो नहीं गिरा है। मैं रात भर सोया नहीं, परेशान था क्योंकि उसमें मेरे वे सभी दस्तावेज थे जिनकी आज के समय में हर पल आवश्यकता रहती है। पर्स खोने की बात मैंने घर पर भी किसी को नहीं बताई थी किंतु मेरी परेशानी देख कर घर वाले भी बार-बार पूछ रहे थे कि मैं इतना परेशान क्यों हूँ। सुबह होने पर जैसे-तैसे मैं उठा और दैनिक नित्य कर्म के बाद अपने घर के मंदिर में पूजा करने बैठ गया। वहां पर बाबा से प्रार्थना की कि हे प्रभु मैंने आज तक किसी का कुछ नहीं बिगड़ा, किसी के साथ कोई बुरा नहीं किया परंतु मेरे साथ ऐसा क्यों हुआ बाबा जी? आप ही मेरा सहारा हो। इतना कहकर मैं मंदिर से बाहर आ गया। थोड़ी देर बाद ही जिन सज्जन की पत्नी बीमार थी उनका फोन आया और बोले कि आप अस्पताल आ जाओ। मैं अस्पताल जाने के लिए पुनः घर से बाहर निकला ही था तो घर के बाहर एक व्यक्ति खड़ा मिला और मुझसे ही मेरा आधार कार्ड निकाल कर पूछने लगा कि ये साहब कहां मिलेंगे? मैंने कहा कि मैं ही हूँ, तो उन्होंने मुझे मेरा पर्स दे दिया उसमें जो कार्ड आदि तथा सभी नकद राशि भी पर्स में सुरक्षित थी। उस व्यक्ति ने मुझे पर्स थमाया और जब तक मैं पर्स देख ही रहा था कि वो मेरी आँखों के सामने से अचानक ओझल हो गया। मैं अचंभित रह गया। सुबह से मैं परेशान था और यकायक लगा कि बाबा जी ने मेरी परेशानी को दूर करने के लिए अपना कोई दूत भेज दिया था। अचानक से उस व्यक्ति का पर्स लेकर घर तक आ जाना और अचानक ही गायब हो जाना, यह बाबा का चमत्कार नहीं तो और क्या है?

સ્પેશિયલ

રાજભાષા સંગોષ્ઠી / સમ્મેલન કા આયોજન

એનએચપીસી પ્રબંધન, ભારત સરકાર કી રાજભાષા નીતિ કે અનુપાલન મેં નિગમ મેં રાજભાષા હિંદી કા ઉત્તરોત્તર પ્રયોગ બઢાને કે લિએ પ્રતીબદ્ધ હૈ। ભારત સરકાર કે નિર્દેશોને કે અનુસાર સમય-સમય પર વિભિન્ન રાજભાષા સંગોષ્ઠિયોનું વ સમ્મેલનોનું કા આયોજન કરના અપેક્ષિત હૈ જિસસે રાજભાષા હિંદી કે પ્રચાર-પ્રસાર કે સાથ-સાથ વિભિન્ન ભારતીય ભાષાઓનું કે બીચ સૌહાર્દ્દપૂર્ણ વાતાવરણ તૈયાર કિયા જા સકે એવં રાજભાષા વિભાગ, ગૃહ મંત્રાલય દ્વારા રાજભાષા કાર્યાન્વયન કે સંબંધ મેં જારી વાર્ષિક કાર્યક્રમ કા પૂર્ણતા: અનુપાલન સુનિશ્ચિત કિયા જા સકે। ઇસી અનુક્રમ મેં, રાજભાષા વિભાગ, નિગમ મુખ્યાલય, ફરીદાબાદ દ્વારા 09 સે 11 જનવરી, 2025 કો વિશાખાપટ્ટણ (આંધ્ર પ્રદેશ) મેં તીન દિવસીય રાજભાષા સંગોષ્ઠી/સમ્મેલન કા આયોજન કિયા ગયા। ઇસ સમ્મેલન મેં નિગમ મુખ્યાલય સહિત અધીનરથી પાવર સ્ટેશનોનું/પરિયોજનાઓનું/કાર્યાલયોનું મેં પદસ્થ રાજભાષા કૈડર વ રાજભાષા કાર્યાન્વયન કે લિએ પદનામિત અધિકારી શામિલ હુએ। સમ્મેલન કે વિભિન્ન સત્રોનું કે દૌરાન આંધ્ર પ્રદેશ કે પ્રચ્છાતા હિંદી વિદ્વાનોનું ઔર સાહિત્યકારોનું ને પ્રતિભાગિયોનું કો સંબોધિત કિયા।

ઇસ સમ્મેલન કે ઉદ્ઘાટન સત્ર મેં પ્રો. એસ.એમ. ઇકબાલ, પૂર્વ વિભાગાધ્યક્ષ હિંદી વિભાગ, આંધ્ર વિશ્વવિદ્યાલય વ અધ્યક્ષ, વિશાખા હિંદી પરિષદ મુખ્ય અતિથિ થે। સમાપન સત્ર મેં મુખ્ય અતિથિ કે તૌર પર શ્રી ડી.વી. રમણ મૂર્તિ, અપર આયુક્ત, ગ્રેટર વિશાખાપટ્ટણ મ્યુનિસિપલ કારપોરેશન કો આમંત્રિત કિયા ગયા થા। ઇસ અવસર પર એનએચપીસી લિમિટેડ સે આદરણીય નિદેશક (કાર્મિક) શ્રી ઉત્તમ લાલ, તત્કાલીન કાર્યપાલક નિદેશક (માનવ સંસાધન) શ્રી લૂકસ ગુડિયા ઔર તત્કાલીન મહાપ્રબંધક (માનવ સંસાધન) વ પ્રભારી (રાજભાષા) શ્રી પ્રિય રંજન ભી ઉપસ્થિત થે।

કાર્યક્રમ મેં અતિથિ વક્તાઓનું કે રૂપ મેં શ્રી આરૂપિ ત્રિવેદી, સહાયક નિદેશક (રાજભાષા), હિંદી શિક્ષણ યોજના વિશાખાપટ્ટણમ; ડૉ. લલન કુમાર, મહાપ્રબંધક (રાજભાષા એવં આતિથિ), રાષ્ટ્રીય ઇસ્પાત નિગમ લિમિટેડ, વિશાખાપટ્ટણમ; ડૉ. એસ. કૃષ્ણાબ્દુ, સેવાનિવૃત્ત સહાયક મહાપ્રબંધક (હિંદી), રાષ્ટ્રીય ઇસ્પાત નિગમ લિમિટેડ વ અધ્યક્ષ, દક્ષિણ ભારતીય રાજભાષા સંસ્થાન, વિશાખાપટ્ટણમ ને અપને વિચારોનું ઔર અનુભવ સે પ્રતિભાગિયોનું કો લાભાન્વિત કિયા। અતિથિ વક્તાઓનું કે અભિમાણ કે અતિરિક્ત, શ્રી પ્રિયરંજન, તત્કાલીન મહાપ્રબંધક (માનવ સંસાધન) વ પ્રભારી (રાજભાષા) ને પરિયોજનાઓનું/પાવર સ્ટેશનોનું/ક્ષેત્રીય કાર્યાલયોનું એવં નિગમ મુખ્યાલયોનું કે વિભાગોનું મેં કિએ જા રહે રાજભાષા કાર્યાન્વયન કે કાર્યોનું કી સમીક્ષા કી ઔર રાજભાષા કાર્યાન્વયન પર સાર્થક ચર્ચા કી।

નિદેશક (કાર્મિક) મહોદય ને ભી દૂસરે દિન કે તીસરે સત્ર મેં પ્રતિભાગિયોનું સે આંતરિક પરિચર્ચા કી। પ્રતિભાગિયોનું સે ઉનકી સમસ્યા કો સાજ્ઞા કરને કે લિએ પ્રેરિત કિયા વ સમસ્યાઓનું કે નિરાકરણ કો ભી આશ્વાસન દિયા। સાથ હી, રાજભાષા કાર્યાન્વયન કો ઔર બેહતર તરીકે સે કાર્યાન્વિત કરને કા આહ્વાન કિયા।

સંગોષ્ઠી/સમ્મેલન કે દૌરાન વ્યવહારિક જ્ઞાન ઔર ક્ષેત્ર કી વિશેષતાઓનું સે અવગત કરાને કે લિએ પ્રતિભાગિયોનું કે વિશાખાપટ્ટણમ કે પ્રમુખ સ્થળોનું એવં ઐતિહાસિક ધરોહરોનું કા અધ્યયન દૌરા ભી કરાયા ગયા। ઇસ અધ્યયન દૌરે મેં કૈલાશ ગિરી, કુસુરા સબ મરીન વ એયરક્રાફ્ટ મ્યુઝિયમ, રસુકુંડા બીચ એવં રામ કૃષ્ણા બીચ આદિ કા દૌરા કરાયા ગયા ઔર આંધ્ર પ્રદેશ કી સાંસ્કૃતિક ધરોહરોનું સે અવગત કરાયા ગયા।

સમાપન સત્ર કે દૌરાન અપને ઉદ્બોધન મેં આદરણીય નિદેશક (કાર્મિક) મહોદય ને નિગમ મેં રાજભાષા કાર્યાન્વયન પર પ્રસન્નતા જાહિર કી। ઉન્હોને પ્રતિભાગિયોં સે નિગમ કો રાજભાષા કે ક્ષેત્ર મેં નર્ઝ ઉંચાઈઓ તક લે જાને કા આદ્વાન કિયા એવં રાજભાષા સંગોષ્ઠી વ સમ્મેલન સે પ્રાપ્ત જાનકારી કો કાર્યાલય એવં સહકાર્મિયોં મેં સાજ્ઞા કરને કે લિએ પ્રેરિત કિયા। ઇસ કાર્યક્રમ કે દૌરાન, મુખ્ય અતિથિ શ્રી ડી.વી. રમણ મૂર્તિ, અપર આયુક્ત, ગ્રેટર વિશાખાપટ્ટણમ મ્યુનિસિપલ કારપોરેશન; વિશિષ્ટ અતિથિ પ્રો. ઎સ.એમ. ઇકબાલ, પૂર્વ વિભાગાધ્યક્ષ હિંદી વિભાગ, આંધ્ર વિશ્વવિદ્યાલય વ અધ્યક્ષ, વિશાખા હિંદી પરિષદ; નિદેશક (કાર્મિક) કે કર કમલોં સે કાર્મિકોં કે સ્વરચિત કવિતા સંકલન 'એનએચપીસી કાવ્ય યાત્રા' કા વિમોચન કિયા ગયા તથા સમી પ્રતિભાગિયોં કો પ્રતિભાગિતા સ્મૃતિ ચિદન પ્રદાન કિએ ગએ।

જાએંગે। ઉન્હોને હિંદી કો દેશ કી એક મજબૂત કડી કે રૂપ મેં પરિભાષિત કિયા।

ઇસ કાર્યક્રમ કે દૌરાન, મુખ્ય અતિથિ શ્રી ડી.વી. રમણ મૂર્તિ, અપર આયુક્ત, ગ્રેટર વિશાખાપટ્ટણમ મ્યુનિસિપલ કારપોરેશન; વિશિષ્ટ અતિથિ પ્રો. ઎સ.એમ. ઇકબાલ, પૂર્વ વિભાગાધ્યક્ષ હિંદી વિભાગ, આંધ્ર વિશ્વવિદ્યાલય વ અધ્યક્ષ, વિશાખા હિંદી પરિષદ; નિદેશક (કાર્મિક) કે કર કમલોં સે કાર્મિકોં કે સ્વરચિત કવિતા સંકલન 'એનએચપીસી કાવ્ય યાત્રા' કા વિમોચન કિયા ગયા તથા સમી પ્રતિભાગિયોં કો પ્રતિભાગિતા સ્મૃતિ ચિદન પ્રદાન કિએ ગએ।

સમેલન કે સંપન્ન હોને કે પશ્વાત્ એક સાંસ્કૃતિક સંધ્યા કા આયોજન કિયા ગયા જિસમે પ્રતિભાગિયોં કે પરિવાર કે સદસ્યોં દ્વારા સાંસ્કૃતિક પ્રસ્તુતિ દી ગર્ઝી।

સ્પેશિયલ

હિંદી કવિ સમ્મેલન કા આયોજન

નિગમ મેં રાજભાષા હિંદી કે પ્રચાર-પ્રસાર વ કાર્યાલયીન વાતાવરણ કો રાજભાષામય બનાને કે ઉદ્દેશ્ય સે 30 જનવરી, 2025 કો એનએચપીસી કાર્યાલય પરિસર, ફરીદાબાદ કે 'જલ તરંગ સભાગાર' મેં હિંદી કવિ સમ્મેલન કા ભવ્ય આયોજન કિયા ગયા | અધ્યક્ષ વ પ્રબંધ નિદેશક શ્રી રાજકુમાર ચૌધરી ઇસ કાર્યક્રમ મેં મુખ્ય અતિથિ રહે |

ઇસ કવિ સમ્મેલન કા શુભારંભ શ્રી આર.પી. ગોયલ, નિદેશક (વિત્ત); શ્રી ઉત્તમ લાલ, નિદેશક (કાર્મિક); શ્રી સંજય કુમાર સિંહ, નિદેશક (પરિયોજનાએં એવં તકનીકી) ઔર શ્રી સંતોષ કુમાર, મુખ્ય સતર્કતા અધિકારી ને ભારતીય પરંપરા કે અનુસાર દીપ પ્રજ્જવલિત કરકે કિયા | ઇસ શુભ અવસર પર એનએચપીસી મહિલા કલ્યાણ સમિતિ કી માનનીય સદસ્યોને ભી દીપ પ્રજ્જવલન મેં સહયોગ કિયા ઔર કાર્યક્રમ કી શોભા બઢાઈ | કવિ સમ્મેલન મેં વિખ્યાત 07 કવિયોં કો આમંત્રિત કિયા ગયા થા | દીપ પ્રજ્જવલન કે ઉપરાંત, કાર્યક્રમ કો શરૂ કરતે હુએ શ્રી પ્રિય રંજન, તત્કાલીન મહાપ્રબંધક (માનવ સંસાધન) વ પ્રભારી-રાજભાષા ને સ્વાગત ભાષણ મેં સભી કવિયોં કા સ્વાગત કરતે હુએ નિગમ મેં રાજભાષા હિંદી કે પ્રચાર-પ્રસાર કે લિએ કિએ જા રહે કાર્યો કા સંક્ષિપ્ત પરિચય દિયા |

અધ્યક્ષ વ પ્રબંધ નિદેશક મહોદય ને અપને સંબોધન મેં કહા કી ઇસ પ્રકાર કે કાર્યક્રમોને કાર્મિકોને નર્ઝી ઊર્જા ઔર ઉત્સાહ કા સંચાર હોતા હૈ | કાર્મિક અપને દૈનિક રૂટીન કાર્યોને હટકર કિસી અન્ય કાર્ય મેં લિપ્ત હોકર માનસિક તનાવ સે દૂર હોતા હૈ | ઉન્હોને રાજભાષા હિંદી કે પ્રચાર-પ્રસાર કે લિએ કિએ જા રહે કાર્યોને લિએ સભી કાર્મિકોને ઔર વિશેષ રૂપ સે રાજભાષા વિભાગ કી સરાહના કી | અધ્યક્ષ વ પ્રબંધ નિદેશક મહોદય ને કહા કી નિગમ વિવિધ આયામોને પ્રગતિ પથ પર અગ્રસર હૈ અતે: હમ નાએ ઉત્સાહ ઔર જોશ કે સાથ કાર્ય કરેં | ઇસ પ્રતિસ્પર્ધાત્મક યુગ મેં, અપની ઉપરસ્થિતિ અધિક સે અધિક દર્જ કરેં ઔર ઇસકે લિએ આવશ્યક હૈ કી હમ અપની મૂલ ભાષા યાનિ હિંદી મેં સોચેં તાકિ હમારી ભાગીદારી અધિક બઢે | ઉન્હોને આધ્વાન કિયા કી હમ અપની ભાષા મેં બોલેં ઔર અપની ભાષા સે પ્યાર કરેં ઔર યહ કવિ સમ્મેલન ભી ભાષાઈ પ્રેમ વ સૌહાર્દ કે ઉદ્દેશ્ય કે સાથ હી આયોજિત કિયા જા રહા હૈ | ઇસ કાર્યક્રમ મેં નિગમ મુખ્યાલય મેં પદરસ્થ સભી કાર્મિકોને સહિત વેબ કાસ્ટિંગ કે માધ્યમ સે જુડે નિગમ કે વિભિન્ન કાર્યાલયોને પદરસ્થ કાર્મિક ભી શામિલ રહે |

કવિ સમ્મેલન કી શુરૂઆત કવયિત્રી પદિમની શર્મા દ્વારા સરસ્વતી વંદના કી પ્રસ્તુતિ સે હુઈ | સરસ્વતી વંદના કે ઉપરાંત, હાસ્ય-વ્યંગ્ય કે સુવિખ્યાત કવિ શ્રી કેશર દેવ મારવાડી; શૃંગાર રસ કી પ્રસિદ્ધ કવયિત્રી વ ગીતકાર સુશ્રી પદિમની શર્મા; હાસ્ય વ્યંગ્ય, પેરોડીકાર વ રાજનૈતિક વ્યંગ્યકાર શ્રી સુદીપ ભોલા; શૃંગાર રસ કી પ્રસિદ્ધ કવયિત્રી વ ગીતકાર ડૉ. મુવન મોહિની; હાસ્ય-વ્યંગ્ય, ઓજ રસ કે મૂર્ધન્ય કવિ શ્રી રાજેશ અગ્રવાલ; હાસ્ય-વ્યંગ્ય કે ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કવિ શ્રી અરૂણ જેમિની તથા વીર રસ વ ઓજ કે નામચીન કવિ ડૉ. હરિઓમ પંવાર ને અપની કાવ્યાત્મક પ્રસ્તુતિ સે સભાગાર મેં ઉપરસ્થિત શ્રોતાઓને ભરપૂર મનોરંજન કિયા |

કાર્યક્રમ કી શુરૂઆત એનએચપીસી ગીત સે હુઈ | કાર્યક્રમ કો સમાપન રાષ્ટ્રગાન સે કિયા ગયા | ઇસ અવસર પર ઉપરસ્થિત આમંત્રિત અતિથિયોને તથા સભી કાર્મિકોને કવિ સમ્મેલન કા ભરપૂર આનંદ લિયા એવં કવિ સમ્મેલન કે સફળ આયોજન કી સરાહના કી |

રાજભાષા કાર્યાન્વયન કી ગતિવિધિયાં/ઉપલબ્ધિયાં (વર્ષ 2024-25)

રાજભાષા કાર્યાન્વયન સમિતિ કી બૈઠકોં કા આયોજન

નિગમ મેં રાજભાષા કાર્યાન્વયન કી સમીક્ષા કે લિએ વર્ષ કે દૌરાન રાજભાષા કાર્યાન્વયન સમિતિ કી તિમાહી બૈઠકોં કા નિયમિત રૂપ સે આયોજન કિયા ગયા।

રાજભાષા કાર્યાન્વયન સમિતિ કી વર્ષ 2024-25 કી પહલી તિમાહી બૈઠક કા આયોજન તત્કાલીન અધ્યક્ષ વ પ્રબંધ નિદેશક શ્રી રાજેન્દ્ર પ્રસાદ ગોયલ કી અધ્યક્ષતા મેં 21 માર્ચ 2024 કો, દૂસરી બૈઠક કા આયોજન અધ્યક્ષ વ પ્રબંધ નિદેશક શ્રી રાજ કુમાર ચૌથરી કી અધ્યક્ષતા મેં 30 અગસ્ટ 2024 કો, તીસરી બૈઠક 27 નવ૰બર 2024 કો ઔર ચૌથી બૈઠક 05 માર્ચ 2025 કો આયોજિત કી ગઈ। હાઇબ્રિડ મોડ કે રૂપ મેં આયોજિત ઇન બૈઠકોં મેં સખ્તી નિર્દેશકગણ, નિગમ મુખ્યાલય કે સખ્તી વિભાગાધ્યક્ષ પ્રત્યક્ષ રૂપ સે ઔર નિગમ કી પરિયોજનાઓં/ પાવર સ્ટેશનોં/ કાર્યાલયોં કે પ્રભારી વીડિયો કાન્ફ્રેસિંગ કે માધ્યમ સે શામિલ હુએ। ઇન બૈઠકોં કે દૌરાન નિગમ કે સમસ્ત વિભાગોં એવં પરિયોજનાઓં/ પાવર સ્ટેશનોં/ કાર્યાલયોં કી રાજભાષા પ્રગતિ કી ગહન સમીક્ષા કી ગઈ।

રાજભાષા સંગોષ્ઠી/સમ્મેલન કા આયોજન

નિગમ મેં કાર્યરત રાજભાષા કૈડર કે કાર્મિકોં ઔર મુખ્યાલય કે વિભિન્ન વિભાગોં કે હિંદી સમન્વયકોં તથા અધીનસ્થ સખ્તી પરિયોજનાઓં/ પાવર સ્ટેશનોં/ કાર્યાલયોં મેં રાજભાષા હિંદી કા કાર્ય દેખ રહે કાર્મિકોં કે લિએ 09 સે 11 જનવરી, 2025 કો વિશાળાપૃષ્ઠા (આંધ્ર પ્રદેશ) મેં તીન દિવસીય રાજભાષા સંગોષ્ઠી/ સમ્મેલન કા આયોજન કિયા ગયા।

સંગોષ્ઠી/ સમ્મેલન મેં નિદેશક (કાર્મિક) શ્રી ઉત્તમ લાલ, તત્કાલીન કાર્યપાલક નિદેશક (મા.સં.) શ્રી લૂકસ ગુડિયા ઔર તત્કાલીન મહાપ્રબંધક (મા.સં.) વ પ્રભારી (રા.ભા.) શ્રી પ્રિય રંજન ભી ઉપસ્થિત રહે।

હિંદી કાર્યશાલાઓં કા આયોજન

વર્ષ કે દૌરાન નિગમ મુખ્યાલય તથા પરિયોજનાઓં/ પાવર સ્ટેશનોં/ કાર્યાલયોં મેં પદસ્થ અધિકારિયોં એવં કર્મચારિયોં કે લિએ કુલ 08 હિંદી કાર્યશાલાઓં કા આયોજન કિયા ગયા। ઇન હિંદી કાર્યશાલાઓં મેં પ્રતિભાગીયોં કે રાજભાષા નીતિ, નિયમ આદિ કે સાથ-સાથ કાર્યાન્વયન પર પ્રશિક્ષણ દિયા ગયા ઔર નવીનતમ હિંદી સાફ્ટવેરોં કે સંબંધ મેં જાનકારી પ્રદાન કી ગઈ।

હિંદી કવિ સમ્મેલન કા આયોજન

રાજભાષા હિંદી કે વ્યાપક પ્રચાર-પ્રસાર કે લિએ એનએચપીસી કાર્યાલય પરિસર મેં 30 જનવરી 2025 કો 'હિંદી કવિ સમ્મેલન' કા આયોજન કિયા ગયા। ઇસ કવિ સમ્મેલન મેં દેશ કે પ્રખ્યાત 07 કવિયોં કો કાવ્યપાઠ કે લિએ આમંત્રિત કિયા ગયા થા। સમ્મેલન મેં નિગમ કે અધ્યક્ષ વ પ્રબંધ નિદેશક મહોદય, નિદેશકગણોં સહિત નિગમ મુખ્યાલય કે સભી અધિકારી વ કર્મચારી તથા ઉનકે પરિવાર કે સદસ્ય ઉપસ્થિત રહે। ઇસકે સાથ હી નિગમ કી સભી પરિયોજનાઓં/ પાવર સ્ટેશનોં/ કાર્યાલયોં કે કાર્મિકોં એવં ઉનકે પરિવાર કે સદસ્યોં ને ભી વેબકાસ્ટ કે માધ્યમ સે ઇસ કવિ સમ્મેલન કો દેખા ઔર વિભિન્ન કાવ્ય રસોં કા આનંદ લિયા।

હિંદી પખવાડા સમાપન સમારોહ

નિગમ મુખ્યાલય સહિત સભી પરિયોજનાઓં, પાવર સ્ટેશનોં, કાર્યાલયોં મેં 14 સે 29 સિંતબર, 2024 તક હિંદી પખવાડે કા ભાષાઈ સદ્ભાવ કે સાથ આયોજન કિયા ગયા। હિંદી પખવાડે કે દૌરાન આયોજિત કી ગઈ વિભિન્ન હિંદી પ્રતિયોગિતાઓં કે વિજેતા કાર્મિકોં કો પુરસ્કૃત કરને એવં હિંદી પખવાડે કે સમાપન કે ઉપલક્ષ્ય મેં દિનાંક 15 અક્ટૂબર 2024 કો સમારોહ આયોજિત કિયા ગયા। ઇસ સમારોહ કા પારંપરિક શુભારંભ અધ્યક્ષ વ પ્રબંધ નિદેશક મહોદય કે કર-કમલોં સે દીપ પ્રજ્વલન કે સાથ હુઅ। દીપ પ્રજ્વલન મેં નિર્દેશક (વિત્ત), નિર્દેશક (કાર્મિક), નિર્દેશક (પરિયોજનાએં) તથા મુખ્ય સતર્કતા અધિકારી મહોદય ને ઉનકા સાથ દિયા। હિંદી પ્રતિયોગિતાઓં કે સભી વિજેતા પ્રતિભાગિયોં કો માનનીય અધ્યક્ષ વ પ્રબંધ નિદેશક મહોદય વ નિર્દેશકગણ કે કર-કમલોં સે પુરસ્કાર સ્વરૂપ હિંદી પુસ્તકોં વ પ્રમાણ-પત્ર પ્રદાન કિએ ગએ।

રાજભાષા હીરક જયંતી સમારોહ

હિંદી કો ભારત કી આધિકારિક ભાષા કે રૂપ મેં અપનાને કે 75 વર્ષ હોને કે ઉપલક્ષ્ય મેં દેશ ભર મેં વર્ષ 2024 કો હીરક જયંતી વર્ષ કે રૂપ મેં મનાયા ગયા। હીરક જયંતી વર્ષ કે ઉપલક્ષ્ય મેં નિગમ મુખ્યાલય મેં દિનાંક 16 જનવરી 2025 કો 'રાજભાષા હીરક જયંતી સમારોહ' કા આયોજન કિયા ગયા। ઇસ સમારોહ કે મુખ્ય અતિથિ કે રૂપ મેં અધ્યક્ષ વ પ્રબંધ નિર્દેશક શ્રી રાજકુમાર ચૌથરી ઔર સભી નિર્દેશકગણ ઉપસ્થિત રહે।

કાર્યક્રમ કે દૌરાન ગૃહ મંત્રાલય દ્વારા રાજભાષા હિંદી કે વિષય પર તૈયાર એક વૃત્તચિત્ર 'હિંદી કા સફરનામા' ભી પ્રદર્શિત કી ગઈ। સમારોહ મેં સંગીત વ નાટક પ્રભાગ, કેંદ્રીય સંચાર બ્લૂરો, સૂચના વ પ્રસારણ મંત્રાલય (ભારત સરકાર) કે કલાકારોં કી ટીમ દ્વારા સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ પ્રસ્તુત કિયા ગયા।

વિશેષ તકનીકી અનુવાદ પ્રશિક્ષણ કાર્યક્રમ કા આયોજન

એનએચપીસી લિમિટેડ, ફરીદાબાદ દ્વારા કેંદ્રીય અનુવાદ બ્યૂરો, ગૃહ મંત્રાલય, ભારત સરકાર કે સહયોગ સે 20 સે 24 જનવરી 2025 તક 05 દિવસીય વિશેષ તકનીકી અનુવાદ પ્રશિક્ષણ કાર્યક્રમ કા આયોજન કિયા ગયા। ઇસ પ્રશિક્ષણ કાર્યક્રમ કા ઉદ્દેશ્ય એનએચપીસી મુખ્યાલય કે વિભિન્ન વિભાગો મેં નામિત રાજભાષા સમન્વયકોં કો અનુવાદ કૌશલ મેં દક્ષ બનાના એવં તકનીકી અનુવાદ સે જુડી ચુન્નાતીયોં કા સમાધાન પ્રદાન કરના થા।

કાર્યક્રમ કે સમાપન સત્ર મેં કેંદ્રીય અનુવાદ બ્યૂરો કે નિદેશક લેફિટનેટ કર્નલ શ્રી રામ નરેશ શર્મા ને 32 પ્રતિભાગીયોં કો પ્રમાણ-પત્ર વિતરિત કિએ। પ્રતિભાગીયોં ને પ્રશિક્ષણ કાર્યક્રમ કી સરાહના કી ઓએ ઇસે અત્યંત ઉપયોગી બતાયા।

રાજભાષા શીલ્ડ પ્રોત્સાહન યોજના

દિનાંક 27 નવંબર 2024 કો આયોજિત રાજભાષા કાર્યાન્વયન સમિતિ કી વર્ષ 2024-25 કી તીસરી બૈઠક કે દૌરાન, નિગમ મેં લાગુ રાજભાષા શીલ્ડ પ્રોત્સાહન યોજના કે તહત વર્ષ 2023-24 કે લિએ અધ્યક્ષ વ પ્રબંધ નિદેશક મહોદય કે કર-કમલોં સે નિગમ મુખ્યાલય કે 07 વિભાગોં તથા 12 પરિયોજનાઓની/પાવર સ્ટેશનોં કો 'ઉત્કૃષ્ટ રાજભાષા કાર્યાન્વયન' કે લિએ વાર્ષિક રાજભાષા શીલ્ડ પ્રદાન કી ગઈ।

સંયુક્ત રાજભાષા સમ્મેલન

ગૃહ મંત્રાલય, રાજભાષા વિભાગ (ભારત સરકાર) દ્વારા 17 ફરવરી 2025 કો જયપુર, રાજસ્થાન મેં મધ્ય, પશ્ચિમ ઔર ઉત્તરી ક્ષેત્રોં કે લિએ સંયુક્ત ક્ષેત્રીય રાજભાષા સમ્મેલન કા આયોજન કિયા ગયા જિસમે શ્રી રાજકુમાર ચૌધરી, અધ્યક્ષ વ પ્રબંધ નિદેશક ઔર શ્રી ઉત્તમ લાલ, નિદેશક (કાર્મિક) ને ભાગ લિયા। ઇસ સમ્મેલન મેં શ્રી રામ સ્વરૂપ, કાર્યપાલક નિદેશક, ક્ષેત્રીય કાર્યાલય (જમ્બૂ) તથા શ્રી સંતોષ કુમાર, કાર્યપાલક નિદેશક, ક્ષેત્રીય કાર્યાલય (બનીખેત) કે સાથ-સાથ નિગમ કે અન્ય વરિષ્ઠ અધિકારીયોં ને ભી પ્રતિભાગિતા કી।

સમ્મેલન કે ઉદ્ઘાટન સત્ર મેં શ્રી રાજકુમાર ચૌધરી, અધ્યક્ષ વ પ્રબંધ નિદેશક ને કાર્યક્રમ કે મુખ્ય અતિથિ શ્રી ભજન લાલ, માનનીય મુખ્યમંત્રી, રાજસ્થાન; શ્રી નિત્યાનંદ રાય, માનનીય ગૃહ રાજ્ય મંત્રી, ભારત સરકાર; સુશ્રી મંજુ શર્મા, માનનીય સાંસદ, જયપુર; સુશ્રી અંશુલી આર્યા, સચિવ, રાજભાષા વિભાગ, ગૃહ મંત્રાલય ઔર ગૃહ મંત્રાલય કે અન્ય વરિષ્ઠ અધિકારીયોં કે સાથ મંચ સાઝા કિયા।

સંસદીય રાજભાષા સમિતિ દ્વારા રાજભાષા કાર્યાન્વયન સંબંધી નિરીક્ષણ

માનનીય સંસદીય રાજભાષા સમિતિ કી દૂસરી ઉપ સમિતિ ને 24 ફરવરી 2025 કો નિગમ કે તીન કાર્યાલયોં યથા ચમેરા-II પાવર સ્ટેશન, ચમેરા-III પાવર સ્ટેશન એવં પાર્બતી-III પાવર સ્ટેશન કા થ્યોંગ, શિમલા (હિમાચલ પ્રદેશ) મેં રાજભાષા સંબંધી નિરીક્ષણ કિયા। સમિતિ ને રાજભાષા કે ક્ષેત્ર મેં એનએચપીસી દ્વારા કિએ જા રહે કાર્યો કી ગહન સમીક્ષા કી તથા ભારત સરકાર દ્વારા નિર્ધારિત લક્ષ્યોં કો પ્રાપ્ત કરને કે નિર્દેશ દિએ।

ક્ષેત્રીય રાજભાષા પુરસ્કાર

17 ફરવરી 2025 કો જયપુર, રાજસ્થાન મેં આયોજિત સંયુક્ત ક્ષેત્રીય રાજભાષા સમ્મેલન કે દૌરાન, રાજભાષા કાર્યાન્વયન કે ક્ષેત્ર મેં ઉત્કૃષ્ટ કાર્યો કે લિએ નિગમ કે સલાલ પાવર સ્ટેશન કો પ્રથમ પુરસ્કાર સે સમ્માનિત કિયા ગયા। શ્રી રાજકુમાર ચૌધરી, અધ્યક્ષ વ પ્રબંધ નિર્દેશક ઔર શ્રી ઉત્તમ લાલ, નિર્દેશક (કાર્મિક) ને શ્રી ભજન લાલ, માનનીય મુખ્યમંત્રી, રાજસ્થાન ઔર શ્રી નિત્યાનંદ રાય, માનનીય ગૃહ રાજ્ય મંત્રી (ભારત સરકાર) કે કર કમલોં સે પુરસ્કાર શીલ્ડ ઔર પ્રમાણ-પત્ર ગ્રહણ કિયા।

એનએચપીસી સલાલ પાવર સ્ટેશન કી અધ્યક્ષતા મેં સંચાલિત નગર રાજભાષા કાર્યાન્વયન સમિતિ, રિયાસી કો ભી દ્વિતીય પુરસ્કાર સે સમ્માનિત કિયા ગયા। ઇસ પુરસ્કાર કો શ્રી અનીશ ગૌરહા, સમૂહ મહાપ્રબંધક, પાવર સ્ટેશન પ્રમુખ ને ગ્રહણ કિયા।

પૂર્વોત્તર ક્ષેત્ર મેં સ્થિત ઉપક્રમોં કે બીચ રાજભાષા કાર્યાન્વયન કે ક્ષેત્ર મેં ઉત્કૃષ્ટ કાર્ય નિષ્પાદન કે લિએ સુબનસિરી લોઅર પરિયોજના કો વર્ષ 2023-24 કે લિએ ક્ષેત્રીય રાજભાષા પુરસ્કાર કે અંતર્ગત દ્વિતીય પુરસ્કાર સે સમ્માનિત કિયા ગયા। યહ પ્રતિષ્ઠિત પુરસ્કાર 05 માર્ચ, 2025 કો ગુવાહাটી (অসম) મેં આયોજિત પૂર્વ એવં પૂર્વોત્તર ક્ષેત્ર કે સંયુક્ત ક્ષેત્રીય રાજભાષા સમ્મેલન મેં પ્રદાન કિયા ગયા।

હિંદી સંગોષ્ઠી કા આયોજન

એનએચપીસી દ્વારા નરાકાસ (કા.), ફરીદાબાદ કે વિભિન્ન સદસ્ય કાર્યાલયોં કે કાર્મિકોં કે લિએ 16 જનવરી 2025 કો 'હિંદી ભાષા કે પ્રસાર મેં હિંદી સિનેમા એવં મીડિયા કા યોગદાન' વિષય પર હિંદી સંગોષ્ઠી કા આયોજન કિયા ગયા। બેસ્ટ ક્રિટિક કે રાષ્ટ્રીય ફિલ્મ પુરસ્કાર વિજેતા એવં જાને માને ફિલ્મ સમીક્ષક શ્રી દીપક દુઆ ને ઇસ સંગોષ્ઠી મેં હિંદી સિનેમા એવં મીડિયા કા હિંદી કે પ્રસાર મેં યોગદાન પર અપને વિચાર રહે એવં કર્ઝ રોચક જાનકારી સાઝા કી।

નગર રાજભાષા કાર્યાન્વયન સમિતિ (કા.), ફરીદાબાદ કી ગતિવિધિયાં

રાજભાષા વિભાગ, ગૃહ મંત્રાલય, ભારત સરકાર દ્વારા દિનાંક 31.12.2009 કો નગર રાજભાષા કાર્યાન્વયન સમિતિ (નરાકાસ) ફરીદાબાદ કી અધ્યક્ષતા હમારે નિગમ એનએચ્પીસી લિમિટેડ કો સૌંપી ગઈ થી। વર્ષ 2024-25 કે લિએ નરાકાસ (કા.), ફરીદાબાદ કી દો છમાહી બૈઠકોં દિનાંક 28.05.2024 તથા દિનાંક 17.12.2024 કો આયોજિત કી ગઈ। ઇન બૈઠકોં મેં નરાકાસ (કા.) ફરીદાબાદ કે સદસ્ય કાર્યાલયોં કી રાજભાષા પ્રગતિ કી સમીક્ષા કી ગઈ। ઇન બૈઠકોં મેં નરાકાસ (કા.) ફરીદાબાદ કે સદસ્ય કાર્યાલયોં કે પ્રમુખ ઔર રાજભાષા કાર્યાન્વયન સે જુદે અધિકારી ઉપસ્થિત હુએ। મર્યાદા 2024 કો આયોજિત પહોંચ બૈઠક મેં નરાકાસ (કા.) ફરીદાબાદ કે તત્ત્વાવધાન મેં પ્રકાશિત કી જાને વાલી પત્રિકા ‘નગર સૌરભ’ કે અંક 14, વર્ષ 2024 કા વિમોચન કિયા ગયા।

હિંદી કાર્યશાળા

નરાકાસ (કા.), ફરીદાબાદ કે સદસ્ય કાર્યાલયોં કે કાર્મિકોં કે લિએ 23.08.2024 કો એવં 04.12.2024 (ઑનલાઇન કાર્યશાળા) કો હિંદી કાર્યશાળાઓં કા આયોજન કિયા ગયા।

હિંદી પ્રતિયોગિતાઓ કા આયોજન

નરાકાસ (કા.), ફરીદાબાદ કે સદસ્ય કાર્યાલયોં કે કાર્મિકોં કે લિએ 11 સે 14 નવંબર 2024 તક વિભિન્ન હિંદી પ્રતિયોગિતાઓં કા આયોજન કિયા ગયા। ઇન પ્રતિયોગિતાઓં મેં વિભિન્ન સદસ્ય કાર્યાલયોં કે પ્રતિભાગીયોં ને ભાગ લિયા। પ્રતિયોગિતા કે વિજેતા પ્રતિભાગીયોં કો દિનાંક 16 જનવરી 2025 કો આયોજિત પુરસ્કાર વિતરણ સમારોહ મેં પુરસ્કૃત કિયા ગયા।

રાજભાષા કાર્યાન્વયન ગતિવિધિયાં

હિંદી કવિ સમ્મેલન મેં સભાગાર મેં ઉપસ્�િત સીએમડી મહોદય વ
નિદેશકગણ

હિંદી કવિ સમ્મેલન કે અવસર પર દીપ પ્રજ્વલિત કરતે નિદેશક
(કાર્મિક) મહોદય

સંસ્દીય રાજભાષા સમિતિ કી નિરીક્ષણ બૈઠક મેં ચર્ચા કરતે હુએ
નિદેશક (કાર્મિક) મહોદય

રાજભાષા સમ્મેલન કે અવસર પર 'એનએચપીસી કાવ્ય યાત્રા' કા
વિમોચન

વિશાળપદૃણમ મેં આયોજિત રાજભાષા સમ્મેલન મેં નિદેશક (કાર્મિક) મહોદય કે સાથ પ્રતિભાગીણ

રાજભાષા કાર્યાન્વયન ગતિવિધિયાં

સંયુક્ત રાજભાષા સમ્મેલન, જયપુર મેં મંચ પર ઉપસ્થિત સી.઎મડી ઔર નિદેશક (કાર્મિક) મહોદય તથા વરિષ્ઠ અધિકારીઓની સીરીએટી

હિંદી કવિ સમ્મેલન કે અવસર પર દીપ પ્રજ્વલિત કરતે નિદેશક (પરિયોજનાએ) મહોદય

રાજભાષા શીલ્ડ પ્રોત્સાહન યોજના કે અંતર્ગત શીલ્ડ વ પ્રમાણ પત્ર પ્રાપ્ત કરતે કાર્યપાલક નિદેશક, સુબનસિરી લોઅર જલવિદ્યુત પરિયોજના

હિંદી અનુવાદ પ્રશિક્ષણ કાર્યક્રમ

રાજભાષા શીલ્ડ પ્રોત્સાહન યોજના કે અંતર્ગત શીલ્ડ વ પ્રમાણ-પત્ર વિતરણ

હિંદી કાર્યશાળા મેં પ્રતિભાગીઓની હાજરી

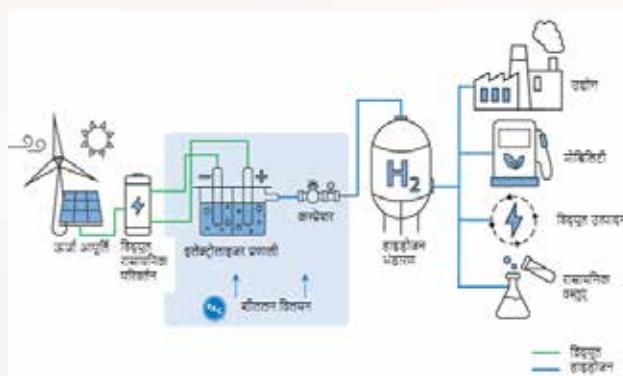

ઉર્જા અમૃત

સંજીવ કુમાર, ઉપ પ્રબંધક (યાંત્રિકી)
સીઈપીએમ વિભાગ, નિગમ મુખ્યાલય (ફરીવાબાદ)

ગ્રીન હાઇડ્રોજન યા હરિત હાઇડ્રોજન, એક સ્વચ્છ ઊર્જા સ્તોત્ર હૈ જો પવન, સૌર ઔર જલવિદ્યુત જैસે નવીકરણીય ઊર્જા સ્તોત્રોનું ઉપયોગ કરકે પાની કે ઇલેક્ટ્રોલિસિસ કે માધ્યમ સે ઉત્પાદિત હોતા હૈ। ઇસકે અંદર કાર્બનમુક્ત અર્થવ્યવસ્થા લાને મેં એક પ્રમુખ ઘટક બનને કી ક્ષમતા હૈ ઔર યહ જલવાયુ પરિવર્તન કો કમ કરને મેં મદદ કર સકતી હૈ। ઉત્પાદિત હાઇડ્રોજન કો પરિવહન, ઉદ્યોગ ઔર કૃષિ કે લિએ ઈંધન કે રૂપ મેં સંગ્રહિત ઔર ઉપયોગ ભી કિયા જા સકતા હૈ।

અત્યધિક મહત્વાકાંક્ષી રાષ્ટ્રીય હરિત હાઇડ્રોજન મિશન કે તહત, ભારત દ્વારા 'ગ્રીન હાઇડ્રોજન કે ઉત્પાદન, ઉપયોગ ઔર નિર્યાત કે લિએ વૈશ્વિક કેંદ્ર' બનને ઔર 'પ્રૌદ્યોગિકી એવં બાજાર નેતૃત્વ ગ્રહણ કરને' કા લક્ષ્ય રખા હૈ। મિશન કા લક્ષ્ય ઘરેલૂ ઉપયોગ કે લિએ 5 મિલિયન ટન ગ્રીન હાઇડ્રોજન ઉત્પન્ન કરના હૈ। રાષ્ટ્રીય હરિત હાઇડ્રોજન મિશન 4 જનવરી, 2023 કો વિત્તીય વર્ષ 2029–30 તક 19,744 કરોડ રૂપએ કે પરિવ્યય કે સાથ શુરૂ કિયા ગયા થા।

ગ્રીન હાઇડ્રોજન - એક સ્વચ્છ ઊર્જા સ્તોત્ર

ગ્રીન હાઇડ્રોજન વિકસિત કરને કે કારણ

ગ્રીનહાઉસ ગૈસ ઉત્સર્જન કો કમ કરના

હરિત હાઇડ્રોજન વિકસિત કરને કા પ્રાથમિક કારણ ગ્રીનહાઉસ ગૈસ ઉત્સર્જન કો કમ કરના ઔર જલવાયુ પરિવર્તન કો કમ કરના હૈ। પરિવહન ઔર વિદ્યુત ઉત્પાદન કે લિએ જીવાશમ ઈંધન કે ઉપયોગ વૈશ્વિક ઉત્સર્જન મેં એક પ્રમુખ યોગદાનકર્તા હૈ।

નવીકરણીય સ્તોત્રોનું ઉત્પાદિત ગ્રીન હાઇડ્રોજન, શૂન્ય ગ્રીનહાઉસ ગૈસોનું ઉત્સર્જન કરતા હૈ, જિસસે યદે એક સ્થાયી ઔર પર્યાવરણ કે અનુકૂલ ઊર્જા સ્તોત્ર બન જાતા હૈ।

ઊર્જા સુરક્ષા ઔર સ્વતંત્રતા

જીવાશમ ઈંધન સીમિત સંસાધન હૈનું ઔર વૈશ્વિક આપૂર્તિ તથા માંગ કે કારણ ઉનકી કીમતોનું મેં ઉત્તાર-ચઢાવ હોતા હૈ। હરિત હાઇડ્રોજન જૈસે નવીકરણીય ઊર્જા સ્તોત્રોનું વિકસિત કરકે દેશ કી જીવાશમ ઈંધન પર નિર્ભરતા ખત્મ હો સકતી હૈ।

ના ઉદ્યોગ ઔર રોજગાર પૈદા કરના

ગ્રીન હાઇડ્રોજન કા વિકાસ વિશેષ રૂપ સે નવીકરણીય ઊર્જા ક્ષેત્ર મેં ના ઉદ્યોગ ઔર રોજગાર પૈદા કર સકતા હૈ। ગ્રીન હાઇડ્રોજન કે ઉત્પાદન, ભંડારણ ઔર વિતરણ કે લિએ વિશેષ વિશેષજ્ઞતા ઔર બુનિયાદી ઢાંચે કી આવશ્યકતા હોતી હૈ, જો રોજગાર કે અવસર પૈદા કર સકતા હૈ।

અંતરરાષ્ટ્રીય નવીકરણીય ઊર્જા એજન્સી (આઈઆરઈએનાએ)

के અનુસાર, નવીકરણીય ઊર્જા ક્ષેત્ર ને 2018 મેં દુનિયા ભર મેં 11 મિલિયન લોગોં કો રોજગાર દિયા ઔર 2050 તક 42 મિલિયન સે અધિક નૌકરિયાં પૈદા કરને કી ઉમ્મીદ હૈ।

ડીકાર્બનાઇઝિંગ

જીવાશમ ઈધન કો હરિત હાઇડ્રોજન સે પ્રતિસ્થાપિત કરને કી ક્ષમતા મહત્વપૂર્ણ હૈ, વિશેષ રૂપ સે ઉન ક્ષેત્રોં મેં જિન્હેં ડીકાર્બનાઇઝ કરના મુશ્કિલ હૈ, જૈસે ભારી ઉદ્યોગ ઔર વિમાનન। યે ક્ષેત્ર વૈશિક ઉત્સર્જન મેં મહત્વપૂર્ણ યોગદાન દેતે હૈનું ઔર હરિત હાઇડ્રોજન કે ઉપયોગ સે ઉનકે કાર્બન ફુટપ્રિંટ કો કમ કરને મેં મદદ મિલ સકતી હૈ।

તકનીકી પ્રગતિ

ગ્રીન હાઇડ્રોજન કા વિકાસ વિભિન્ન ક્ષેત્રોં મેં તકનીકી પ્રગતિ ઔર નર્ઝ સોચ કો બઢાવા દે સકતા હૈ। ગ્રીન હાઇડ્રોજન કે ઉત્પાદન, ભંડારણ ઔર વિતરણ કે લિએ નર્ઝ તકનીકોં ઔર બુનિયાદી ઢાંચે કી આવશ્યકતા હોતી હૈ, જો નર્ઝ સામગ્રી, પ્રક્રિયાઓં ઔર પ્રણાલિયોં કે વિકાસ કો બઢાવા દે સકતી હૈનું।

ગ્રીન હાઇડ્રોજન કે પ્રયોગ

કૃષિ ક્ષેત્ર

કૃષિ મેં જીવાશમ ઈધન કે પ્રતિસ્થાપન કે રૂપ મેં ગ્રીન હાઇડ્રોજન

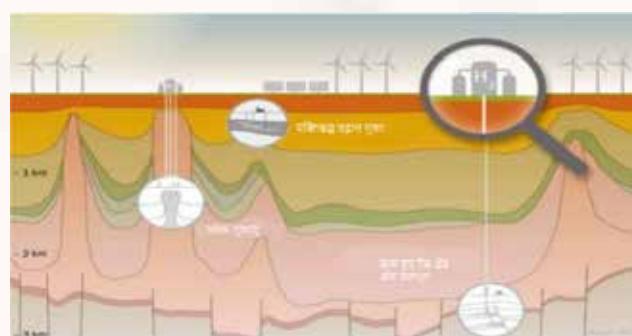
➢ ગ્રીન હાઇડ્રોજન મેં અક્ષય ઊર્જા સ્નોતોં કો ઉપયોગ કરકે અમોનિયા કે ઉત્પાદન કે માધ્યમ સે કૃષિ મેં પારંપરિક ઉર્વરકોં કો બદલને કી ક્ષમતા હૈ।

➢ ઉર્વરકોં કે ઉત્પાદન મેં અમોનિયા એક પ્રમુખ ઘટક હૈ ઔર વર્તમાન ઉત્પાદન પ્રક્રિયા પ્રાકૃતિક ગૈસ પર નિર્ભર કરતી હૈ, જો એક જીવાશમ ઈધન હૈ ઔર ગ્રીનહાઉસ ગૈસ ઉત્સર્જન મેં યોગદાન દેતા હૈ।

ગ્રીન હાઇડ્રોજન કી મદદ સે ઉત્પાદિત ગ્રીન અમોનિયા કાર્બનમુક્ત હૈ, ગ્રીન અમોનિયા કે પારંપરિક ઉર્વરકોં સે

જ્યાદા લાભ હૈનું, જિનમેં બેહતર દક્ષતા ઔર મિટ્ટી કી કમ અન્લતા શામિલ હૈ।

➢ ગ્રીન હાઇડ્રોજન સંચાલિત ફાર્મ મશીનરી—ટ્રેકટર, હાર્વેસ્ટર ઔર સિંચાઈ પ્રણાલી જૈસી કૃષિ મશીનરી કો સંચાલિત કરને કે લિએ બહુત અધિક ઊર્જા કી આવશ્યકતા હોતી હૈ। ગ્રીન હાઇડ્રોજન સે ચલને વાલી કૃષિ મશીનરી ગ્રીનહાઉસ ગૈસ ઉત્સર્જન કો કાફી કમ કર સકતી હૈ।

પરિવહન ક્ષેત્ર

હાઇડ્રોજન ઈધન સેલ—હાઇડ્રોજન ઈધન સેલ એક ઉપકરણ હૈ જો હાઇડ્રોજન ઔર ઑક્સિજન કી રાસાયનિક ઊર્જા કો બિજલી, પાની ઔર ગર્મી મેં પરિવર્તિત કરતા હૈ। હાઇડ્રોજન ઈધન સેલ વાહન શૂન્ય ઉત્સર્જન કા ઉત્પાદન કરતે હૈનું, જિસસે વે ગૈસોલીન ઔર ડીજલ સે ચલને વાલે વાહનોં કે લિએ એક આકર્ષક વિકલ્પ બન જાતે હૈનું। ઉનકે પાસ ઇલેક્ટ્રિક વાહનોં કી તુલના મેં લંબી દૂરી તય કરને કી ક્ષમતા હોતી હૈ ઔર મિનટોં મેં ઈધન ભરા જા સકતા હૈ, જિસસે ઉન્હેં લંબી દૂરી કી યાત્રા કે લિએ અધિક સુવિધાજનક બના દિયા જાતા હૈ।

ઔદ્યોગિક ક્ષેત્ર

લાગત મેં બચત—ગ્રીન હાઇડ્રોજન કા ઉત્પાદન અતિરિક્ત નવીકરણીય ઊર્જા કા ઉપયોગ કરકે કિયા જા સકતા હૈ જો ઓફ-પીક ઘંટોં કે દૌરાન ઉત્પાદિત હોતા હૈ। ઇસ અતિરિક્ત ઊર્જા કા ઉપયોગ ગ્રીન હાઇડ્રોજન કા ઉત્પાદન કરને કે લિએ કિયા જા સકતા હૈ। યહ ઊર્જા

की लागत को कम करने और सतत विकास को बढ़ावा देने में मदद कर सकता है।

विश्वसनीय- ग्रीन हाइड्रोजन का उत्पादन और संग्रहण साइट पर किया जा सकता है, जिससे यह औद्योगिक प्रक्रियाओं के लिए ऊर्जा का एक विश्वसनीय और सुसंगत स्रोत बन जाता है। यह विद्युत ग्रिड पर निर्भरता को कम करने और ऊर्जा स्वतंत्रता को बढ़ावा देने में मदद कर सकता है।

ऊर्जा दक्षता में वृद्धि- ग्रीन हाइड्रोजन का उपयोग ईंधन सेल को बिजली देने के लिए किया जा सकता है, जो पारंपरिक दहन इंजन की तुलना में अधिक ऊर्जा कुशल है। यह ऊर्जा की खपत को कम करने में मदद कर सकता है।

हरित हाइड्रोजन कार्यान्वयन में कठिनाइयां कीमत

पारंपरिक जीवाश्म ईंधन की तुलना में ग्रीन हाइड्रोजन की लागत वर्तमान में अधिक है। ग्रीन हाइड्रोजन के उत्पादन, भंडारण और वितरण के लिए विशेष उपकरण और बुनियादी ढांचे की आवश्यकता होती है, जिससे यह पारंपरिक ईंधन की तुलना में अधिक महंगा हो जाता है।

हालांकि, प्रौद्योगिकी में प्रगति और उत्पादन में वृद्धि और समय के साथ ग्रीन हाइड्रोजन की लागत कम होने की उम्मीद है।

अवसरंचना

ग्रीन हाइड्रोजन को व्यापक रूप से अपनाने के लिए इसके उत्पादन, भंडारण और वितरण के लिए एक मजबूत बुनियादी ढांचे को विकसित करने की आवश्यकता है।

सुरक्षा

ग्रीन हाइड्रोजन एक अत्यधिक ज्वलनशील गैस है जिसे विशेष हैंडलिंग और भंडारण की आवश्यकता होती है।

ग्रीन हाइड्रोजन की सुरक्षित हैंडलिंग और भंडारण सुनिश्चित करने के लिए उचित सुरक्षा प्रोटोकॉल और नियमों का विकास महत्वपूर्ण है।

सार्वजनिक स्वीकृति

ग्रीन हाइड्रोजन की सार्वजनिक स्वीकृति इसे अपनाने के लिए महत्वपूर्ण है। जनता को ग्रीन हाइड्रोजन के लाभ और जलवायु परिवर्तन को कम करने में इसकी भूमिका के बारे में शिक्षित किया जाना चाहिए।

ग्रीन हाइड्रोजन को बढ़ावा देने के लिये भारत की पहल

भारत ने अपनी अर्थव्यवस्था को डीकार्बोनाइज करने और अपने जलवायु लक्ष्यों को प्राप्त करने के लिए ग्रीन हाइड्रोजन की क्षमता को पहचाना है। देश ने ग्रीन हाइड्रोजन के उत्पादन, उपयोग और निर्यात को बढ़ावा देने के लिए कई पहल और नीतियां शुरू की हैं।

कुछ प्रमुख पहलें

राष्ट्रीय ग्रीन हाइड्रोजन मिशन

- मिशन की घोषणा केंद्रीय बजट 2021–22 में की गई थी और इसका उद्देश्य भारत को ग्रीन हाइड्रोजन के लिए एक वैश्विक केंद्र बनाना है।
- इसके लिए मांग पैदा करना, पायलट प्रोजेक्ट, अनुसंधान व विकास, कौशल विकास, मानकों और विनियमों और नीतिगत ढांचे की सुविधा भी प्रदान करेगा।

ગ્રીન હાઇડ્રોજન ખપત દાયિત્વ

નવીન ઔર નવીકરણીય ઊર્જા મંત્રાલય ને વિદ્યુત વિતરણ કંપનિયોं કે લિએ નવીકરણીય ખરીદ દાયિત્વોં કી તરહ ઉર્વરક ઔર પેટ્રોલિયમ શોધન ઉદ્યોગ કે લિએ ગ્રીન હાઇડ્રોજન ખપત દાયિત્વોં કો પેશ કરને કા પ્રસ્તાવ દિયા હૈ।

દાયિત્વોં કે લિએ ઇન ઉદ્યોગોં કો અપની કુલ હાઇડ્રોજન ખપત મેં ગ્રીન હાઇડ્રોજન કે એક નિશ્ચિત પ્રતિશત કા ઉપભોગ કરને કી આવશ્યકતા હોગી।

ગ્રીન હાઇડ્રોજન હબ

એમએનઆરઈ ને ઉન ક્ષેત્રોં કી પહ્યાન કી હૈ જો ગ્રીન હાઇડ્રોજન કે બઢે પૈમાને પર ઉત્પાદન ઔર / યા ઉપયોગ મેં સહાયતા કર સકતે હોય ઔર ઉન્હેં ગ્રીન હાઇડ્રોજન હબ કે રૂપ મેં વિકસિત કર સકતે હોય ।

આગે કી રાહ –

ઉત્પાદન ઔર ઉપયોગ કી ઉચ્ચ લાગત

ગ્રીન હાઇડ્રોજન વર્તમાન મેં ઉત્પાદિત પારંપરિક હાઇડ્રોજન કી તુલના મેં અધિક મહંગા હૈ। ઇસલિએ, ઇસ મુદ્દે કો હલ કરને કે લિએ, કુશલ તકનીકોં કો વિકસિત કરને કી આવશ્યકતા હૈ જો ગ્રીન હાઇડ્રોજન કી ઉત્પાદન લાગત કો કમ કર સકેં।

એક અધિક કુશલ ઇલેક્ટ્રોલિસિસ સિસ્ટમ કા ઉપયોગ કરના હોગા જિસે હાઇડ્રોજન કી સમાન માત્રા કા ઉત્પાદન કરને કે લિએ કમ ઊર્જા કી આવશ્યકતા હો। યા ઇલેક્ટ્રોડ કે લિએ ઉન્નત સામગ્રી યા અધિક કુશલ ઉત્પ્રેક કા ઉપયોગ કરકે પ્રાપ્ત કિયા જા સકતા હૈ।

એક અન્ય દૃષ્ટિકોણ પવન યા સૌર ઊર્જા જૈસી અન્ય નવીકરણીય ઊર્જા પ્રૌદ્યોગિકિયોં કે સાથ હરિત હાઇડ્રોજન ઉત્પાદન કો એકીકૃત કરના હોગા। યા ઇલેક્ટ્રોલિસિસ પ્રક્રિયા મેં ઉપયોગ કી જાને વાલી બિજલી કી લાગત કો

કમ કર સકતા હૈ, જિસસે ગ્રીન હાઇડ્રોજન પારંપરિક હાઇડ્રોજન કે સાથ અધિક પ્રતિસ્પર્ધી બન જાતા હૈ।

નિયામક પ્રોત્સાહન લાગુ કરના

સરકાર ઇસ તકનીક કે ઉત્પાદન ઔર ઉપયોગ કો પ્રોત્સાહિત કરને કે લિએ ટૈક્સ ક્રેડિટ ઔર સબસિડી જાસે નિયામક પ્રોત્સાહનોં કો લાગુ કરકે ગ્રીન હાઇડ્રોજન કો અપનાને કો બઢાવા દેને મેં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા નિભા સકતી હૈ।

પર્યાપ્ત બુનિયાદી ઢાંચે ઔર આપૂર્તિ શૃંખલા કા અભાવ

ગ્રીન હાઇડ્રોજન કો ઇસકે ઉત્પાદન, ભંડારણ, પરિવહન ઔર વિતરણ કે લિએ સમર્પિત બુનિયાદી ઢાંચે ઔર આપૂર્તિ શૃંખલા કી આવશ્યકતા હૈ।

વિભિન્ન હિતધારકોં ઔર ક્ષેત્રોં કે બીચ સમન્વય

ગ્રીન હાઇડ્રોજન મેં મૂલ્ય શૃંખલા મેં કર્ઝ હિતધારક ઔર ક્ષેત્ર શામિલ હૈન, જાસે નવીકરણીય ઊર્જા ઉત્પાદક, ઇલેક્ટ્રોલાઇઝર નિર્માતા, હાઇડ્રોજન ઉત્પાદક, ટ્રાંસપોર્ટર, વિતરક ઔર અંતિમ ઉપયોગકર્તા। ગ્રીન હાઇડ્રોજન કે લિએ નીતિયોં, માનકોં, વિનિયમોં, પ્રોત્સાહનોં ઔર બાજારોં કે સરેરખણ કો સુનિશ્ચિત કરને કે લિએ ઇન હિતધારકોં ઔર ક્ષેત્રોં કે બીચ સમન્વય કી આવશ્યકતા હૈ।

સંભાવિત ઉપયોગકર્તાઓં ઔર ઉત્પાદકોં કે બીચ જાગરૂકતા ઔર ક્ષમતા નિર્માણ

ગ્રીન હાઇડ્રોજન અમી ભી એક વિકાસશીલ તકનીક હૈ જિસકે લિએ સંભાવિત ઉપયોગકર્તાઓં ઔર ઉત્પાદકોં કે બીચ જાગરૂકતા ઔર ક્ષમતા નિર્માણ કી આવશ્યકતા હોતી હૈ। વિભિન્ન અનુપ્રયોગોં ઔર ક્ષેત્રોં મેં ગ્રીન હાઇડ્રોજન કે લાભ, સુરક્ષા ઔર વ્યવહાર્યતા કો પ્રદર્શિત કરને કી આવશ્યકતા હૈ। ગ્રીન હાઇડ્રોજન ઉત્પાદન ઔર ઉપયોગ કે લિએ કૌશલ ઔર દક્ષતાઓં કો વિકસિત કરને કી ભી આવશ્યકતા હૈ।

ભારત મં ગ્રીન હાઇડ્રોજન પારિસ્થિતિકી તંત્ર કે લિએ અનુસંધાન એવં વિકાસ રોડમૈપ

રાષ્ટ્રીય ગ્રીન હાઇડ્રોજન મિશન કા ઉદ્દેશ્ય ભાભા પરમાણુ અનુસંધાન કેંદ્ર (બીએઆરસી), ભારતીય અંતરિક્ષ અનુસંધાન સંગઠન (ઇસરો), વैજ્ઞાનિક એવં ઔદ્યોગિક અનુસંધાન પરિષદ (સીએસઆઈઆર), ભારતીય પ્રૌદ્યોગિકી સંસ્થાન (આઈઆઈટી), ભારતીય વિજ્ઞાન સંસ્થાન (આઈઆઈએસસી), આદિ જૈસે સંસ્થાનોં ઔર ભારતીય ઉદ્યોગ કી અંતર્નિહિત શક્તિયોં ઔર તકનીકી અનુભવ કા લાભ ઉઠાના હૈ। રાષ્ટ્રીય ગ્રીન હાઇડ્રોજન મિશન અનુસંધાન એવં વિકાસ કે લિએ નિર્મલિખિત રણનીતિયાં પ્રસ્તાવિત હૈન:

ગ્રીન હાઇડ્રોજન ઉત્પાદન, ભંડારણ, પરિવહન ઔર ઉપયોગ કી વ્યવહાર્યતા બઢાને કે લિએ નવાચાર કા સમર્થન ઔર સિસ્ટમ ઔર પ્રક્રિયાઓં કી પ્રભાવશીલતા, સુરક્ષા ઔર વિશ્વસનીયતા ।

અલ્પાવધિ (૦–૫ વર્ષ) પ્રભાવ વાલી મિશન મોડ પરિયોજનાએ

જિસમે મૌજૂદા ક્ષમતાઓં ઔર બુનિયાદી ઢાંચે કા લાભ ઉઠાને કે સાથ-સાથ ઉદ્યોગ કી સાઝેદારી મેં અંતિમ ઉત્પાદ કે વિકાસ કો પ્રાથમિકતા દી જાએગી। ઘરેલું મૉડ્યુલર ઇલેક્ટ્રોલાઇઝર, ટાઇપ III / ટાઇપ IV સંપીડિત હાઇડ્રોજન સિલેંડર ઔર પ્રોટોન એક્સચેંજ મેમ્બ્રેન (પીઈએમ) ઈંધન કોશિકાઓં કે વિકાસ સે જુડી પરિયોજનાઓં કો ઇસકે અંતર્ગત શામિલ કિયા જાએગા। વ્યાવસાયિક અનુપ્રયોગોં કે લિએ બાયોમાસ આધારિત હાઇડ્રોજન ઉત્પાદન કો ભી બઢાયા જાએગા ।

મધ્યાવધિ (૦–૮ વર્ષ) પ્રભાવ વાલી ગ્રેન્ડ ચૈલેંજ પરિયોજનાએ

જિસમે લાઇસન્સિંગ ચુનૌતિયોં ઔર આપૂર્તિ સીમાઓં કો કમ કરને કે લિએ મહત્વપૂર્ણ પ્રૌદ્યોગિકિયોં પર ધ્યાન કેંદ્રિત કિયા જાએગા । મહત્વપૂર્ણ ઇલેક્ટ્રોલાઇઝર ઔર ઈંધન સેલ ઘટક જૈસે મેમ્બ્રેન ઇલેક્ટ્રોડ અસેંબલી (એમ્રીએ), ઇલેક્ટ્રોકેટલિસ્ટ, કેટલિસ્ટ કોટેડ મેમ્બ્રેન

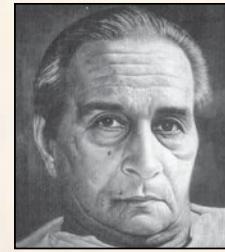
(સીસીએમ), ગૈસ ડિફ્યુઝન લેયર્સ (જીડીએલ), બાઇપોલર પ્લેટ્સ આદિ કે નિર્માણ કે આસપાસ બનાએ જાએંગે ।

દીર્ઘકાલિક (૦–૧૫ વર્ષ) પ્રભાવ વાલી બ્લૂ સ્કાઈ પરિયોજનાએ

જિસકા ધ્યાન ભારતીય ઉદ્યોગ કે લિએ વૈશિષ્ટ આઈપી ઔર પ્રતિસ્પદ્ધી લાભ સ્થાપિત કરને પર હોગા । બ્લૂ સ્કાઈ પરિયોજનાઓં કા ઉદ્દેશ્ય તીસરી પીઢી કે ઇલેક્ટ્રોકેટેલિસ્ટ (બંઢ નૈનોસ્ફેર - બીએનએસ, બંઢ નૈનોકેજ - બીએનસી, આદિ), પ્રતિવર્તી સૉલિડ ઑક્સાઇડ ઇલેક્ટ્રોલાઇઝર (એસઓઈસી) ઔર સૉલિડ ઑક્સાઇડ ઈંધન સેલ (એસઓએફસી), હાઇડ્રોજન ઉત્પાદન કે લિએ થર્મોકેમિકલ જલ વિભાજન, સમુદ્રી જલ ઇલેક્ટ્રોલિસિસ, થર્મો-કેટેલિટિક પાયરોલિસિસ, પ્લાજ્મા પાયરોલિસિસ, નમક ગુફા સર્વેક્ષણ, પ્રતિવર્તી હાઇડ્રોજન ભંડારણ કે લિએ ઉચ્ચ એન્ટ્રોપી મિશ્ર ધાતુ આદિ જૈસે વિષયોં કી એક શૃંખલા કે તહત ભારતીય અનુસંધાન એવં વિકાસ ક્ષેત્ર કી ક્ષમતાઓં કો વિકસિત કરના હોગા ।

■ ■ ■

**સત્ય કો ભી પ્રચાર
ચાહિએ, અન્યેથા કહ
મિથ્યા માન લિયા
જાતી હૈ!**

હરિશંકર પરસાઈ

પર્યટક

વિપુલ નાગર, ઉપ મહાપ્રબંધક (મૂમौતિકી)
સુબનસિરી લોઅર પરિયોજના, ધેમાજી (અસર)

ઉદયપુર - એક બહુમૂલ્ય ધરોહર

ઉદયપુર, રાજસ્થાન રાજ્ય કા એક પ્રમુખ શહર હૈ, જિસે 'ઝીલોં કી નગરી' કે નામ સે જાના જાતા હૈ। યહ શહર અપની ઐતિહાસિક ધરોહર, ભવ્ય મહલોં, ખૂબસૂરત ઝીલોં ઔર સાંસ્કૃતિક ધરોહરોં કે લિએ પ્રસિદ્ધ હૈ। ઇસલિએ ઇસે 'પૂર્વ કા વેનિસ' ભી કહા જાતા હૈ। ઉદયપુર કા ઇતિહાસ ઔર વાસ્તુકલા ઇસે ન કેવળ ભારત મેં, બલ્કિ પૂરે વિશ્વ મેં એક મહત્વપૂર્ણ પર્યટન સ્થળ બનાતા હૈ। યહાં હર સાલ લાખોં પર્યટક આતે હોયાં। ઉદયપુર કી સંસ્કૃતિ મેં રાજપૂતોં કી શાહી પરંપરાઓં, સંગીત, નૃત્ય ઔર કલા કા ગહરા પ્રભાવ હૈ। યહાં કી લોક કલા, ખાસકર પેટિંગ કલા (મેવાડ સ્કૂલ આફ આર્ટ) બહુત પ્રસિદ્ધ હૈ। શહર કી શાહી ધરોહરોં, ખૂબસૂરત ઝીલોં, ઐતિહાસિક મહલ, ઔર જીવંત સંસ્કૃતિ પર્યટકોં કો આકર્ષિત કરતી હૈ। મહારાણા પ્રતાપ જૈસે યોદ્ધાઓં કે ગૌરવશાલી ઇતિહાસ કી યહ ધરતી અરાવલી કી છોટી-છોટી પહાડિયોં કે

બીચ સ્થિત હૈ। ઉદયપુર મેં રાજા કે મહલ ઔર કિલોં કી નિર્માણ શૈલી કો રાજપૂત સ્થાપત્ય કલા કા અદ્ભુત ઉદાહરણ માના જાતા હૈ। યહાં આને પર પર્યટક ન કેવલ રાજસ્થાન કે ઇતિહાસ ઔર સંસ્કૃતિ કો સમજ્ઞ પાતે હોય, બલ્કિ યહાં કે શાંત વાતાવરણ મેં સુકૂન ભી મહસૂસ કરતે હોય।

ઉદયપુર કા ઇતિહાસ

ઉદયપુર કો પહલે મેવાડ કે નામ સે જાના જાતા થા। યહાં કા ઇતિહાસ નિરંતર સંઘર્ષ કા ઇતિહાસ રહા હૈ। યહ સંઘર્ષ સ્વતંત્રતા, સ્વામિનાન તથા ધર્મ કે લિએ હુઆ। સંઘર્ષ કભી રાજપૂતોં કે બીચ તો કભી મુગલ તથા અન્ય શાસકોં કે સાથ હુઆ। મેવાડ પર બારહ સૌ સાલોં તક મહાન સૂર્યવંશી રાજાઓં કા શાસન રહા। માના જાતા હૈ કે કિસી ભી ક્ષેત્ર પર ઇતને લંબે સમય તક શાસન કરને

વાળા ભારત કા યહ એકમાત્ર વંશ હૈ। મહારાણા ઉદયસિંહ કે પિતા મહારાણા જોધસિંહ કી મૃત્યુ કે બાદ ચિત્તૌડ્ગઢ મેં શાહી પરિવાર કે ભીતર આંતરિક વિવાદોં કા દૌર ચલા। મહારાણા ઉદયસિંહ કો ચિત્તૌડ્ગઢ સુરક્ષિત નહીં લગા ઔર ઉન્હોને ચિત્તૌડ્ગઢ કો છોડકર યહ સ્થાન ચુના તથા સન् 1559 મેં ઉદયપુર શહર બસાકર ઉસે મેવાડ કી રાજધાની બનાયા। યહ સ્થાન અધિક સુરક્ષિત થા ક્યોંકિ યહાં ચારોં ઓર પહાડોં ઔર જલ સ્નોતોં કા અચ્છા સમાવેશ થા, જો સૈન્ય દૃષ્ટિકોણ સે એક આદર્શ સ્થાન થા। ઉદયપુર મેં બસને કે બાદ, મહારાણા ઉદયસિંહ ને ઇસે એક પ્રમુખ શાહી ઔર સૈન્ય કેંદ્ર કે રૂપ મેં વિકસિત કિયા। યહ સ્થાન મેવાડ સામ્રાજ્ય કા પ્રમુખ કેંદ્ર બના ઔર ઉદયપુર મેં શાહી મહલ, કિલોં ઔર મંદિરોં કા નિર્માણ હુઅ। મેવાડ રાજ્ય ને કઈ યુદ્ધોં મેં ભાગ લિયા ઔર ભારતીય ઇતિહાસ મેં એક મહત્વપૂર્ણ સ્થાન પાયા।

ઉસ સમય નગર કી સુરક્ષા કે લિએ ઇસકે ચારોં ઓર મજબૂત ચારદીવારી બનવાઈ ગઈ થી જિસકે 11 ભવ્ય દ્વાર થે। સૂરજપોલ શહર કા મુખ્ય દ્વાર થા। સન् 1572 ઈ. મેં મહારાણા ઉદયસિંહ કી મૃત્યુ કે બાદ ઉનકે પુત્ર પ્રતાપ કા રાજ્યાભિષેક હુઅ થા। ઉન દિનોં એક માત્ર યહી એસે શાસક થે જિન્હોને મુગલોં કી અધીનતા નહીં સ્વીકારી થી। મહારાણા પ્રતાપ એવં મુગલ સમ્રાટ અકબર કે બીચ હલ્દીઘાટી કા ઘમાસાન યુદ્ધ માતૃભૂમિ કી રક્ષા કે લિએ પ્રસિદ્ધ હૈ। યહ યુદ્ધ કિસી ધર્મ, જાતિ અથવા સામ્રાજ્ય વિસ્તાર કી ભાવના સે નહીં, બલ્કિ સ્વાભિમાન એવં માતૃભૂમિ કે ગૌરવ કી રક્ષા કે લિએ હુઅ થા। યહ યુદ્ધ સન् 1576 મેં હુઅ થા ઔર ઇસમેં મહારાણા પ્રતાપ ને મહાન વીરતા કા પરિચય દિયા થા, હાલાંકિ યહ યુદ્ધ ઉનકે લિએ સૈન્ય દૃષ્ટિ સે હાર કા કારણ બના, લેકિન ઉનકી સંઘર્ષ કી ભાવના ને ઉન્હેં ભારતીય ઇતિહાસ મેં આદર્શ હિંદૂ યોદ્ધા કે રૂપ મેં સ્થાપિત કર દિયા। ઉદયપુર કે પણ્ચમ મેં પિછોલા ઝીલ હૈ, જિસ પર દો છોટે દ્વીપ ઔર સંગમરમર સે બને મહલ હૈન, ઇનમેં સે એક મેં મુગલ શહંશાહ શાહજહાં (શાસનકાલ 1628–58 ઈ.)

ને તરફ પર બૈઠને સે પહલે અપને પિતા જહાંગીર સે વિદ્રોહ કરકે શરણ લી થી।

18વીં શતાબ્દી મેં ઇસ રાજ્ય કો આંતરિક ફૂટ વ મરાઠોં કે આક્રમણોં કા સામના કરના પડા ઔર સન् 1818 ઈ. મેં યહ બ્રિટિશ પ્રભુતા કે અધીન હો ગયા થા। બ્રિટિશ કાલ મેં ભી ઉદયપુર ઔર મેવાડ રાજ્ય કા ઇતિહાસ મહત્વપૂર્ણ રહા। બ્રિટિશ શાસન કે દૌરાન, મેવાડ રાજ્ય કો ભી એક સરક્ષિત રિયાસત કે રૂપ મેં રખા ગયા થા તથા ઉસ સમય તક ઉદયપુર કી શાહી પરંપરા ઔર સંસ્કૃતિ બની રહી। સ્વતંત્રતા સંગ્રામ કે દૌરાન ઉદયપુર ઔર આસપાસ કે ક્ષેત્રોં દ્વારા ભારતીય સ્વતંત્રતા સંગ્રામ મેં ભાગ લિયા ગયા થા, હાલાંકિ યહાં કે શાસક આમતોર પર બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય કે સાથ સહયોગ કરતે થે, ફિર ભી યહાં કી જનતા ને સ્વતંત્રતા કે લિએ સંઘર્ષ કિયા।

પ્રસિદ્ધ ધરોહર

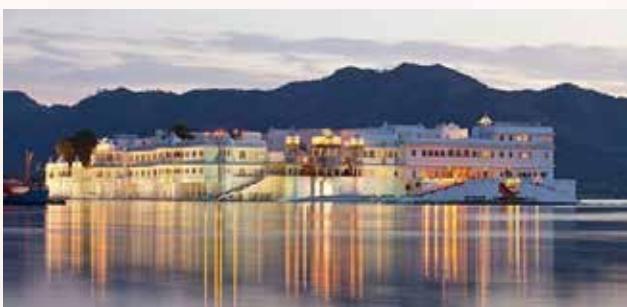
ઉદયપુર કો હાલ હી મેં વિશ્વ કા સબસે ખૂબસૂરત શહર ઘોષિત કિયા ગયા હૈ। દેશ વિદેશ સે લોગ ઉદયપુર કી સુંદરતા એવં સંસ્કૃતિ કો દેખને જાતે હૈન્। ઉદયપુર મેં ઇતને મહલ, ઉદ્યાન વ પર્યાટન સ્થળ હૈન્ જિનમેં સભી કા વિવરણ એક લેખ કે માધ્યમ સે પૂર્ણ કરના સંભવ નહીં હૈ। અતઃ કુછ પ્રમુખ ધરોહરોં કા વિવરણ લેખ કે માધ્યમ સે દિયા જા રહા હૈ—

સિટી પૈલેસ— ઉદયપુર કે ઇતિહાસ વ મેવાડ કે સૂર્યવંશી મહારાણાઓં કી ગૌરવગાથા કો સમજના હો તો યહાં કા સિટી પૈલેસ સબસે ઉપયુક્ત જગહ હૈ। સિટી પૈલેસ પરિસર પિછોલા ઝીલ પર સ્થિત હૈ। મહારાણા ઉદય સિંહ દ્વારા ઇસ મહલ કા નિર્માણ આરંભ કિયા ગયા થા કિન્તુ આગે આને વાલે મહારાણાઓં ને ઇસ સંકુલ મેં કઈ મહલ ઔર સંરચનાઓં કો જોડા, ઇસ મહલ મેં સંકલ્પના કી એકરૂપતા કો બનાએ રખા હૈ। એક સમય મેં યહ રિવાજ થા કિ મહારાણા ઇસ પ્રવેશ દ્વાર કે નીચે સોને ઔર ચાંદી સે તૌલે જાતે થે ઔર ફિર ઉસે ગરીબો

મें બांટ દिया જाता થा। સિટી પैલેસ કા મુખ્ય હિસ્સા અબ એક સંગ્રહાલય કે રૂપ મें સંરક્ષિત કર દિયા ગયા હૈ। યાં સંગ્રહાલય કલાત્મક વસ્તુઓની એક બડા ઔર વિવિધ સંગ્રહ પ્રદર્શિત કરતા હૈ।

પિછોલા ઝીલ— ઉદયપુર શહર કે સૌંદર્ય કો ઔર જ્યાદા બઢાને વાલી યહાં કી ઝીલોનું મેં સબસે પ્રમુખ પિછોલા ઝીલ હૈ। સિટી પैલેસ કે ઠીક પીછે પસરી ઇસ ઝીલ કા સૌંદર્ય સિટી પैલેસ સે નજાર આતા હૈ। બહુત સે સૈલાની દૂસરી ઓર જાકર રાજમહલ કી દીવારોને સે ટકરાતી ઝીલ કી લહરોનો કો દેખને સે ખુદ કો રોક નહીં પાતે હૈનું। કરીબ ચાર કિલોમીટર લંબી ઇસ ઝીલ કા નામ પિછોલા ગાંવ કે કારણ પડા।

હલ્દીઘાટી— હલ્દીઘાટી ઇતિહાસ મેં મહારાણા પ્રતાપ ઔર અકબર કે બીच હુએ યુદ્ધ કે લિએ પ્રસિદ્ધ હૈ। યાં અરાવલી પર્વત શૃંખળા મેં એક દર્દા હૈ। યાં ઉદયપુર સે 40 કિ.મી. કી દૂરી પર હૈ। ઇસકા નામ ‘હલ્દીઘાટી’ ઇસલિએ પડા કર્યોંકિ યાં કી મિટ્ટી હલ્દી જૈસી પીલી હૈ। હલ્દીઘાટી કા યુદ્ધ 18 જૂન 1576 ઈ. કો ખમનોર એવાં બલીચા ગાંવ કે મધ્ય તંગ પહાડી દર્રે સે આરંભ

હોકર ખમનોર ગાંવ કે કિનારે બનાસ નદી કે સહારે મોલેલા મેં કુછ ઘંટોનું તક ચલા થા। યુદ્ધ મેં નિર્ણયિક વિજય કિસી કો ભી હાસિલ નહીં હો સકી થી। યુદ્ધ મેં મહારાણા પ્રતાપ કે સહયોગી ઝાલા માન, હાકિમ ખાન, ગ્વાલિયર નરેશ રામ શાહ તંવર સહિત દેશ ભક્ત કર્યે સૈનિક દેશહિત મેં બલિદાન હો ગએ। ઉનકા પ્રસિદ્ધ ઘોડા ચેતક ભી મારા ગયા થા। યાં મુખ્ય સ્થળોનું મેં યુદ્ધ સ્થળ રક્ત તલાઈ, શાહીબાગ, હલ્દીઘાટી દર્દા, પ્રતાપ ગુફા, ચેતક સમાધી એવાં મહારાણા પ્રતાપ સ્મારક દેખને યોગ્ય હુંનું।

સહેલિયોની બાડી— સહેલિયોની બાડી મહારાણા સંગ્રામ સિંહ દ્વારા શાહી મહિલાઓની લિએ 18વીં સદી મેં બનાયા ગયા થા। કહા જાતા હૈ કે રાજા ને ઇસ સુરમ્ય ઉદ્યાન કે સ્વયં તૈયાર કિયા થા ઔર અપની રાની કે ભેંટ કિયા થા જો શાદી કે બાદ 48 નૌકરાનિયોની સાથ આઈ થી। ફતેહ સાગર ઝીલ કે કિનારે પર સ્થિત, યાં જગહ અપની ખૂબસૂરત ઝરને, હરે-ભરે બાગીચે ઔર સંગમરમર કે કામ કે લિએ વિખ્યાત હૈ।

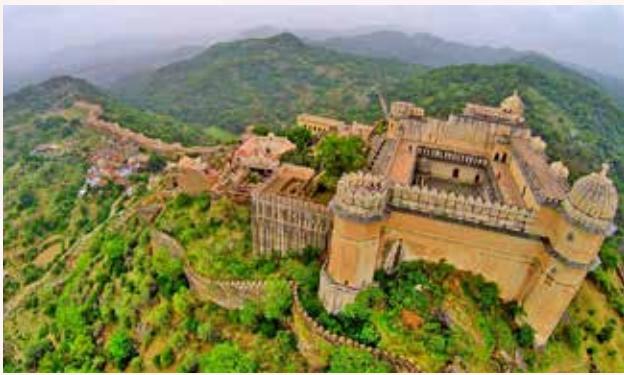

આહર— આહર ઉદયપુર શહર મેં સ્થિત એક ઐતિહાસિક સ્થાન હૈ। યહાં મેવાડ કે 19 શાસકોને સ્મારક હૈ। યહાં સબસે પ્રમુખ સ્મારક મહારાણા અમર સિંહ કા હૈ। અમર સિંહ ને સિંહાસન ત્યાગને કે બાદ અપના અંતિમ સમય યહીં વ્યતીત કિયા થા। ઇસ સ્થાન કા સંબંધ હડ્પા સભ્યતા સે ભી જોડા જાતા હૈ। યહાં એક પુરાતાત્ત્વિક સંગ્રહાલય ભી હૈ।

સરકારી સંગ્રહાલય— ઇસ સંગ્રહાલય મેં મેવાડ સે સંબંધિત શિલાલેખ રખે હુએ હૈનું। યે શિલાલેખ દૂસરી શતાબ્દી ઈસા પૂર્વ સે 19વી શતાબ્દી તક કે હૈનું। યહાં બહુત સી પ્રતિમાએં ભી રખી હુર્ઝી હુંદી હૈનું। કૃષ્ણ ઔર રૂક્મણી કે મેવાડ શૈલી મેં બને હુએ ચિત્ર ભી યહાં રખે ગએ હૈનું। ઇસમેં ખુર્રમ (બાદ મેં શાહજહાન) કા સાફા ભી રખા હુआ હૈ। ખુર્રમ ને જબ જહાંગીર કે ખિલાફ વિદ્રોહ કિયા થા તો વહ ઉદયપુર મેં હી રહા થા।

કુંભલગઢ કા કિલા— ઉદયપુર મેં 25 મીલ ઉત્તર કી ઓર નાથદ્વાર કે કરીબ અરાવલી કી એક ઊંચી શ્રેણી પર કુંભલગઢ કા પ્રસિદ્ધ કિલા બના હુઆ હૈ। ઇસકી ઊંચાઈ સમુદ્રતલ સે 3568 ફુટ હૈ। મહારાણા કુંભા (કુંભકર્ણ) ને સન् 1458 (વિક્રમ સંવત् 1515) મેં ઇસ કિલે કા નિર્માણ કરાયા થા અતે: ઇસે કુંભલમેર (કુભલમરુ) યા કુંભલગઢ કા કિલા કહતે હૈનું।

ઉદયપુર કે શાસકોને જલ કે મહત્વ કો સમજાતે હુએ કર્ઝ બાંધોં ઔર જલકુણ્ડોં કા નિર્માણ કરવાયા થા। યે કુણ્ડ તત્કાલીન સમય કે વિકસિત ઇંજીનિયરિંગ કા

ઉત્કૃષ્ટ નમૂના હૈનું। પિછોલા ઝીલ, દૂધ તલાઈ, ગોવર્ધન સાગર, કુમારી તાલાબ, રંગસાગર ઝીલ, સ્વરૂપ સાગર તથા ફતેહ સાગર ઝીલ યહાં કી સાત પ્રમુખ ઝીલોને હૈનું। યે ઝીલોને કર્ઝ શતાબ્દીઓને સે ઉદયપુર કી જીવનરેખા હૈનું તથા એક-દૂસરોને સે ઇસ પ્રકાર જુડી હુર્ઝી હુંદી હૈનું કે એક ઝીલ મેં પાની અધિક હોને પર ઉસકા પાની અપને આપ દૂસરે ઝીલ મેં ચલા જાતા હૈ।

ધાર્મિક સ્થળ

ઉદયપુર કે આસપાસ કર્ઝ મહત્વપૂર્ણ ધાર્મિક સ્થળ ભી સ્થિત હૈનું જિનમેં શ્રીનાથજી, એકલિંગ જી, જગદીશ મંદિર, ઋષભદેવ જી, રણકપુર આદિ પ્રમુખ હૈનું।

શ્રીનાથજી હિંદુ ભગવાન કૃષ્ણ કા એક રૂપ હૈનું, જો સાત સાલ કે બચ્ચે (બાલક) કે રૂપ મેં પ્રકટ હોતે હૈનું। શ્રીનાથજી કા પ્રમુખ મંદિર ઉદયપુર શહર સે 49 કિ. મી. ઉત્તર-પૂર્વ મેં સ્થિત નાથદ્વારા શહર મેં સ્થિત હૈ। શ્રીનાથજી વैષ્ણવ સંપ્રદાય કે કેંદ્રીય પીઠાસીન દેવ હૈનું જિન્હેં વલ્લભાચાર્ય દ્વારા સ્થાપિત વલ્લભ સંપ્રદાય કે રૂપ મેં જાના જાતા હૈ। શ્રીનાથજી કો મુખ્ય રૂપ સે ભક્તિ યોગ કે અનુયાયિયોં ઔર ગુજરાત ઔર રાજસ્થાન મેં વैષ્ણવ લોગોને દ્વારા પૂજા જાતા હૈ।

એકલિંગજી મંદિર ઉદયપુર કે સબસે લોકપ્રિય ઔર પ્રાચીન ધાર્મિક કેંદ્રોને સે એક હૈનું જો મુખ્ય શહર સે

લગભગ 24 કિ.મી. કી દૂરી પર સ્થિત હૈ। મંદિર હિંદુ ભગવાન શિવ કો સમર્પિત હૈ ઔર યહ માના જાતા હૈ કિ આચાર્ય વિશ્વસ્વરૂપા ને ઇસે 734 ઈ. મેં નિર્મિત કિયા। લગભગ 2500 વર્ગ ફુટ કે ક્ષેત્ર મેં ફૈલે ઇસ મંદિર પરિસર મેં 108 મંદિર હુંણું।

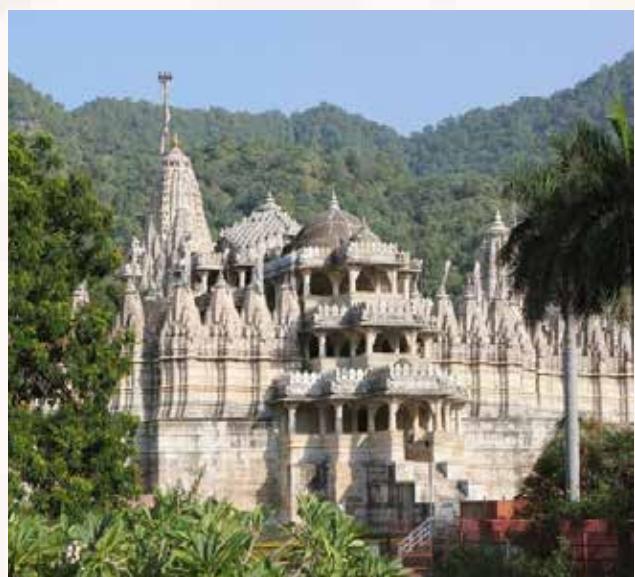
લગભગ 350 વર્ષ પુરાના જગદીશ મંદિર ઉદયપુર કા સબસે બડા મંદિર હૈ। મંદિર કે ગર્ભગૃહ મેં ભગવાન વિષ્ણુ કી પ્રતિમા સુશોભિત હૈ। મંદિર પ્રાંગણ મેં વિષ્ણુવાહન ગરૂડ કી પ્રતિમા ભી સ્થાપિત હૈ।

ઉદયપુર સે 39 મીલ દક્ષિણ મેં ખેરવાડા કી સડક કે નિકટ કોટ સે ઘિરે ઘૂલેવ ગાંવ મેં ઋષભદેવ મંદિર હૈ જો મેવાડ મેં જૈનિયોં કા સબસે બડા તીર્થ સ્થાન કે રૂપ મેં માના જાતા હૈ। ઋષભદેવ કી ભવ્ય ઔર તેજસ્વી પ્રતિમા કો કેસરિયાનાથ કે રૂપ મેં ભી જાના જાતા હૈ।

રણકપુર જૈન મંદિર રાજસ્થાન મેં સ્થિત જૈન ધર્મ કે પાંચ પ્રમુખ તીર્થસ્થળોં મેં સે એક હૈ। યહ સ્થાન ખૂબસૂરતી સે તરાશે ગાએ પ્રાચીન જૈન મંદિરોં કે લિએ પ્રસિદ્ધ હૈ। રણકપુર મંદિર ઉદયપુર સે 96 કિલોમીટર કી દૂરી પર હૈ। ભારત કે જૈન મંદિરોં મેં સંભવત: ઇસકી ઇમારત સબસે ભવ્ય તથા વિશાલ હૈ।

સારાંશ

ઉદયપુર કા આકર્ષણ ઇસકે આશ૚ર્યજનક સ્થળોં સે કહીં આગે તક ફેલા હૈ। ઉદયપુર ઇતિહાસ, સંસ્કૃતિ ઔર પ્રાકૃતિક સુંદરતા કા અનૂઠા મિશ્રણ પ્રસ્તુત કરતા હૈ। ઉદયપુર કા ઇતિહાસ ન કેવલ રાજસ્થાન કી ગૌરવમયી પરંપરા કો દર્શાતા હૈ બલ્કિ યહ ભારતીય ઇતિહાસ ઔર સંસ્કૃતિ કા ભી એક મહત્વપૂર્ણ હિસ્સા હૈ। યહાં કી સ્થાપત્ય કલા, સંસ્કૃતિ તથા વિરાસત આજ ભી લોગોં કો આકર્ષિત કરતી હૈ ઔર ઇસ શહર કો એક ઐતિહાસિક ઔર સાંસ્કૃતિક ધરોહર કે રૂપ મેં પ્રસ્તુત કરતી હૈ।

ભારત કી ઇસ બહુમૂલ્ય ધરોહર ઉદયપુર કે લિએ રાજસ્થાની લોકગીત 'કેસરિયા બાલમ આવોની, પધારો મ્હારે દેશ' એકદમ સહી પ્રતીત હોતા હૈ।

ભવાની પ્રસાદ મિશ્ર

અંક કે સાહિત્યકાર

મैં સત્ત્રાટા હું, ફિર ભી બોલ રહા હું। મैં શાંત બહુત હું, ફિર ભી ડોલ રહા હું।।
યે સર સર યે ખડુ ખડુ સબ મેરી હૈ। હૈ યહ રહસ્ય, મैં ઇસકો ખોલ રહા હું।।

ભવાની પ્રસાદ મિશ્ર હિંદી કે પ્રસિદ્ધ કવિ તથા ગાંધીવાદી વિચારક થે। વે 'દૂસરા સપ્તક' કે પ્રથમ કવિ હું। ગાંધી-દર્શન કા પ્રભાવ તથા ઉસકી ઝલક ઉનકી કવિતાઓ મેં સ્પષ્ટ દેખી જા સકતી હૈ। ઉનકા પ્રથમ સંગ્રહ 'ગીત-ફરોશ' અપની નર્ઝી શૈલી, નર્ઝી ઉદ્ભાવનાઓ ઔર ના પાઠ-પ્રવાહ કે કારણ અત્યંત લોકપ્રિય હુએ। પ્યાર સે લોગ ઉન્હેં ભવાની ભાઈ કહકર સંબોધિત કિયા કરતે થે।

ઉન્હોને છોટી આયુ સે હી લિખના શુરૂ કર દિયા થા ઔર સમકાળીન સાહિત્ય પઢને લગે થે। બકૌલ ઉનકે 'નિરાલા, પ્રસાદ, પંત ફેશન મેં થે। મેરી કમબખ્ટી (જિસે કહને મેં ભી ડર લગતા હૈ) યે તીનોં હી બડે કવિ મુજ્જે લકીરોં મેં અચ્છે લગતે થે। કિસી એક કી ભી એક પૂરી કવિતા બહુત નહીં ભા ગઈ।' વે જૈસે સાત-સાત બાર મૌત સે લડે વૈસે હી આજાદી કે પહલે ગુલામી સે લડે ઔર આજાદી કે બાદ તાનાશાહી સે ભી લડે।

આપાતકાલ કે દૌરાન નિયમપૂર્વક સુબહ-દોપહર ઉન્હોને નિયમિત કવિતાએ લિખી થીં જો બાદ મેં 'ત્રિકાલ સંધ્યા' નામક પુસ્તક મેં પ્રકાશિત ભી હુઈ।

જીવન પરિચય

ભવાની પ્રસાદ મિશ્ર કા જન્મ ગાঁંગ ટિગરિયા, જિલા હોશંગાબાદ (મધ્ય પ્રદેશ) મેં હુએ થા। ક્રમશ: સોહાગપુર, હોશંગાબાદ, નરસિંહપુર ઔર જબલપુર મેં ઉનકી પ્રારંભિક શિક્ષા હુઈ તથા 1934-35 મેં ઉન્હોને હિંદી, અંગ્રેજી ઔર સંસ્કૃત વિષય લેકર સ્નાતક કી ડિગ્રી પ્રાપ્ત કી। મહાત્મા ગાંધી કે વિચારોં કે અનુસાર શિક્ષા દેને કે વિચાર સે એક સ્કૂલ ખોલકર અધ્યાપન કાર્ય શુરૂ કિયા ઔર ઉસ સ્કૂલ કો ચલાતે હુએ 1942 મેં ગિરફતાર હોકર 1945 મેં છૂટે। ઉસી વર્ષ મહિલાશ્રમ વર્ધા મેં શિક્ષા દેને એક શિક્ષક કી તરહ ગએ ઔર ચાર-પાંચ સાલ વર્દી બિતાએ। કવિતાએ લિખના લગભગ 1930 સે હી નિયમિત રૂપ સે પ્રારંભ હો ગયા થા। ઉન્હોને 33 વર્ષ કી આયુ સે ખાદી પહનના શુરૂ કર દિયા થા। ગાંધી વાંગમય કે હિંદી ખંડોં કા સંપાદન કિયા ઔર ગાંધી વિચાર-દર્શન સે ઓતપ્રોત 500 કવિતાઓ કા 'ગાંધી પંચશતી' શીર્ષક સે સંકલન કિયા।

ઉનકી કુછ કવિતાએ પંઠ ઈશ્વરી પ્રસાદ વર્મા કે સમ્પાદન મેં નિકલને વાલે હિન્દૂ પંચ મેં હાઈસ્કૂલ પાસ હોને કે પહલે હી પ્રકાશિત હો ચુકી થીં। સન 1932-33 મેં વે માખનલાલ ચતુર્વેદી કે સંપર્ક મેં આએ। ચતુર્વેદી જી આગ્રહપૂર્વક કર્મવીર મેં ઉનકી કવિતાએ પ્રકાશિત કરતે રહે। હંસ મેં ભી ઉનકી કાફી કવિતાએ છી, ઉસકે બાદ અજ્ઞેય જી ને 'દૂસરા સપ્તક' મેં ઉન્હેં પ્રકાશિત કિયા। 'દૂસરા સપ્તક' કે બાદ પ્રકાશન ક્રમ જ્યાદા નિયમિત

होता गया। 'दूसरा सप्तक' में संकलन से उनकी प्रतिष्ठा में वृद्धि हुई, हालांकि इससे पहले वे खूब छप चुके थे और सुपरिचित कवि थे। 1956 में उनके पहले संग्रह 'गीत फरोश' के प्रकाशन से उन्हें और प्रसिद्धि मिली। वह बच्चन की तरह उस वर्ग के कवि रहे जो लोकप्रिय भी थे और महत्वपूर्ण भी।

उन्होंने चित्रपट के लिए संवाद लिखे और मद्रास के ए.बी.एम. में संवाद निर्देशन भी किया। मद्रास से वे मुम्बई में आकाशवाणी के प्रोड्यूसर होकर गए। बाद में उन्होंने आकाशवाणी केंद्र दिल्ली में भी काम किया।

जीवन की सान्ध्य बेला में वे दिल्ली से नरसिंहपुर (मध्य प्रदेश) एक विवाह समारोह में गए थे वहीं अचानक बीमार हो गए और अपने सगे संबंधियों व परिवार जनों के बीच अंतिम सांस ली। उनके पुत्र अनुपम मिश्र एक सुपरिचित पर्यावरणविद थे।

उनकी कविताओं के सहज लय का साम्य चरखे की लय से करते हुए उन्हें 'कविता का गांधी' भी कहा गया है।

प्रमुख कृतियां

कविता संग्रह— गीत फरोश, चकित है दुख, गांधी पंचशती, बुनी हुई रस्सी, खुशबू के शिलालेख, त्रिकाल संध्या, व्यक्तिगत, परिवर्तन जिए, अनाम तुम आते हो, इदम् न मम, शरीर कविता, फसलें और फूल, मानसरोवर दिन, सम्प्रति, अंधेरी कविताएं, तूस की आग, कालजयी, नीली रेखा तक और सन्नाटा।

बाल कविताएं— तुकों के खेल

संस्मरण— जिन्होंने मुझे रचा

निबंध संग्रह— कुछ नीति कुछ राजनीति।

विचारधारा

भवानी प्रसाद मिश्र उन गिने चुने कवियों में थे जो कविता को ही अपना धर्म मानते थे और आम जनों की बात उनकी भाषा में ही रखते थे। उन्होंने ताल ठोककर

कवियों को नसीहत दी थी—

**जिस तरह हम बोलते हैं उस तरह तू लिख,
और इसके बाद भी हम से बड़ा तू दिख।**

उनकी बहुत सारी कविताओं को पढ़ते हुए महसूस होता है कि कवि आपसे बोल रहा है, बतिया रहा है। जहां अपनी 'गीतफरोश' कविता में कवि ने अपने फिल्मी दुनिया में बिताए समय को याद कर कवि के गीतों का विक्रेता बन जाने की विडंबना को मार्मिकता के साथ कविता में ढाला है, वहीं 'सतपुड़ा के जंगल' जैसी कविता सुधी पाठकों को एक अछूती प्रकृति की सुंदर दुनिया में लेकर चलती है। उनकी कविताएं गेय हैं और पाठकों को ताउप्र स्मरण रहती हैं।

अज्ञेय ने भवानीप्रसाद मिश्र की कविता के हवाले से नई कविता में इस अनूठे रस को मिश्र रस कहा और गंभीर बातों को भी हलके ढंग से कहने को उल्लेखनीय माना। उनमें बोल-चाल के गद्यात्मक वाक्य-विन्यास को ही कविता की लयकारी भाषा में बदल लेने का अद्वितीय गुण था।

वे गूढ़ बातों को भी बहुत ही आसानी और सरलता के साथ अपनी कविताओं में रखते थे। नई कविताओं में उनका काफी योगदान है। उनका सादगी भरा शिल्प अब भी नए कवियों के लिए चुनौती और प्रेरणास्रोत है। वे जनता की बात को जनभाषा में ही रखते थे। उनकी कविताओं में नए भारत का स्वप्न झलकता है। उनकी कविताएं परिवर्तन और सुधार की अभिव्यक्ति हैं। वे आपातकाल में विरोध में खड़े हो गए और विरोध स्वरूप प्रतिदिन तीन कविताएं लिखते थे।

सम्मान

भवानी भाई को 1972 में उनकी कृति 'बुनी हुई रस्सी' पर साहित्य अकादमी पुरस्कार मिला। 1981-82 में उत्तर प्रदेश हिंदी संस्थान का साहित्यकार सम्मान दिया गया तथा 1983 में उन्हें मध्य प्रदेश शासन के शिखर सम्मान से अलंकृत किया गया। भारत सरकार ने उन्हें पद्मश्री से विभूषित किया।

વિષ્ણુ

વિષ્ણુ ગુપ્તા, કનિષ્ઠ અમિયંતા
ધૌલીગંગા પાવર સ્ટેશન, પિથોરાગઢ (ઉત્તરાખંડ)

હમારે બડે-બૂડોં ને જો આજ તક હમકો કર્ઝ લોક-પરલોકોની કહાનીયાં સુનાઈ હૈનું, જો મનોરંજક કે સાથ-સાથ શિક્ષાપ્રદ ભી હોતી થી। કર્ઝ લોકોની સાથ કર્મલોક કા જિક્ર ભી બુજુર્ગાં ને કિયા હૈ। ઉન કહાનીયાંને હમને સીખા હૈ ઔર અનુભવ ભી કિયા હૈ। એસે હી અનુભવ સે એક બાર મુઝે પતા ચલા કી ઇસ લોક સે ઉસ લોક મેં પહુંચને કે બાદ માનવ તથા અન્ય જીવધારિયાં કે બીચ બહસ શુરૂ હો ગઈ। પશુ, કીટ-પતંગો, જલચર, નભચર, થલચર, સભી જીવધારી, માનવ દ્વારા ઉન પર ઉનકે જીવનકાલ મેં કી ગઈ જ્યાદતિયાં કા એક-એક કર હિસાબ માંગને લગે।

ਬૈલ ને પૂછ્યા “તુમ્હારે પરિવાર ને હમારે લિએ ચારા તૈયાર નહીં કિયા, પરંતુ સુબહ સે શામ તક હમકો લગાતાર ખેત મેં જોતા। હમને તો લઘુશંકા ઔર દીર્ઘશંકા ભી ખેત જોતતે-જોતતે કી। તુમ્હેં ધૂપ સહન નહીં હુર્દી તો હમકો માર-માર કર તેજ ચલને કે લિએ કહતે રહે। પરંતુ, કબી યે નહીં સોચા કી ઉસી ચિલચિલાતી ધૂપ મેં હમ ભી તુમ્હારે સાથ હી કામ કર રહે થેં। તુમ્હેં ઘર જાકર સુસ્તાને કી જલ્દી થી, જિસકે લિએ તુમને પસીના-પસીના હુએ હમારે તન પર ચાબુક કી તાબડતોડ બારિશ કી। જવાબ દો, ભલા ક્યોં?”

કિસાન રૂપી માનવ ઇસ પ્રશ્ન પર હતપ્રભ એવં નિરુત્તર થા। ઉસને મન મેં સોચા કી યે તો મૈને સોચા હી નહીં થા। માનવ કો યું ખામોશ ખડા દેખ બૈલ ફિર સે બોલ પડા, “ઉસ સમય વો મૃત્યુલોક થા, જહાં હમ બોલ નહીં પાતે થે। પરંતુ યહાં હમ-તુમ એક જૈસે હૈનું ઔર જબ આમને-સામને બરાબર કે લોગ હોં, તો સવાલ પર સામને વાલે કો જવાબ દેના હી ચાહિએ।”

કર્મલોક

તર્ક બિલકુલ સહી થા, પર માનવ નિરુત્તર થા। નિરુત્તર માનવ કે સામને ફિર અગલી બારી ભેડ-બકરિયોં કી થી, જિન્હોને એક સ્વર મેં પૂછ્યા, “દૂધ, ઊન ઔર યહાં તક કી અપને બચ્ચોની કો ભી તુમ્હેં સમર્પિત કરને કે બાવજૂદ તુમને હમારા યહ હાલ કિયા? હમારી ખાલ સે બને જૈકેટ યા સ્વેટર પહનતે સમય.... ક્યા તુમને સોચા કી હમારે વંશજોની પર યે સબ દેખ કર ક્યા બીત રહી હોગી? તુમ સભી માનવ.. સબ કે સબ બડે હી અકૃતજ્ઞ પ્રાણી હો।”

ઉસકે બાદ નંબર હાથી-ઘોડોની કા થા। ઉન્હોને અપના પક્ષ રખા “જનાબ હમારે ઊપર સવારી કરને કે લિએ આપકા પૂરા પરિવાર તાંગે પર સવાર હો જાતા હૈ, ચાહે હમારી ક્ષમતા ઇતની હો યા નહીં। મુંહ મેં, કમર મેં, લોહે કી તંગ કડી બાંધકર, લોહે કે ગોલ ટુકડે હમારે પૈરોં મેં ઠોકકર, તુમ હમ પર શાસન કરતે હો।”

પહલે ઘોડા બોલા, જિસે સુનકર ફિર હાથી સે ભી ન રહા ગયા, “જીવન ભર તુમ્હારા બોઝા ઢોના, તુમ્હેં સવારી કરાના, હમ સબ કરતે રહે ઔર તુમ હમકો સર્કાર્સ મેં કોડે મારકર, નચાકર અપની આજીવિકા કરીતે રહે। પરંતુ તુમ્હારા લાલચ યહીં નહીં રૂકા..... હમારે દાંતોની અપને ઘર મેં સજાવટ કી વસ્તુએં બનાકર, હમારી રૂહ તક કો ભી સદા કે લિએ અપને ઘર મેં કૈદ કર લેતે હો। આખિર કોઈ સહે, તો કિતના સહે?”

ઇન ઇલ્જામોનો કો સુનતે હુએ માનવ કે પાસ જવાબ મેં એક શબ્દ ભી નહીં થા, વહ હતપ્રભ થા। ફિર વહીં ખડે શેર કે ઉલાહના ભરે શબ્દ કુછ અલગ હી પ્રકાર કે થે, “મૈં જંગલ કે ઉન છોટે જીવોની કો ખાકર તુમ્હારી ફસલ કી રક્ષા કરતા હું, જો ફસલ કો નુકસાન પહુંચાતે હું।

પરંતુ તુમ મેરા શિકાર કરકે તમગે હાસિલ કરતે હો ઔર મેરે શરીર કો અપને ઘરોં મેં શોભા કી વસ્તુ કે તૌર પર સજાતે હો। ક્યા તુમ્હારી ફસલ કી રક્ષા કરને કા યહ ઈનામ ઉચિત હૈ?”

શેર કી બાત અભી પૂરી ભી નહીં હુઈ થી કી તથી ગાય—
ભૈસેં બોલ ઉઠોં, “હમારે બછડોં કો દૂધ પીને કો હમારે
પાસ ભેજતે હો ઔર જેસે હી હમ સબ અપને થનોં મેં દૂધ
કા સંચાર કરતી હૈનું તુમ હમારે બછડોં કો હટાકર
સારા દૂધ નિકાલ લેતે હો ઔર હમારે લાલ ભૂખે રહ
જાતે હૈનું। હમારે બછડે બડે હોકર તુમ્હારે ખેતોં મેં કામ
કરતે હૈનું ઔર હમારે દૂધ—ઘી સે તુમ્હારા પરિવાર ચલતા
હૈ। હમારા દૂધ બેચકર તુમ ઘર કા ખર્ચ ચલાતે હો ઔર
જબ હમ દૂધ દેને યોગ્ય નહીં રહ જાતી તો હમકો જંગલોં
મેં છોડ દેતે હો ઔર તુમ મેં સે કર્ઝ તો ચમડે ઔર માંસ
કે લિએ હમેં વ્યાપારિયોં તક કો બેચ દેતે હૈનું।

સુનકર માનવ બિલકુલ સન્ન હો ગયા થા ઔર અપને
કિએ કર્માં કો યાદ કર પરિસ્થિતિયોં કો સમજને કી
કોણિશ કર રહા થા। ઠીક તથી કૃતોં ને મોર્ચા સંભાલા—
“તુમ્હારે ઘર—બાર કી જિમ્મેદારી ઔર રક્ષા રાત ઔર દિન
કરને પર ભી પેટ ભર ભોજન નહીં મિલતા। કભી—કભી
તો સિર્ફ ઉસ જગહ કો સૂંઘકર હી સંતોષ કર લેતે હૈનું
જહાં બૈઠકર તુમ ખાના ખાતે હો। હમારી વફાદારી મેં
કભી કોઈ કમી નહીં હોતી। કિંતુ સમ્માન કે નામ પર
તુમ્હારે હાથ મેં હમારે લિએ હમેશા કેવલ લાઠી હી રહતી
હૈ।”

કૃતોં કી બાત ખત્મ હોને કે સાથ હી વાનરોં ને અપના
રોના રોયા, “યે ઠીક હૈ કી હમકો છીન ઝપટકર અપના
પેટ પાલના પડતા હૈ, પરંતુ તુમ્હારે બંધુઓં દ્વારા ડમરું
ઔર ડંડે કે બલ પર હમેં નચાના કિતના સહી હૈનું? હમ
ભી જીવ હૈનું કોઈ મનોરંજન કા સાધન નહીં। હવ તો તબ
હોતી હૈ જબ હમ જહાં ભી જાતે હૈનું, વહીં લાઠી—ડંડે ઔર
ઇંટ—પત્થરોં સે હમારા સ્વાગત હોતા હૈ। હમકો નચાકર
અપના પેટ પાલના ઔર ફિર હર જગહ હમેં દુતકારના
કુછ જ્યાદા હી જ્યાદતી નહીં લગતી ક્યા?”

શિકાયતકર્તાઓં કી ભીડ બહુત થી। સુનાતે—સુનાતે અબ
પૂર્વજન્મ મેં સતાએ ગએ વે સભી પ્રાણી અપને સાથ કિએ
ગએ (અ)માનવીય અત્યાચારોં કા હિસાબ—કિતાબ માનવ
સે ઈશ્વર કી નજરોં કે સામને કરના ચાહતે થે। માનવ
કિંકર્તવ્યવિમૂઢ હો ચલા થા। ઉસે એક—એક કરકે અપને
માનવ જન્મ મેં કિએ ગએ કૃત્ય યાદ આને લગે થે। પર
વો કર ભી ક્યા સકતા થા? પૃથ્વીલોક કે કર્માં કા અબ
હિસાબ કૈસે દે?

આખિર મેં, સબ ઈશ્વર કી ઓર દેખને લગે ઔર ઉનકે
નિર્ણય કી પ્રતીક્ષા કરને લગે। ઈશ્વર ને પહલે માનવ
કી ઓર સખ્ત નજરોં સે દેખા ઔર ફિર અન્ય જીવોં
કી ઓર જો કી માનવ સે કિસી ન કિસી કારણ
નારાજ એવં ક્રોધિત થે। ફિર ઈશ્વર ને અપને રથાન પર
ખડે હોકર કહા—

“માનવ કે અલાવા સભી જીવધારિયોં ને મેરે નિર્દેશોં કે
અનુસાર કાર્ય કિએ। માનવ ને અપની શક્તિયોં ઔર અન્ય
જીવધારિયોં કી નિશ્ચલ પ્રવૃત્તિયોં કા સદુપયોગ ઔર
દુરૂપયોગ દોનોં કિએ હૈ, જો પૂરી તરહ અક્ષમ્ય હૈ। અતઃ
મેરા પ્રથમ આદેશ હૈ કી માનવ સે અલગ સભી જીવધારી
સ્વર્ગ કી ઓર પ્રસ્થાન કરેં ઔર દૂસરા આદેશ યહ હૈ
કી માનવ ઉસ લોક મેં જાએ, જો ઉસને અપને કર્માં કે
અનુસાર સ્વયં કે લિએ હાસિલ કિયા હૈ યાનિ ‘કર્મલોક’।

ઇતના સુનકર સભી અપને—અપને લોકોં કી ઓર પ્રસ્થાન
કર ગએ।

રાષ્ટ્રભાષા કે બિન્દી રાષ્ટ્ર ગ્રંગા હૈ

મહાત્મા ગાંધી

સૂર્યના વૈશ્વાંગમિત્રી

નરેશ કુમાર, પ્રબંધક (આઈટી)
ચમેરા-II, પાવર સ્ટેશન, કરિયાં (હિમાચલ પ્રદેશ)

સાઇબર સુરક્ષા - આજ કે સમય કી આવશ્યકતા

સાઇબર કી દુનિયા – એક પરિચય

આજ કા યુગ પૂર્ણત: તકનીકી યુગ હૈ। હર વ્યક્તિ કિસી ન કિસી પ્રકાર સે તકનીક સે જુડ્ધા હુआ હૈ। ખાસતૌર પર ડિજિટલ તકનીકી સે હમ સબ જુડ્ધે હુએ હુએ હૈનું। જો ભી ડિજિટલ ઉપકરણ હમ ઉપયોગ કર રહે હોય જૈસે કંપ્યુટર, લૈપટોપ, મોબાઇલ ઇત્યાદિ એવં ઇન્કે દ્વારા જब હમ ઇંટરનેટ કે માધ્યમ સે ઑનલાઇન સંસાધનોનો કા ઉપયોગ કરતે હોય તો હમ સાઇબર દુનિયા સે જુડ્ધ જાતે હુએ। અર્થાત કંપ્યુટર, લૈપટોપ, મોબાઇલ તથા ઇંટરનેટ કે ઉપયોગ કો હી સાઇબર વર્લ્ડ યા સાઇબર કી દુનિયા કહા જા સકતા હૈ।

સાઇબર વર્લ્ડ કે ખતરે

સાઇબર વર્લ્ડ એક અસીમિત દુનિયા હૈ, જિસમે હર દિન નાના પ્રયોગ હો રહે હોય એવં નાના સુવિધાઓનું મિલ રહી હુએ। ઉદાહરણ કે તૌર પર જૈસે ઑનલાઇન ખરીદારી, પૈસે કા લેનદેન, બૈંકિંગ, પરસ્પર બાતચીત, ફોટો એવં વીડિયો ઇત્યાદિ કા આદાન–પ્રાદાન કરના। ઇસકે અતિરિક્ત, સોશલ મીડિયા કા નિરંતર ઉપયોગ ભી બढ્હ રહા હૈ જિસકે માધ્યમ સે હમ અપના નિજી જીવન દૂસરોનું કે સાથ સાજ્ઞા કર રહે હોયાં। ઇન સખ્તી સુવિધાઓનું કે લિએ વેબસાઇટ એવં મોબાઇલ એપ કા ઇસ્તેમાલ કિયા જાતું હૈ। ઇન્હીની એપ એવં વેબસાઇટોનું કા સહારા લેકર યા ઇની આડ મેં અસામાનિક તત્વ અપને નિજી લાભ કે લિએ ઉપભોક્તાઓનું કો ઉનકે ડેટા અથવા ધન સંબંધી હાનિ પહુંચાતે હોયાં। ઇસકે અલાવા કર્ઝ બાર વ્યક્તિ કે સામાનિક પ્રતિષ્ઠા કો ભી નુકસાન પહુંચાયા જાતું હૈ। હમ અકસ્માત એસી ઘટનાઓનું કે બારે મેં સુનતે હોયાં જિસમે કિસી વ્યક્તિ

કે ખાતે સે પૈસે નિકાલ લિએ ગએ, કિસી કી સામાજિક પ્રતિષ્ઠા કી હાનિ પહુંચાને કા ડર દિખાકર બ્લૈકમેલ કિયા જાતા હૈ।

યદિ આપકે બૈંક ખાતે સે પૈસે, આપકે હસ્તક્ષેપ કે બિના નિકલ જાએં યા ક્રેડિટ કાર્ડ ઇત્યાદિ સે ખરીદારી કા મૈસેજ આએ તો તુરંત અપને કાર્ડ કો બ્લોક કરવા દેં એવં બૈંક સે સંપર્ક કરોયાં।

ડિજિટલ ગિરફ્તારી

સાઇબર અપરાધી નુકસાન પહુંચાને કે પ્રતિદિન નાના તરીકે ઢૂંઢતે રહતે હોયાં। આજ કલ એસે અપરાધી ડિજિટલ ગિરફ્તારી કે માધ્યમ સે વિત્તીય ક્ષતિ પહુંચા રહે હોયાં।

‘ડિજિટલ ગિરફ્તારી’ સાઇબર અપરાધ કા એક રૂપ હૈ, જિસમે ઘોટાલેબાજ કાનૂન પ્રવર્તન એઝેસ્સિયો (સીબીઆઈ, ઈડી, પુલિસ, આદિ) કે અધિકારિયોનું કો રૂપ ધારણ કરતે હોયાં ઔર દાવા કરતે હોયાં કે પીડિટ મની લોન્ડિંગ યા નશીલે પદાર્થોનું કે તસ્કરી જૈસે ગંભીર અપરાધોનું શામિલ હોયાં।

તરીકા: ઘોટાલેબાજ કાનૂન પ્રવર્તન યા સરકારી નિકાયોનું કે અધિકારિયોનું કો રૂપ મેં (કબી–કબી આધિકારિક પોશાક યા સેટિંગ મેં) પીડિટોનું કો કૉલ યા વીડિયો કૉલ કરતે હોયાં ઔર વ્યક્તિગત જાનકારી માંગતે હોયાં।

રણનીતિ: વે વ્યક્તિગત જાનકારી ઇકદ્વા કરતે હોયાં, ખુદ કો પ્રાધિકારી દિખાકર ઉપભોક્તા કે મન મેં ભય પૈદા કરતે હોયાં ઔર ફિર અકસ્માત નકલી કાનૂની પ્રાવધાનોનું કા હવાલા દેતે હોયાં ગિરફ્તારી કી ધમકી દેકર મનોવૈજ્ઞાનિક દબાવ ડાલતે હોયાં। એક આમ નાગરિક યા કહેં ઉપભોક્તા

પ્રવર્તન એજેસિયો દ્વારા કી ગઈ એસી કॉલ સે ઔર સુનાઈ ગઈ અપ્રત્યાશિત ઝૂઠી કહાની સે ઘબરા જાતા હૈ ઔર ગલતી કર બૈઠતા હૈ।

યહ સમસ્યા ઇતની વ્યાપક હૈ કે પ્રધાનમંત્રી નરેંદ્ર મોદી જી દ્વારા 'મન કી બાત' કાર્યક્રમ મેં ઇસકા ઉલ્લેખ કિયા ગયા ઔર દેશવાસીયોં કો ઇસ ના પ્રકાર કે સાઇબર અપરાધ કે ખિલાફ સજગ ઔર સચેત રહને કે લિએ ચેતાયા હૈ।

સાઇબર ખતરોં સે બચાવ

- જાનકારી, સાવધાની એવં સમજાદારી સે હી ઇન ખતરોં સે બચા જા સકતા હૈ।
- હમેશા અપને આપકો સાઇબર ખતરોં કે પ્રતિ જાગરૂક રહ્યોં।
- અપને કંપ્યુટર કા લોગિન વિવરણ કભી ભી દૂસરોં કે સાથ સાઝા ન કરોં। પાસવર્ડ કિસી પરિવારજન, સ્વયં, અપની સંસ્થા ઇત્યાદિ કે નામ સે ન રહ્યોં।
- મોબાઇલ પર એપ કેવલ આધિકારિક વેબસાઇટ સે હી ડાઉનલોડ કરોં।
- કિસી ભી લલચાને વાલે વેબ લિંક કો વિલક કરને સે સાવધાન રહોં। ઈમેલ, સોશલ મીડિયા સાઇટ આદિ પર વિજ્ઞાપન કે લિંક કો વિલક ન કરોં।

- જિન એપ કા ઉપયોગ બંદ કર દિયા હો ઉન્હોંને અપને ફોન સે હટા દોં।
- અપને કંપ્યુટર એવં મોબાઇલ ફોન કો હમેશા અપડેટ રહ્યોં।
- ફ્રી વાઈફાઈ પર સંવેદનશીલ લેનદેન સે બચોં।
- ખરીદારી કેવલ આધિકારિક વેબસાઇટ સે હી કરોં એવં નકલી એપ ઔર નકલી વેબસાઇટ સે બચોં।
- યદિ કોઈ કॉલ પર આપસે OTP પૂછે તો કિસી ભી પરિસ્થિતિ મેં ન બતાએ બલ્ક કॉલ કો તુરંત કાટ દોં।
- અપને સાથ હુઈ કિસી ભી તરહ કી સાઇબર ઠગી કી જાનકારી તુરંત અપને પરિચિતોં કો બિના સંકોચ કે બતાએં।

રાષ્ટ્રીય સાઇબર અપરાધ રિપોર્ટિંગ પોર્ટલ

સાઇબર અપરાધ સે જુડી એસી ઘટનાઓં કી વિસ્તૃત જાનકારી અવિલંબ સાઇબર ક્રાઇસ્મ સેલ હેલ્પલાઇન 1930 પર સૂચિત કરોં। યહ નિશુલ્ક સુવિધા પૂરે ભારત મેં ઉપલબ્ધ હૈ। ઇસકે અતિરિક્ત, રાષ્ટ્રીય સાઇબર અપરાધ રિપોર્ટિંગ પોર્ટલ <https://cybercrime.gov.in> પર ભી શિકાયત દર્જ કરવા સકતો હૈનું।

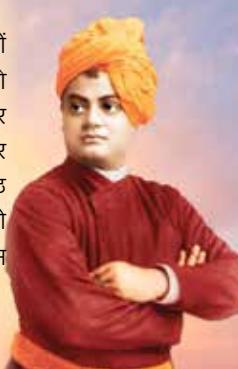
નિષ્કર્ષ યાદી હૈ કે સજકતા એવં સાવધાની હી હમેં સાઇબર ખતરોં સે બચા સકતી હૈ। ઇસલિએ હમેશા સજગ રહિએ, સાવધાન રહિએ એવં સુરક્ષિત રહિએ। ■■■

ધેરક પ્રયોગ

સચ બોલને કી હિમ્મત

સ્વામી વિવેકાનંદ એક દિન કક્ષા મેં મિત્રોં કો કહાની સુના રહે થે। સમી ઇતને મળન થે કે ઉન્હોંને પતા હી નહીં ચલા કી કબ માસ્ટર જી કક્ષા મેં આએ ઔર પડાના શરૂ કર દિયા। માસ્ટર જી કો કુછ ફુસફુસાહટ સુનાઈ દી તો ઉન્હોંને પૂછા, 'કોન બાત કર રહા હૈ?' સમી ને સ્વામી જી ઔર ઉનકે સાથ બૈઠે છાત્રોં કી તરફ ઇશારા કર દિયા। માસ્ટર જી ને તુરંત ઉન છાત્રોં કો બુલાયા ઔર પાઠ સે સંબંધિત એક પ્રશ્ન પૂછે લગે। જબ કોઈ ઉત્તર ન દે સકા, તો માસ્ટર જી ને સ્વામી જી સે ભી વહી પ્રશ્ન કિયા। ઉન્હોંને ઉત્તર દે દિયા। માસ્ટર જી કો યકીન હો ગયા કી સ્વામી જી પાઠ પર ધ્યાન દે રહે થે ઔર બાકી છાત્ર બાતચીત મેં લગે થે। ઉન્હોંને સ્વામી જી કો છોડું સમી કો બેંચ પર ખડે હોને કી સજા દે દી। સમી છાત્ર બેંચ પર ખડે હોને લગે, સ્વામી જી ને ભી યહી કિયા। તબ માસ્ટર જી સ્વામી જી સે બોલે, તુમ બૈઠ જાઓ, 'નહીં સર, મુझે ભી ખડા હોના હોગા ક્યોંકિ મૈં હી ઇન છાત્રોં સે બાત કર રહા થા।' સ્વામી જી ને કહા।

સમી ઉનકી સચ બોલને કી હિમ્મત દેખ બહુત પ્રભાવિત હુએ।

વિવિધ અંશો

રાજુ ભગત, હિંદી અનુવાદક
તીર્સ્તા-V પાવર સ્ટેશન, સિંગતામ (સિવિકમ)

નારી કો સૃષ્ટિ કા અભિન્ન અંગ માના ગયા હૈ। ભારતીય સંસ્કૃતિ મેં નારી કો શક્તિ, સૃજન ઔર સમર્પણ કા પ્રતીક માના ગયા હૈ। જહાં એક ઓર પ્રાચીન ભારતીય ગ્રંથો મેં નારી કો દેવી સ્વરૂપ દર્શાયા ગયા હૈ, વહીં દૂસરી ઓર સમાજ મેં ઉસે કઈ બાર સંઘર્ષ ઔર અન્યાય કા સામના ભી કરના પડ્યા હૈ। આજ કે આધુનિક યુગ મેં નારી શક્તિ કી મહત્ત્વા કો સમજા જા રહા હૈ, કિંતુ અભી ભી સમાજ મેં ઉસે સમાનતા ઔર સમ્માન કી આવશ્યકતા હૈ।

ભારતીય સંસ્કૃતિ મેં નારી કો વિભિન્ન રૂપો મેં પૂજા જાતા હૈ। વહ શક્તિ સ્વરૂપા દુર્ગા, જ્ઞાન કી દેવી સરસ્વતી ઔર માતા લક્ષ્મી કે રૂપ મેં પૂજ્ય હૈનું। ઇન સખ્તી રૂપો મેં નારી કા સ્વાભાવિક ગુણ— સૃજન, પાલન ઔર સંરક્ષણ સમાહિત હૈ। ‘યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતા:’ ઇસ સંસ્કૃત શલોક સે યહ સ્પષ્ટ હોતા હૈ કે જહાં નારી કા સમ્માન હોતા હૈ, વહાં દેવતા નિવાસ કરતે હૈનું।

નારી શિક્ષા સમાજ કે સમગ્ર વિકાસ કે લિએ અત્યંત મહત્વપૂર્ણ હૈ। જબ મહિલાએં શિક્ષિત હોતી હૈનું, તો ન કેવલ વે અપને જીવન કો બેહતર બનાતી હૈનું, બલ્કિ પૂરે સમાજ ઔર રાષ્ટ્ર કા ઉત્થાન ભી કરતી હૈનું। મહાન વ્યક્તિયોં ને નારી શિક્ષા કે મહત્વ કો સમય—સમય પર સ્પષ્ટ રૂપ સે વ્યક્ત કિયા હૈ। ઇસકે સાથ—સાથ ભારત સરકાર ને ભી નારી શિક્ષા કો બઢાવા દેને કે લિએ કઈ મહત્વપૂર્ણ કાર્યક્રમ ઔર યોજનાએં શુરૂ કી હૈનું। હાલાંકિ, નારી શિક્ષા કે રાસ્તે મેં કઈ ચુનૌતિયાં ભી હૈનું, જિન્હેં પાર કરના આવશ્યક હૈ તાકિ હમ એકસમાન ઔર સશક્ત સમાજ કા નિર્માણ કર સકેં। ઇન ચુનૌતિયોં કો કમ કરને કે લિએ હમેં એક સંજીવા ઔર વ્યાપક દૃષ્ટિકોણ અપનાના હોગા।

નારી શિક્ષા

નારી શિક્ષા પર મહાન વ્યક્તિયોં કે વિચાર

મહાત્મા ગાંધી ને નારી શિક્ષા કે મહત્વ કો ઇસ તરફ વ્યક્ત કિયા થા, ‘અગર આપ ઇસ દુનિયા કો બદલના ચાહતે હોય, તો મહિલા કો શિક્ષા દો।’ ગાંધી જી કા યહ કથન નારી શિક્ષા કે મહત્વ કો સ્પષ્ટ કરતા હૈ। ઉન્હોને હમેશા નારી કો સમાજ કા અભિન્ન અંગ માના ઔર ઉસે સમાન અધિકાર દેને કી બાત કી। ઉનકા માનના થા કે જબ મહિલા શિક્ષિત હોગી તભી સમાજ મેં સશક્ત બદલાવ આ સકતા હૈ। મહિલા કા શિક્ષા પ્રાપ્ત કરના સમાજ મેં એક સ્વર્થ, સશક્ત ઔર પ્રગતિશીલ વાતાવરણ કા નિર્માણ કરતા હૈ।

પંડિત નેહરુ ને ભી નારી શિક્ષા કે મહત્વ કો પહ્યાના ઔર ઇસકે લિએ કઈ યોજનાએં શરૂ કીએ। ઉન્હોને કહા થા, ‘અગર હમ અપને સમાજ કો સશક્ત બનાના ચાહતે હોય, તો હમેં મહિલાઓં કો શિક્ષા દેના હોગી।’ પંડિત નેહરુ કે અનુસાર, મહિલાઓં કો સશક્ત બનાના ઔર ઉન્હેં સમાન અધિકાર દેના રાષ્ટ્ર કે વિકાસ કે લિએ આવશ્યક હૈ। ઉન્હોને ભારતીય સમાજ મેં નારી કે યોગદાન કો માન્યતા દી ઔર ઉનકે લિએ શિક્ષા કી આવશ્યકતા કો મહસૂસ કિયા।

સ્વામી વિવેકાનંદ ને નારી કી શિક્ષા પર અપને વિચાર વ્યક્ત કરતે હુએ કહા થા, ‘મહિલા કેવલ ઘર કી રાની નહીં હૈ, વહ સમાજ કી શક્તિ હૈ ઔર ઉસકી શક્તિ કા ઇસ્તેમાલ તભી હો સકતા હૈ જબ વહ શિક્ષિત હો હો।’ સ્વામી વિવેકાનંદ કા યહ વિચાર મહિલાઓં કે આત્મ—સમ્માન ઔર ઉનકી સામાજિક ભૂમિકા કો રેખાંકિત કરતા હૈ। ઉનકા માનના થા કે મહિલા કી શક્તિ ઔર ક્ષમતા તભી પૂરી તરફ સે વિકસિત હો સકતી હૈ જબ વહ શિક્ષા કે માધ્યમ સે જાગરૂક હો।

नारी शिक्षा का महत्व

- 1. सशक्तिकरण:** जब महिलाएं शिक्षित होती हैं तो वे न केवल अपने अधिकारों के प्रति जागरूक होती हैं, बल्कि समाज में आत्मनिर्भर भी बनती हैं। इससे न केवल उनका व्यक्तिगत जीवन बेहतर होता है, बल्कि समाज के प्रति उनका योगदान भी बढ़ता है। एक शिक्षित महिला समाज में सकारात्मक बदलाव की वाहक बन सकती है।
- 2. स्वास्थ्य और परिवार कल्याण:** शिक्षित महिलाएं अपनी और अपने परिवार की सेहत के प्रति अधिक जागरूक होती हैं। वे बेहतर तरीके से बच्चों का पालन-पोषण करती हैं और उन्हें शिक्षा देती हैं जिससे आने वाली पीढ़ी भी स्वस्थ और शिक्षित होती है। महिला शिक्षा का प्रभाव समाज के समग्र स्वास्थ्य पर पड़ता है।
- 3. आर्थिक समृद्धि:** शिक्षा से महिलाएं आर्थिक रूप से आत्मनिर्भर बनती हैं। वे स्व-रोजगार प्राप्त कर सकती हैं जिससे उनका परिवार भी आर्थिक रूप से मजबूत होता है। महिलाएं अपनी मेहनत और कौशल से समाज में आर्थिक योगदान करती हैं जिससे समाज की समृद्धि में वृद्धि होती है।
- 4. समाज में बदलाव:** शिक्षित महिलाएं समाज की संरचना में सकारात्मक बदलाव ला सकती हैं। वे समाज की समस्याओं को समझती हैं और उनका समाधान ढूँढ़ने में सक्षम होती हैं। महिलाओं के शिक्षित होने से न केवल उनके अधिकारों में सुधार होता है, बल्कि समाज के समग्र विकास में भी योगदान होता है।

भारत सरकार द्वारा चलाए जा रहे नारी शिक्षा / सशक्तिकरण के कार्यक्रम

भारत सरकार ने नारी शिक्षा को बढ़ावा देने के लिए कई महत्वपूर्ण योजनाएं और कार्यक्रम शुरू किए हैं। इन योजनाओं का उद्देश्य महिलाओं को शिक्षा के क्षेत्र में समान अवसर प्रदान करना और उनके सामाजिक-आर्थिक

सशक्तिकरण की दिशा में काम करना है। कुछ प्रमुख योजनाओं का विवरण आगे दिया गया है:

1. कस्तूरबा गांधी बालिका विद्यालय योजना

कस्तूरबा गांधी बालिका विद्यालय योजना विशेष रूप से उन इलाकों के लिए शुरू की गई है, जहां लड़कियों को शिक्षा प्राप्त करने के अवसर सीमित होते हैं। यह योजना मुख्य रूप से ग्रामीण और पिछड़े क्षेत्रों में रहने वाली लड़कियों को शिक्षा प्रदान करने के लिए बनाई गई है। इसके तहत, कक्षा 6 से 12 तक के लिए आवासीय विद्यालयों की स्थापना की जाती है, जहां लड़कियों को मुफ्त शिक्षा, आवास और भोजन की सुविधा मिलती है। इसका उद्देश्य बालिकाओं की शिक्षा को बढ़ावा देना और उन्हें स्कूलों में बनाए रखना है।

2. मिशन शक्ति

मिशन शक्ति योजना का उद्देश्य महिलाओं को सशक्त बनाना और उन्हें सुरक्षा, सम्मान और समान अवसर प्रदान करना है। इस योजना के तहत महिलाओं के खिलाफ हिंसा, शोषण और भेदभाव को रोकने के लिए कई कार्यक्रम चलाए जाते हैं। इसके अलावा, महिलाओं को स्वरोजगार और वित्तीय सशक्तिकरण के लिए प्रशिक्षण और सहायता दी जाती है। यह योजना महिला उत्थान के लिए एक व्यापक दृष्टिकोण अपनाती है जो महिलाओं को शारीरिक, मानसिक और आर्थिक दृष्टि से सशक्त करती है।

3. बेटी बचाओ, बेटी पढ़ाओ

यह योजना महिलाओं और बालिकाओं की शिक्षा को बढ़ावा देने के लिए शुरू की गई थी। इसके तहत विशेष रूप से ग्रामीण क्षेत्रों में बालिकाओं को शिक्षा प्राप्त करने के लिए प्रेरित किया जाता है और उनके अधिकारों के प्रति जागरूकता फैलाने का प्रयास किया जाता है। इस योजना का उद्देश्य लिंगानुपात को सुधारना और लड़कियों के लिए शिक्षा के अवसर बढ़ाना है।

4. સર્વ શિક્ષા અભિયાન

યહ યોજના 2000 મેં શુરૂ કી ગઈ થી જિસકા ઉદ્દેશ્ય દેશ મેં સખ્તી બચ્ચોનું કે લિએ શિક્ષા કે અવસર પ્રદાન કરના થા। ઇસ યોજના કે તહત લડકિયોનું કે વિશેષ રૂપ સે પ્રાથમિક શિક્ષા પ્રાપ્ત કરને કે લિએ પ્રોત્સાહિત કિયા ગયા હૈ। સર્વ શિક્ષા અભિયાન ને ગ્રામીણ ક્ષેત્રોની ઓરંગ પિછે ઇલાકોનું મેં લડકિયોનું કે લિએ શિક્ષા કે સ્તર કો બેહતર બનાને મેં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા નિભાઈ હૈ।

5. મહિલા શિક્ષા યોજના

ઇસ યોજના કે તહત મહિલા શિક્ષા કો બઢાવા દેને કે લિએ કર્ઝ ઉપાય કિએ જાતે હું, જૈસે વિદ્યાલયોનું મેં મહિલા શિક્ષક નિયુક્ત કરના, મહિલાઓનું કે લિએ વિશેષ સ્કૂલ ખોલના ઔર ઉનકે લિએ સુવિધાએં પ્રદાન કરના।

6. રાષ્ટ્રીય મહિલા સશક્તિકરણ યોજના

ઇસ યોજના કા ઉદ્દેશ્ય મહિલાઓનું કે સશક્તિકરણ કે લિએ વિભિન્ન ઉપાયોનું કો લાગુ કરના હૈ। ઇસકે તહત મહિલા શિક્ષા કે ક્ષેત્ર મેં કૌશલ વિકાસ ઔર રોજગાર સે સંબંધિત યોજનાઓનું કો બઢાવા દિયા જાતો હૈ। યહ યોજના મહિલાઓનું કો આર્થિક રૂપ સે આત્મનિર્ભર બનાને કે લિએ કાર્ય કરતી હૈ।

નારી શિક્ષા મેં આ રહી ચુનૌતિયાં

નારી શિક્ષા કે રાસ્તે મેં કર્ઝ ચુનૌતિયાં ભી હું, જિનકે કારણ મહિલાએં પૂરી તરફ સે શિક્ષા પ્રાપ્ત કરને મેં અસમર્થ રહતી હું।

- સામાજિક ઔર સાંસ્કૃતિક બાધાએં:** કર્ઝ ક્ષેત્રોનું અભી ભી યા માન્યતા હૈ કે લડકિયોનું કો ઘર કે કામોનું મેં સંલગ્ન હોના ચાહિએ ઔર ઉન્હેં શિક્ષિત કરને કી આવશ્યકતા નહીં હૈ। ઇસ માનસિકતા કે કારણ લડકિયાં સ્કૂલ નહીં જા પાતી।
- પરિવાર કા આર્થિક દબાવ:** ગરીબ પરિવારોનું અક્સર લડકિયોનું કે શિક્ષા કે બજાય ઘર કે કામોનું

મેં લગા દિયા જાતો હૈ તાકિ પરિવાર કી આર્થિક સ્થિતિ મેં સુધાર હો સકે।

- અવસરોની કમી:** ગ્રામીણ ક્ષેત્રોનું શિક્ષા કી સુવિધાઓનું કો અભાવ હૈ। સ્કૂલોનું કી કમી, શિક્ષકોની કમી ઔર ખરાબ બુનિયાદી સુવિધાએં નારી શિક્ષા કે રાસ્તે મેં બાધા ડાલતી હૈનું।
- સુરક્ષા ઔર ઉત્પીડન:** મહિલાઓનું કી સુરક્ષા એક ગંભીર સમસ્યા હૈ। લડકિયોનું કો સ્કૂલ જાને મેં સુરક્ષા સંબંધી સમસ્યાઓનું ઔર ઉત્પીડન કા સામના કરના પડતા હૈ, જો ઉનકી શિક્ષા મેં રૂકાવટ ડાલતા હૈ।

નારી શિક્ષા કી ચુનૌતિયાં કો કમ કરને કે ઉપાય

નારી શિક્ષા કી ચુનૌતિયાં કો કમ કરને કે લિએ હમેં કર્ઝ મહત્વપૂર્ણ કદમ ઉઠાને હોંગે—

- સામાજિક જાગરૂકતા બઢાના:** સમાજ મેં નારી શિક્ષા કે મહત્વ કો લેકર જાગરૂકતા ફેલાની હોંગી। ઇસકે લિએ સમાજ કે સખ્તી વર્ગોનું કી શિક્ષિત કરના આવશ્યક હૈ તાકિ વે નારી શિક્ષા કી અહિયત કો સમજોં ઔર લડકિયોનું કે શિક્ષા પ્રાપ્ત કરને કે પર્યાપ્ત અવસર મિલ સકે।
- સરકારી યોજનાઓની ઉચ્ચિત ક્રિયાન્વયન:** નારી શિક્ષા કે લિએ સરકાર દ્વારા ચલાએ જા રહે કાર્યક્રમોનું કો સહી તરીકે સે ક્રિયાન્વયન કિયા જાના ચાહિએ। ઇસકે લિએ સહી નીતિયાં ઔર પ્રશાસનિક વ્યવસ્થા કી આવશ્યકતા હૈ તાકિ ઇન યોજનાઓનું કો લાભ જરૂરતમંદ તક પહુંચે।
- સુરક્ષા કી ગારંટી:** લડકિયોનું કી સુરક્ષા કો સુનિશ્ચિત કરના બેહદ જરૂરી હૈ। સ્કૂલોનું ઔર કોલેજોનું મેં સુરક્ષા કે ઉચ્ચિત ઇંતજામ કિએ જાને ચાહિએ તાકિ લડકિયાં બિના કિર્સી ડર કે શિક્ષા

प्राप्त कर सकें। इसके लिए सरकार और रथानीय प्रशासन को मिलकर काम करना होगा।

- अर्थव्यवस्था में सुधारः** गरीब परिवारों को आर्थिक सहायता प्रदान करने के लिए विशेष योजनाएं बनानी चाहिए ताकि वे अपनी लड़कियों को शिक्षा दिलाने के लिए आर्थिक रूप से समर्थ हो सकें।
- इन्फ्रास्ट्रक्चर सुधारना:** ग्रामीण और पिछड़े इलाकों में स्कूलों और शिक्षकों की कमी को दूर करना जरूरी है। बेहतर शिक्षा प्रणाली, स्कूलों की संख्या बढ़ाना और योग्य शिक्षक नियुक्त करना, नारी शिक्षा में सुधार ला सकता है।
- लड़कियों के लिए विशेष योजनाएँ:** लड़कियों के लिए विशेष छात्रवृत्तियां, कौशल प्रशिक्षण और रोजगार के अवसर प्रदान करने से उनकी शिक्षा और आत्मनिर्भरता में वृद्धि हो सकती है।

निष्कर्ष

नारी शिक्षा का समाज पर गहरा प्रभाव पड़ता है और यह न केवल महिला के सशक्तिकरण का माध्यम है बल्कि यह पूरे समाज और राष्ट्र के विकास की दिशा में एक महत्वपूर्ण कदम है। महान व्यक्तियों के विचारों और भारत सरकार द्वारा चलाए जा रहे कार्यक्रमों को ध्यान में रखते हुए, हमें यह समझना चाहिए कि नारी शिक्षा से ही समाज में समानता, सशक्तिकरण और प्रगति संभव है। समाज में बदलाव लाने के लिए महिलाओं को समान अवसर और शिक्षा मिलनी चाहिए ताकि वे अपने अधिकारों का पूरी तरह से उपयोग कर सकें और समाज में सकारात्मक परिवर्तन ला सकें।

नारी शिक्षा को बढ़ावा देना समाज की जिम्मेदारी है। यह हमारे समृद्ध भविष्य की कुंजी है। महिलाओं की शिक्षा से एक बेहतर और समृद्ध समाज का निर्माण संभव है जो संतुलित और प्रगति के पथ पर अग्रसर हो।

हास-परिहास

बीवी— भैया ये कहूँ कैसे दिया

सब्जीवाला — 20 रुपए किलो!

बीवी — और ये भिंडी...टमाटर

तभी पति बोल पड़ा— जल्दी करो मुझे ऑफिस के लिए देर हो रही है।

बीवी— तुम ज्यादा मत बोलो... जल्दी के चक्कर में तुम्हारे जैसा पति मिला, अब सब्जी लेने में जल्दबाजी नहीं करूंगी।

बंटूः वेटर, ऐसी चाय पिलाओ जिसे पीकर मन झूम उठे और बदन नाचने लगे।

वेटरः सर हमारे यहाँ भैंस का दूध आता है, नागिन का नहीं।

संजूः पंडित जी, किसी सुंदर लड़की का हाथ पाने के लिए क्या करूँ?

पंडित जीः किसी मौल के बाहर मेहंदी लगाने का काम शुरू कर दे...

लड़की : मेरा जानूँ मेरा बेबी, मेरा बच्चा, माय स्वीटूँ, मेरा बाबू, क्या तुम मुझसे शादी करोगे?

बोल मेरा बच्चा..

लड़का: (हेरान होकर) अरे प्रपोज कर रही है या गोद ले रही है?

भाई कितनी भी पढ़ाई कर लो, डिग्री-विग्री ले लो...

लेकिन रेस्टोरेंट के दरवाजे पर Push और Pull देखते ही 2-3 सेकंड के लिए सोचना जरूर पड़ता है कि दरवाजा धकेलना है कि खींचना है

होलिक्स और बोर्नवीटा ने हमको शक्तिशाली और लंबा तो नहीं बनाया पर...

अचार और मुरब्बा रखने के लिए डिब्बे बहुत दिए हैं।

डॉक्टर— चश्मा किसके लिए बनवाना है?

मोहन— डॉक्टर साहब! अपने टीचर के लिए।

डॉक्टर— क्यों??

मिंटू— क्योंकि, मैं हमेशा उहें गधा ही नजर आता हूँ।

पत्नी — आपको मेरी सुंदरता ज्यादा अच्छी लगती है या मेरे संस्कार...?

पति — मुझे तो तेरी ये मजाक करने की आदत बहुत अच्छी लगती है।

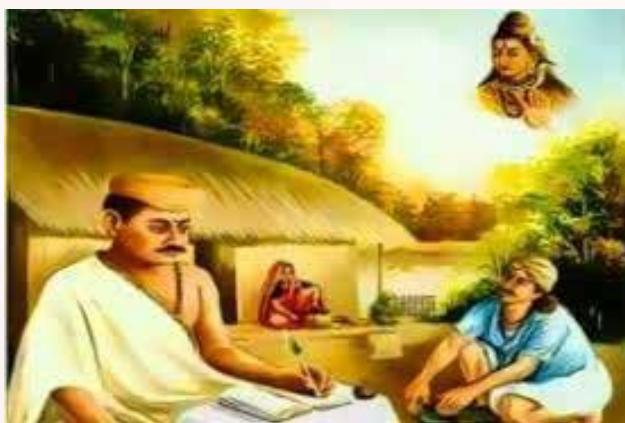

ગુજરાત પર્વ

સુંદર સહની, વરિષ્ઠ કાર્યાલય અધીક્ષક
રાજકીય વિભાગ, નિગમ મુખ્યાલય (ફરીદાબાદ)

જહાં શિવ ને 'ઉગના' બન કી થી ચાકરી

દેશભર મેં ભગવાન મહાદેવ કે કર્ઝ પ્રસિદ્ધ મંદિર સ્થાપિત હું। જિનસે જુડી કર્ઝ રોચક કથાએ ભી સુનને કો મિલતી હું। ભોલે ભંડારી કા એસા હી એક મંદિર બિહાર કે મધુબની મેં જિલા મુખ્યાલય સે 17 કિલોમીટર દૂર પંડૌલ પ્રખંડ કે ભવાનીપુર ગાંવ મેં સ્થિત હૈ, જો ઉગના મહાદેવ વ ઉગ્રનાથ મંદિર કે નામ સે કાફી પ્રસિદ્ધ હૈ। એસી લોકમાન્યતા હૈ કે ઇસ મંદિર મેં ભગવાન શિવ ને મૈથિલી ભાષા કે મહાકવિ વિદ્યાપતિ કે ઘર નૌકરી કી થી।

પૌરાણિક કથા

મહાકવિ વિદ્યાપતિ હિંદી સાહિત્ય કી ભક્તિ પરંપરા કે પ્રમુખ કવિયોં મેં સે એક થે, જિન્હેં મૈથિલી કે સર્વોપરિ કવિ કે રૂપ મેં જાના જાતા હૈ। બિહાર કે મિથિલા ક્ષેત્ર કે દરભંગા જિલે મેં સ્થિત બિસ્ફી ગાંવ કે પ્રસિદ્ધ મહાકવિ વિદ્યાપતિ કે ગાંવ કે રૂપ મેં હૈ। મૈથિલ કોકિલ કે નામ સે ચર્ચિત વિદ્યાપતિ ઠાકુર ભગવાન શિવ કે અનન્ય ભક્ત થે। ઉન્હોને ભગવાન શિવ પર અનેકાનેક ગીતોં કી રચના કી હૈ। માન્યતાઓ કે અનુસાર, જગતવ્યાપી ભગવાન શિવ

વિદ્યાપતિ કી ભક્તિ વ રચનાઓં સે બેહદ પ્રસન્ન હોકર સ્વયં એક દિન વેશ બદલકર ઉનકે પાસ ચલે આએ થે। ઉનકે સાથ રહને કે લિએ ભગવાન શિવ વિદ્યાપતિ કે ઘર નૌકર તક બનને કે લિએ તૈયાર થે। ઉન્હોને અપના નામ 'ઉગના' બતાયા થા। દરઅસલ કવિ વિદ્યાપતિ આર્થિક રૂપ સે સબલ નહીં થે, ઇસલિએ ઉન્હોને ઉગના યાનિ ભગવાન શિવ કો નૌકરી પર રખને સે પહલે મના કર દિયા। મગર ફિર ઉગના કે આગ્રહ પર હી સિર્ફ દો વક્ત કે ભોજન પર ઉન્હેં રખને કે લિએ વિદ્યાપતિ તૈયાર હો ગએ થે। વિદ્યાપતિ કી પત્ની સુધીરા ને કહા, 'ઉગના બડા નેક લડ્કા લગતા હૈ, રખ લીજિએ....હમારી સેવા કરને વાલા ભી તો કોઈ નહીં હૈ।' વિદ્યાપતિ ને પત્ની કી બાત માન લી ઔર શિવ કી ઇચ્છા પૂરી હો ગઈ।

એક દિન વિદ્યાપતિ રાજા કે દરબાર મેં જા રહે થે, સાથ મેં ઉગના ભી થા। તેજ ગર્મી કી વજહ સે વિદ્યાપતિ કા ગલા સૂખને લગા। આસપાસ પાની કા કોઈ સ્નોત નહીં થા। વ્યાકુલ વિદ્યાપતિ ને ઉગના સે કહા, 'કહીં સે જલ કા પ્રબંધ કરો અન્યથા મૈં પ્યાસા મર જાઊંગા।' ઉગના કુછ દૂર જાકર પેડોં કી આડ મેં છિપકર અપને વાસ્તવિક રૂપ મેં આએ। ઉનકી જટા મેં ગંગા થીં। જટા ખોલકર ઉન્હોને લોટે મેં જલ ભર લિયા ઔર ફિર ઉગના રૂપ મેં આકર વિદ્યાપતિ કે સામને પાની ભરા લોટા રખ દિયા। વિદ્યાપતિ ને જબ જલ પિયા તો ઉન્હેં ગંગાજલ કા સ્વાદ મહસૂસ હુએ। વહ આશ્રચર્યચકિત હો ઉઠે કે ઇસ વન મેં દૂર તક કહીં જલ કા કોઈ સ્નોત નહીં દિખતા, લેકિન ઉગના કો ગંગાજલ કહાં મિલ ગયા। વિદ્યાપતિ કો ઉગના પર સંદેહ હોને લગા। ઉન્હોને સોચા, કોઈ સાધારણ વ્યક્તિ ઇતની જલ્દી ગંગાજલ નહીં લા સકતા।

इसमें जरूर कोई दिव्यशक्ति है। वह उगना से उसका वास्तविक परिचय बताने की जिद्द करने लगे।

जब विद्यापति उगना को शिव कहकर उनके चरणों में गिर पड़े, तब उगना को अपने वास्तविक स्वरूप में आना पड़ा। शिव ने विद्यापति से कहा, 'मैं तुम्हारे साथ उगना बनकर रहना चाहता हूँ, लेकिन कभी किसी को मेरा वास्तविक परिचय मत देना। जिस दिन किसी को मेरा वास्तविक परिचय दोगे, मैं तत्क्षण ओङ्गल हो जाऊंगा।'

विद्यापति को बिना मांगे ईश्वर का सानिध्य मिल चुका था। उन्होंने शिव की शर्त मान ली।

एक दिन सुधीरा ने उगना को जंगल से लकड़ियां बीनकर लाने के लिए कहा। उगना दूसरे काम में लग गया और वह लकड़ी लाना भूल गया। सुधीरा इससे नाराज हो गई और चूल्हे से जलती लकड़ी निकालकर लगी उगना की पिटाई करने। विद्यापति ने जब यह दृश्य देखा तो अनायास ही उनके मुंह से निकल पड़ा,

'अरे, अहां ई की अनर्थ करै छी, ई त साक्षात् भगवान शिव थिकाह!' विद्यापति के मुंह से ये शब्द निकलते ही शिव अंतर्ध्यान हो गए।

इसके बाद विद्यापति पागलों की भाँति 'उगना रे मोर कतय गेलाह' कहते हुए वनों में, खेतों में, हर जगह उगना को ढूँढ़ने लगे। भक्त की ऐसी मनोदशा देखकर शिव को दया आ गई। एक वन में भगवान शिव उगना के रूप में प्रकट हो गए, मगर कहा कि 'अब मैं तुम्हारे साथ नहीं रह सकता। उगना रूप में मैं जो तुम्हारे साथ रहा उसके प्रतीक चिह्न के रूप में अब मैं शिवलिंग के रूप में विराजमान रहूंगा।'

इसके बाद शिव अपने लोक लौट गए और उस स्थान पर स्वयंभू शिवलिंग प्रकट हो गया। उगना महादेव का प्रसिद्ध मंदिर वर्तमान में मधुबनी जिले के भवानीपुर गांव में स्थित है।

મંદિર કી ખાસિયત

उगना महादेव મંદિર કे ગર્ભગૃહ મें જानે કે લિએ આપકો

छह સીદ્ધિયાં ઉત્તરકર જાના પડતા હૈનું। ઇસી પ્રકાર ઉજ્જૈન રિસ્થિત મહાકાલ મંદિર મેં ભી શિવલિંગ તક પહુંચને કે લિએ છહ સીદ્ધિયાં ઉત્તરની પડતી હૈનું। ઉગના મહાદેવ મંદિર કા શિવલિંગ તલ સે પાંચ ફુટ નીચે હૈ। યહાં માઘ કૃષ્ણ પક્ષ મેં નર્ક નિવારણ ચતુર્દશી પર્વ કાફી ધૂમધામ સે મનાયા જાતા હૈ। વર્તમાન મેં જો મંદિર હૈ તુસુકા નિર્માણ વર્ષ 1932 મેં હુએ થા। ઇસકે અલાવા બતાયા જાતા હૈ કે 1934 કે ભૂકંપ મેં મંદિર કોઈ ભી નુકસાન નહીં આયા થા। હાલાંકિ, નિર્માણ કે બાદ સે મંદિર પરિસર મેં કાફી પરિવર્તન કિએ ગએ હૈનું ઔર આજ મંદિર કા પરિસર કાફી ભવ્ય બના દિયા ગયા હૈ। મુખ્ય મંદિર કે અલાવા પરિસર મેં યજ્ઞશાલા ઔર સંસ્કારશાલા ભી બનાઈ ગઈ હૈ। ઇસ મંદિર કે સામને એક સુંદર સરોવર ઔર પાસ મેં હી એક કુઝાં ભી હૈ। ઇસ કુઝાં કે બારે મેં એસી માન્યતા હૈ કે શિવજી ને યહીં પર અપની જટાઓં સે ગંગા જલ નિકાલા થા। ઇસ માન્યતા કે કારણ કાફી સંખ્યા મેં શ્રદ્ધાલુ ઇસ કુઝાં કા પાની પીતે હૈનું।

કવિ વિદ્યાપતિ

વિદ્યાપતિ ભારતીય સાહિત્ય કી ભક્તિ પરંપરા કે પ્રમુખ સ્તંભોં મેં સે મૈથિલી કે સર્વોપરિ કવિ કે રૂપ મેં જાને જાતે હૈનું। ઇનકે કાવ્યોં મેં મધ્યકાળીન મૈથિલી ભાષા કે સ્વરૂપ કે દર્શન કિએ જા સકતે હૈનું। ઇન્હેં વૈષ્ણવ ઔર શૈવ ભક્તિ કે સેતુ કે રૂપ મેં ભી સ્વીકાર કિયા ગયા હૈ।

મિથિલા કે લોગોં કો 'દેસિલ બયના સબ જન મિદ્દા' કા સૂત્ર દેકર વિદ્યાપતિ ને ઉત્તર બિહાર મેં લોકભાષા કે પ્રતિ જનચેતના કો જીવિત કરને કા હરસંભવ પ્રયાસ

કિયા। આજ ભી મિથિલા પર મહાકવિ વિદ્યાપતિ કા વ્યાપક પ્રભાવ દેખને કો મિલતા હૈ। ઉનકી નચારી, મહેશવાળી, ગંગા વિનતી, પ્રાતી વગૈરહ મિથિલા કે લોગોં કે મન-મસ્તિષ્ઠ મેં રચ બસ ગઈ હૈનું। સુકવિ કંઠહાર યાની વિદ્યાપતિ તુલસી, સૂર, કબીર, મીરા ઇન સભી સે પહલે કે કવિ હૈનું। ઇનકા સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રણ એવાં માતૃભાષા મૈથિલી પર સમાન અધિકાર થા।

વિદ્યાપતિ કી રચનાએં સંસ્કૃત, અવહદ્દ એવાં મૈથિલી મેં મિલતી હૈનું। દેસિલ બયના યાની મૈથિલી મેં લિખી 'પદાવલી' મહાકવિ કો અમરત્વ પ્રદાન કરને કે લિએ કાફી હૈ। મૈથિલી સાહિત્ય કે ઇતિહાસ મેં વિદ્યાપતિ કા નામ સ્વર્ણાક્ષર મેં અંકિત હૈ। બહુમુખી પ્રતિભા સંપન્ન ઇસ મહાકવિ કે વ્યક્તિત્વ મેં એક સાથ ચિંતક, શાસ્ત્રકાર તથા સાહિત્ય રસિક કા અદ્ભુત સમન્વય થા।

સંસ્કૃત મેં રચિત ઇનકી 'પુરુષ પરીક્ષા', 'ભૂ-પરિક્રમા', 'લિખનાવલી', 'શૈવસર્વશ્વસાર', 'પ્રમાણભૂત પુરાણ-સંગ્રહ', 'ગંગાવાક્યાવલી', 'વિભાગસાર' 'દાનવાક્યાવલી', 'દુર્ગામહિત્ત તરંગિણી' 'પતાલક' એવાં 'વર્ષકૃત્ય' આદિ ગ્રંથ જહાં એક ઓર ઇનકે ગહન પાંડિત્ય કે પરિચાયક હૈનું, વહીં મૈથિલી મેં રચિત કાવ્ય લોકભાષા કે પ્રતિ ઇનકે ગહરે લગાવ કે દ્યોતક હૈનું।

વિદ્યાપતિ કો એક દિન અપની મૃત્યુ કા આભાસ હુએ, તો ઉન્હોને અપને મિત્ર રાજા ઔર ગુરુઓં કો સ્મરણ કરતે હુએ કહા, સપન દેખલ હમ શિવ સિંહ ભૂપ/બત્તીસ બરસ પર સાંવર રૂપ/બહુત દેખલ ગુરુજન પ્રાચીન/આબ ભેલહું હમ આયુ વિહીન।

મહાકવિ ગંગા લાભ કરના ચાહતે થે લેકિન ઉપ્ર કી અધિકતા કે કારણ ગંગા તક પહુંચને સે લાચાર થે। ઉન્હોને આહ્વાન કિયા તો ગંગા પ્રકટ હુઈ ઔર વહ ઉસમેં સમા ગએ। વહ તિથિ થી કાર્તિક ધવલ ત્રયોદશી। ઇસ તિથિ કો દેશભર મેં મૈથિલ સમુદાય હર સાલ વિદ્યાપતિ સ્મૃતિ પર્વ મનાતા હૈ।

વિવિધ ઓલેક્સ

સ્વર્ણિલ રાજ, પ્રોગ્રામર (આઈટી)
લોકતક પાવર સ્ટેશન, કોમકેરાપ (મણિપુર)

જલવાયુ પરિવર્તન - એક વૈશિક ચુનોતી

ધરતી કે એક બડે ક્ષેત્ર મેં લંબે સમય તક વ્યાપ્ત રહને વાલે મૌસમ કી ઔસત સ્થિતિ કો જલવાયુ કહા જાતા હૈ। કિસી ભૂ-ભાગ કી જલવાયુ પર ઉસકી ભૌગોલિક સ્થિતિ કા સર્વાધિક પ્રભાવ પડ્યતા હૈ। જલવાયુ એક ઐસા પહ્લૂ હૈ જો દુનિયા કે હર ઇંસાન કે જીવન સે જુડ્યા હૈ। જલવાયુ કી દશા હમારે જીવન કો બહુત પ્રભાવિત કરતી હૈ। જબ કિસી ક્ષેત્ર વિશેષ કે ઔસત મૌસમ મેં પરિવર્તન આતા હૈ તો ઉસે 'જલવાયુ પરિવર્તન' કહા જાતા હૈ। જલવાયુ પરિવર્તન કો કિસી એક સ્થાન વિશેષ મેં ભી મહસૂસ કિયા જા સકતા હૈ એવં સંપૂર્ણ વિશ્વ મેં ભી ઔર વैશિક સ્તર પર જલવાયુ પરિવર્તન કા માનવ જાતિ પર બડા અસર પડ્યા હૈ।

હાલાંકિ, વૈજ્ઞાનિક કાફી અરસે સે યહી કહ રહે હું કી પર્યાવરણ બદલ રહા હૈ, જલવાયુ મેં પરિવર્તન હો રહા હૈ। ગર્મી, સર્દી ઔર બરસાત જૈસે સબ મૌસમ કે સમયાવધિ ઔર વિશેષતાઓ મેં ભી પરિવર્તન હો રહા હૈ। જિસે હમ 'એક્ટ્રીમ વેદર ઇવેંટ્સ' કહતે હૈ। ગત વર્ષો સે ઇસકા અસર કહીં ન કહીં દિખાઈ દેતા રહા હૈ। વૈજ્ઞાનિક યહ ભી બતા રહે હું કી પર્યાવરણ બદલાવ ને એસી ઘટનાઓ કી સંખ્યા કો બહુત તેજી સે બડા દિયા હૈ। જૈસે-કભી બહુત જ્યાદા ગર્મી, સર્દી, બર્ફબારી યા કોહરા યા કભી તાપમાન 50° સેંટીગ્રેડ કો પાર કરતા દિખાઈ દેતા હૈ। કર્ઝ બાર તો એક હી સાલ મેં પહ્લે સૂખે કા અસર દિખાઈ દેતા હૈ ઔર ફિર ઉસી સાલ બાઢ કી ખબરોં ભી આને લગતી હું। મૌસમ કી બહુત સારી આપદાએં એસી હોતી હું જિનકે લિએ પહ્લે સે બહુત કુછ નહીં કિયા જા સકતા।

જલવાયુ પરિવર્તન કે કુછ પ્રભાવોં કો વર્તમાન મેં ભી મહસૂસ કિયા જા સકતા હૈ। પૃથ્વી કે તાપમાન મેં વૃદ્ધિ હોને કે કારણ હિમનદ પિઘલ રહે હું ઔર મહાસાગરોં કા જલ સ્તર બઢતા જા રહા હૈ, પરિણામસ્વરૂપ પ્રાકૃતિક આપદાઓં કા ખતરા બઢ ગયા હૈ।

જલવાયુ પરિવર્તન કે બહુત સારે કારણ હું ઔર હમેં ઇન કારણોં કો આપસ મેં જોડ્કર દેખના હોગા ક્યોંકિ હમ હમેશા હર મૌસમ કે કષ્ટ કો અલગ-અલગ કરકે દેખતે હું। ઉસકા આપસ મેં ભી કોઈ નાતા હૈ, ઇસે હમ નજરઅંદાજ કર દેતે હું। જાહિર હૈ, ફિર ઇનકા ઇલાજ ભી અલગ-અલગ કરને કી કોશિશ હોતી હૈ। ગર્મી મેં હમ બર્ફાલી હવાઓં ઔર હિમસ્ખલન કે કહર કો ભુલા દેતે હું। જલવાયુ પરિવર્તન કે વિભિન્ન કારણ હું –

(1) ગ્રીનહાઉસ ગૈસેં – યે ગ્લોબલ વાર્મિંગ કી પ્રમુખ વજહ હૈ ઔર યહી જલવાયુ પરિવર્તન કા એક મુખ્ય કારણ હું। ગ્રીનહાઉસ ગૈસેં યાની કાર્બન મોનો ઑક્સાઇડ, કાર્બન ડાઈ ઑક્સાઇડ ઔર મીથેન, જિનકે કારણ પૃથ્વી કે ઔસત તાપમાન મેં બઢોત્તરી હો રહી હૈ। ગ્રીનહાઉસ ગૈસોની યા પરત પૃથ્વી કી સતહ પર તાપમાન કે સંતુલન કો બનાએ રહ્યા હોય આવશ્યક હૈ ઔર યદિ યા પરત નહીં હોગી તો પૃથ્વી કા તાપમાન કાફી કમ હો જાએગા।

આધુનિક યુગ મેં જૈસે-જૈસે માનવીય ગતિવિધિયાં બઢ રહી હું વૈસે-વૈસે ગ્રીનહાઉસ ગૈસોની કે ઉત્સર્જન મેં ભી વૃદ્ધિ હો રહી હૈ જિસકે કારણ વિશ્વ કે તાપમાન મેં બઢોત્તરી હો રહી હૈ। આજ હમારી ધરતી તાપ યુગ કે જિસ મુહાને પર ખડી હૈ, ઉસ વિભિન્ના કા અનુમાન

કાફી પહલે સે હી હો ગયા થા। ગ્લોબલ વાર્મિંગ કે પરિણામસ્વરૂપ પૃથ્વી પર જલવાયુ કે તાપમાન મેં કાફી તેજી સે બઢોત્તરી હો રહી હૈ..... જિસકા પર્યાવરણ પર નકારાત્મક પ્રભાવ પડુ રહા હૈ। જલવાયુ પરિવર્તન સે જગહ—જગહ તૂફાન, બાઢ, જંગલોને આગ, સૂખા ઔર લૂ કે ખતરે, ઉષ્ણકટિબંધીય ચક્રવાત બઢતે હી જા રહે હું। ઇસકે અલાવા વન્ય જીવોનું વિલુપ્ત હોના, જીવોનું આચરણ મેં બદલાવ તથા ઉનકે પ્રવાસ સ્થળોનું બદલના જૈસી બાતોને સામને આ રહી હું।

વાતાવરણ મેં ગર્મી બઢને પર વાયુમંડલ સમુદ્રોને અધિક પાની એકત્ર કર લેતા હૈ, જિસકે કારણ ભયંકર બારિશ ઔર સૈલાબ કા મંજર પૈદા હોતા હૈ। દૂસરી ઓર ગ્લોબલ વાર્મિંગ સે સમુદ્ર કે જલસ્તર મેં લગાતાર વૃદ્ધિ હો રહી હૈ। યાં વૃદ્ધિ દો તરીકોનું હો રહી હૈ। એક ઓર ગરમ તાપમાન સે ગલેશિયર ઔર બર્ફ કી ચાદરેં પિઘલ રહી હૈ ઔર દૂસરી ઓર યાં પાની સમુદ્ર મેં જા રહા હૈ।

હમારી જલવાયુ કાફી હદ તક ગલેશિયરોનું પર નિર્ભર કરતી હૈ ક્યોંકિ સાફ પાની કા સબસે બડા સ્નોત યે ગલેશિયર હી હું। ગ્લોબલ વાર્મિંગ કે કારણ યે ગલેશિયર બહુત તેજી સે પિઘલ રહે હું ઔર ઇસકા ભયાવહ પરિણામ દુનિયા ભર મેં નજર આને લગા હૈ। આજ આર્કટિક કી બર્ફ સમય સે પહલે પિઘલ રહી હૈ ઔર વસંત કે દૌરાન પૌથ્યોનું મેં પત્તે જલ્દી આ રહે હું। સાથ હી ટુંડ્રા વનસ્પતિ ના ક્ષેત્રોનું મેં ફેલ રહી હું। એક તરહ સે આર્કટિક મેં તેજી સે તાપમાન મેં બદલાવ આ રહા હૈ। ઇસસે હરિયાલી કો પનપને મેં મદદ મિલ રહી હૈ। એક અધ્યયન કે અનુસાર યદિ તાપમાન મેં 2 ડિગ્રી સેંટીગ્રેડ કે લગભગ વૃદ્ધિ હોતી હૈ તો અનાજ કી ઉત્પાદકતા ઘટ જાએગી ઔર ઇસ કારણ ખાદ્ય સુરક્ષા કે ખતરે મેં પડ જાને કી પ્રબલ સંભાવના હૈ।

(2) ભૂમિ કે ઉપયોગ મેં પરિવર્તન: વાળિજ્યિક યા નિઝી પ્રયોગ કે લિએ વનોનું કી કટાઈ ભી જલવાયુ પરિવર્તન કા કારણ હૈ। વર્તમાન સમય મેં જિસ તરહ સે વૃક્ષોનું કી કટાઈ જા રહી હૈ વહ કાફી ચિંતાજનક

હૈ। યે પેડુ વાતાવરણ મેં કાર્బન ડાઇ આક્સાઇડ કો અવશોષિત કરને વાલે પ્રાકૃતિક યંત્ર કે રૂપ મેં કાર્ય કરતે હું ઔર ઉનકી સમાપ્તિ કે સાથ હમ વહ પ્રાકૃતિક યંત્ર ભી ખો દેંગે।

(3) શહરીકરણ: શહરીકરણ ઔર ઔદ્યોગિકીકરણ કે કારણ લોગોનું કે જીવન જીને કે તૌર તરીકો મેં કાફી પરિવર્તન આયા હૈ। જીવન શૈલી મેં પરિવર્તન ને ખતરનાક ગૈસોનું કે ઉત્સર્જન મેં કાફી યોગદાન દિયા હૈ।

જલવાયુ પરિવર્તન કે પ્રભાવ—

- 1) ઉચ્ચ તાપમાન;
- 2) વર્ષા કે પૈટર્ન મેં બદલાવ;
- 3) સમુદ્ર જલ કે સ્તર મેં વૃદ્ધિ;
- 4) વન્યજીવ પ્રજાતિ કા નુકસાન;
- 5) રોગોનું કા પ્રસાર ઔર આર્થિક નુકસાન;
- 6) જંગલોનું આગ;

જલવાયુ પરિવર્તન કે સંદર્ભ મેં વૈજ્ઞાનિકોનું કે કહના હૈ કે જલવાયુ પરિવર્તન સે કૃષિ ઔર અર્થવ્યવસ્થા પર અસર પડેગા। ઇસસે નિપટને કે લિએ હમેં જો નીતિ ઔર રણનીતિ ચાહિએ, વહ કહીં દિખાઈ નહીં દે રહી હૈ। ઇસસે નિપટને કે લિએ હમ કામચલાઊ ઉપાય કરતે હું, વહ ભી વક્ત યા જરૂરત કે હિસાબ સે ઠીક સે નહીં કર પાતે। હર સાલ જબ જંગલોનું આગ લગતી હૈ તો કહા જાતા હૈ કે કૃત્રિમ બારિશ સે ઇસે બુઝાને કી કોણિશ હોગી લેકિન એસા નહીં હો પાતા। યાં આગ કે સાથ પાની કી બાત હો રહી હૈ ક્યોંકિ યાં આગ જબ જંગલોનું લગતી હૈ તો વહાં જલી મિટ્ટી બચ જાતી હૈ જિસમે બારિશ કે પાની કો સોખને કી ક્ષમતા કરીબ—કરીબ ખત્મ હો જાતી હૈ। ઇસલિએ જો ભી પાની બરસતા હૈ વહ નીચે કી ઓર બહાકર અપને સાથ જલી મિટ્ટી ઔર બાકી સબ કુછ બહાકર લે જાતા હૈ। હમારી દિક્કત યાં હૈ કે હમ અકસ્માત ઇન ઘટનાઓનું જોડુકર નહીં દેખતે ઔર સહી રણનીતિ નહીં અપનાતે।

જલવાયુ પરિવર્તન એક વैશિક ચુનૌતી હૈ જો પૂરે વિશ્વ કો પ્રભાવિત કર રહી હૈ। ઇસકે પ્રભાવોં કો કામ કરને કે લિએ હમેં સામૂહિક રૂપ સે કામ કરના હોગા ઔર આવશ્યક કદમ ઉઠાને હોંગે। હમેં ઊર્જા કે સ્વચ્છ સ્નોતોં કા ઉપયોગ કરના હોગા, વનસ્પતિ વિનાશ કો રોકના હોગા ઔર જલવાયુ પરિવર્તન કે પ્રભાવોં કો કમ કરને કે લિએ પ્રૌદ્યોગિકી કા વિકાસ કરના હોગા।

સરકારોં ઔર સંગઠનોં કો ભી જલવાયુ પરિવર્તન કે મુદે પર કામ કરના હોગા, નીતિયાં બનાની હોગી જો જલવાયુ પરિવર્તન કે પ્રભાવોં કો કમ કરને મેં મદદ કરેંગી।

સ્વચ્છ ઊર્જા કે સ્નોતોં કો બઢાવા દેના હોગા ઔર હરિત ઊર્જા કો દૈનિક જીવન મેં પ્રયોગ કરના હોગા। હમેં યહ સુનિશ્ચિત કરના હોગા કિ હમારે કાર્યો કા પર્યાવરણ પર નકારાત્મક પ્રભાવ ન હો। હમેં જલવાયુ પરિવર્તન કે મુદ્દોં પર જાગરૂકતા બઢાની હોગી ઔર લોગોં કો ઇસકે પ્રભાવોં કે બારે મેં શિક્ષિત કરના હોગા ઔર હમેં ભવિષ્ય કી ઇસ ચુનૌતી સે નિપટને કે લિએ દૃઢ સંકલ્પ કે સાથ પ્રકૃતિ કો અપને સંરક્ષક કે રૂપ મેં સ્વીકાર કરના હોગા સાથ હી સાથ ઉનકી ઉચિત દેખભાલ કર અપના કર્તવ્ય નિભાના હોગા।

સભ્યો

સુબનસિરી લોઅર જલવિદ્યુત પરિયોજના દ્વિતીય પુરસ્કાર સે સમ્માનિત

રાજભાષા વિભાગ, ગૃહ મંત્રાલય (ભારત સરકાર) દ્વારા ગુવાહાટી (অসম) મેં 05 માર્ચ 2025 કો પૂર્વ એવ પૂર્વોત્તર ક્ષેત્રોં કે સંયુક્ત ક્ષેત્રીય રાજભાષા સમેલન ઔર પુરસ્કાર વિતરણ સમારોહ આયોજિત કિયા ગયા। ઇસ કાર્યક્રમ મેં મુખ્ય અતિથિ કે રૂપ મેં અસમ કે માનનીય મુખ્યમંત્રી શ્રી હિમંત બિસ્વા સરમા, વિશિષ્ટ અતિથિ કે રૂપ મેં માનનીય કેંદ્રીય ગૃહ રાજ્ય મંત્રી શ્રી નિત્યાનંદ રાય, માનનીય સાંસદ શ્રી દિલીપ સૈકિયા ઔર શ્રીમતી બિજુલી કલિતા મેધી ઉપસ્થિત થે।

સમેલન મેં, પૂર્વ એવ પૂર્વોત્તર ક્ષેત્રોં મેં સ્થિત ઉપક્રમોં કે બીચ રાજભાષા હિંદી કે કાર્યાન્વયન ઉત્કૃષ્ટ નિષ્પાદન કે લિએ સુબનસિરી લોઅર જલવિદ્યુત પરિયોજના કો વર્ષ 2023–24 કે લિએ દ્વિતીય પુરસ્કાર પ્રદાન કિયા ગયા। પરિયોજના કી ઓર સે મહાપ્રબંધક (માનવ સંસાધન) શ્રી કે.જે. લૌરેંસ ને દ્વિતીય પુરસ્કાર કે રૂપ મેં શીલ્ડ એવ પ્રશસ્તિ પત્ર માનનીય મુખ્યમંત્રી શ્રી હિમંત બિસ્વા સરમા એવ માનનીય કેંદ્રીય ગૃહ રાજ્ય શ્રી મંત્રી નિત્યાનંદ રાય કે કર કમલોં સે પ્રાપ્ત કિયા।

શાલી રાંભ

પારિભાષિક શબ્દાવલી

1	Funding of start-ups in India has seen a rising trend.	ભારત મેં સ્ટાર્ટઅપ્સ કે વિત્તપોષણ મેં બઢોત્તરી દેખી ગઈ હૈ।
2	Assured pension is a voluntary and contribution based central sector scheme.	સ્થાયી પેંશન સ્વૈચ્છિક તથા અંશદાન આધારિત કેન્દ્રીય ક્ષેત્ર યોજના હૈ।
3	This department has taken various steps to encourage the private sector.	ઇસ વિભાગ ને નિજી ક્ષેત્ર કો પ્રોત્સાહિત કરને કે લિએ અનેક કદમ ઉઠાએ હૈને।
4	To support small scale industry there is a credit guarantee scheme.	લઘુ ઉદ્યોગ કી સહાયતા કે લિએ એક ઋણ ગારંટી સ્કીમ ઉપલબ્ધ હૈ।
5	A self-certified undertaking is sufficient for this purpose.	ઇસ ઉદ્દેશ્ય કે લિએ એક સ્વપ્રમાણિત શાપથ-પત્ર પર્યાપ્ત હૈ।
6	Ratification of the proposal is required.	પ્રસ્તાવ કા અનુસમર્થન આવશ્યક હૈ।
7	An appraisal system has been introduced	મૂલ્યાંકન પ્રણાલી પ્રારંભ કી ગઈ હૈ।
8	Competition is intensifying day by day.	પ્રતિસ્પર્ધા દિન-પ્રતિદિન કડી હોતી જા રહી હૈ।
9	Endorsement on the cheque is not in order.	ચેક પર પૃષ્ઠાંકન ઠીક સે નહીં કિયા ગયા હૈ।
10	These figures are provisional.	યે આંકડે અનન્તિમ હૈને।
11	Unpaid amount of 5 thousand rupees is pending with the company.	કંપની મેં 5 હજાર રૂપએ કી અદત્ત રાશિ લંબિત હૈ।
12	National Company Law Tribunal is the First Appellate Authority.	રાષ્ટ્રીય કંપની વિધિ અધિકરણ પ્રથમ અપીલ પ્રાધિકરણ હૈ।

હિંદી સાહિત્ય

પર્યાયવાચી શબ્દ

ऊર્જા – શક્તિ, ઓજ, સ્કૂર્ટિ

એકાગ્ર – એકમના, મનોયોગી, એક ચિત્ત

ઇનકાર – પ્રત્યાખ્યાન, અનગીકાર, નિષેધ, અસ્વીકૃતિ

ઓઝાલ – અન્તર્ધાન, અદૃશ્ય, લુપ્ત, ગાયબ, તિરોહિત, વિલુપ્ત

ફૂલ – કુસુમ, સુમન, પ્રસૂન, પુષ્પ, લતાન્ત, પુહુપ

યાચના – નિવેદન, પ્રાર્થના, વિનય, અર્જ, વિનતી

લાલસા – લોભ, અભિલાષા, લાલચ, લિષ્ણા, તૃષ્ણા

શ્રેષ્ઠ – ઉત્કૃષ્ટ, સર્વોપરિ, વિશિષ્ટ, પ્રધાન

સમતા – તુલ્યતા, બરાબરી, સમત્વ, સાદશ્ય, સામ્ય, સમાનતા

હિરણ – મૃગ, સારંગ, સુરભી, કુરંગ, ચિતલ

કાલ્પનિક

ગૌરવ

હમ हैं त्रिशूल उस महाकाल की,
हम गदा वीर हनुमान की,
हम चक्र सुदर्शन विष्णु के,
हम धनुष बाण श्री राम की।

कान्हा की बंसी भी हम हैं,
और अमिट प्रेम घनश्याम की,
मीरा के प्रेम की भक्ति हम,
मर्यादा हैं श्री राम की।

हम राणा के वंशज हैं,
हम वीर भगत सिंह बागी हैं,
अमर सपूत हैं भारत माँ के,
हमें प्यारी बस आजादी है।

इस धरती पर हमसे बढ़कर,
कौन यहां बलशाली है,
कौन समझ के बैठा है कि भारत वीरों से खाली है?

हम हैं सुभाष की अमिट शान,
आजाद हिंद की आन-बान,
हम चन्द्रगुप्त, पोरस महान
हम महाबुद्ध का दिव्य ज्ञान,

फन शेषनाग का भी हम हैं,
जिस पर यह सृष्टि नाच रही,
और परम शून्य के जनक हम ही,
दुनिया ब्रह्मांड को नाप रही,

प्रह्लाद की भक्ति की शक्ति और
धूर्व के जप तप का मान हैं हम,
गोरा बादल की कुर्बानी,
माँ पन्ना का बलिदान हैं हम,

आदित्य हो या कि चंद्रयान,
भारत का गौरव है महान,
हर युवा यहां का योद्धा है,
हर बालक प्रतिभाशाली है,
कौन समझ के बैठा है कि भारत वीरों से खाली है?

हम शान हैं लक्ष्मीबाई की,
हम तप हैं मात अहिल्या की,
हम पद्मावती का जौहर हैं,
हम सत हैं माँ अनुसुइया की,

हम वज्र दधीचि की हड्डी का,
और परशुराम का फरसा हम,
हम धर्मराज की धर्म शिखा,
गांधी की शांति का चरखा हम,

धरती यह अमर शहीदों की,
कविता है अमर कहानी की,
भारत माता की रक्षा में,
कुर्बान हुए बलिदानी की,

आकाश हो या पाताल लोक,
महाराणा हों या फिर अशोक
हम वीर शिवाजी छत्रपति
हर गाथा गौरवशाली है,
कौन समझ के बैठा है कि भारत वीरों से खाली है?

अरुण કુમાર, પ્રબંધક (સિવિલ)
આર્બિટ્રેશન સેલ, નિગમ મુખ્યાલય (ફરીદાબાદ)

આત્માભિમાન

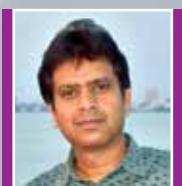
હિંદી કા કોશ ઉજાગર કર,
જો ડૂબ રહા હૈ આદર કર |
ગર અપને વજૂદ સે ભાગેગા,
સાયા ભી તુઝે લતાડેગા |

હિંદી પખવાડે કી નહીં જરૂરત હો,
ગર હિંદી કી તૂ એક સૂરત હો |
ન હિંદી કા અપમાન કરો,
જીવંત ઇસકી તુમ જાન કરો |

ખુદ કો હી તૂ ઉછાલેગા,
ફિર ઈશ્વર ભી નહીં સંભાલેગા |
કર લે તૂ એક કામ બડા,
કર હિંદી મેં તૂ બાત જરા |

કર વ્યક્ત ભાવના ઇસ ભાષા મેં,
ન રહે જીવન કભી નિરાશા મેં |
અપની પહ્યાન પર તુમ અભિમાન કરો,
જીવંત હિંદી કી તુમ જાન કરો |

હિંદી કા સમ્માન કરો,
હિંદી મેં હી કામ કરો |

અરવિન્દ કુમાર ગુપ્તા, સહાયક પ્રબંધક (યાં.)
સીઈપીએમ વિભાગ, નિગમ મુખ્યાલય (ફરીદાબાદ)

!! મોહ સે મોહન !!

હર મોહન કી... ઇક રાધા,
પ્રેમ નહીં કભી અધૂરા—આધા |

લજ્જા કે કોરે વેશ મેં છિપતા,
નહીં પર નિરા છિપ સકને વાલા |

નિલજ્જ નિખિલ, પ્રફુલ્લ—પલ્લવિત,
ક્ષણિક મધુ—કલેષોં પર ખિલ આતા |

ભાતા નિખરા—નિખરા ચેહરે પર,
હૃદયલેખોં મેં ગજબ ઇઠલાતા |

ઇચ્છા કે પ્રેક્ષિત અવકરણોં પર,
વેદના—વિશિષ્ટ વિચિત્ર સંગ પાતા |

તિસ પર ભી ખિલખિલાતા—મુસ્કુરાતા,
નિર્વદ વદન ભાવમય કર જાતા |

પ્રેમ અપૂર્ણ ભી પ્રિય પાતા,
પ્રેમ સર્વત્ર રાહ પ્રખર દિખલાતા |

અમૃત્ય—સંતૃપ્ત પ્રેરક—પ્રબલ,
પ્રત્યેક મોહન... પાતા ઇક રાધા |

આશીષ આનન્દ આર્ય, હિંદી અનુવાદક
ધૌલીગંગા પાવર સ્ટેશન, પિથોરાગઢ (ઉત્તરાખંડ)

ગાંવ મેરા મુઝે બડા યાદ આતા હૈ

સમય તો બહતી હુઈ એક ધારા હૈ,
હમ સબકો ઇસકે સાથ—સાથ ચલના હી ગવારા હૈ,
રુક્તા હૈ જો... લગતા હૈ વો હારા હૈ,
ફિર કૌન હૈ... જો મુઝે પીછે સે આવાજ લગાતા હૈ,
ગાંવ મેરા મુઝે બડા યાદ આતા હૈ।

વો ખેત વો ખલિહાન, વો છોટી—સી દુકાન,
થોડે સે પૈસોં મેં કિતના સામાન,
બીતા વક્ત ક્યોં નહીં ખુદ કો દોહરાતા હૈ,
ગાંવ મેરા મુઝે બડા યાદ આતા હૈ।

વો દાદા કા લાડ, વો દાદી કી ફટકાર,
માં કે ગલે મેં ડાલે બાંહોં કા હાર,
પાપા કી આંખોં મેં સમાયા, અનકણા દુલાર,
બચપન મેરા મુઝે ખીંચે ચલા જાતા હૈ,
ગાંવ મેરા મુઝે બડા યાદ આતા હૈ।

વો સખી, વો સહેલિયાં, વો કિતની હી અટખેલિયાં,
બસ ગઈ હૈં વહીં જીવન કી સારી રંગીનિયાં,
વો લડના—ઝાગડના, વો રૂઠકર માન જાના,
ઉન્હીં ઉલઝનોં મેં મન ઉલઝા—સા જાતા હૈ,
ગાંવ મેરા મુઝે બડા યાદ આતા હૈ।

વો પેડ કી શાખાએં, વો પંછીઓ કી બોલી,
હર તરફ ઉધમ મચાતી હમ બચ્ચો કી ટોલી,
વો બાત—બાત પે ડાંના ઔર અગલે હી પલ ભૂલ જાના,
આજ વૈસી હી ડાંટ કી ખાતિર.... મન તરસ જાતા હૈ,
ગાંવ મેરા મુઝે બડા યાદ આતા હૈ।

ગલી કે આખિર મેં વો ટૂટા સા મકાન,
સારા દિન ખેલના વહાં, ફિર ભી ન કોઈ થકાન,
ખેલતે—ખેલતે વક્ત કા ભી ન રહતા થા ધ્યાન,
સબ કુછ આંખોં મેં જૈસે જીવંત—સા હો જાતા હૈ,
ગાંવ મેરા મુઝે બડા યાદ આતા હૈ।

ન સર્દી કી ઠિઠુરન થી, ન ગરમી કી તપન,
બારિશ કી બુંદે ભિગો દેતી થી તન—મન,
હર મૌસુમ મેં ચહકતા થા માસૂમ—સા મેરા મન,
અબ કોઈ મૌસુમ હમેં ક્યોં નહીં ભાતા હૈ,
ગાંવ મેરા મુઝે બડા યાદ આતા હૈ।

આજ જીવન કી ડોર, જૈસે જિમ્મેદારિયોં સે બંધ ગઈ હૈ,
ઉન જિમ્મેદારિયોં મેં બચપન કી માસૂમિયત ગુમ ગઈ હૈ,
દૌડૃતે—દૌડૃતે, સોચતે—સોચતે મન ફિર વહીં પહુંચ જાતા હૈ,
ગાંવ મેરા મુઝે બડા યાદ આતા હૈ.....

સુષ્મા આર કુમાર

પટ્ટી શ્રી રાકેશ કુમાર રંગા, ઉપ પ્રબંધક (ઈ એંડ સી)
આઇટી એંડ સી વિભાગ, નિગમ મુખ્યાલય (ફરીદાબાદ)

જલવિદ્યુત

નદિયાં ગાતી હૈં શાંતિ કે ગીત,
એનએચપીસી સે જુડી હર એક રીત ।

પ્રકૃતિ કી શક્તિ, જલ કા બલ,
સિર્ફ ઇસ ઊર્જા મેં હૈ જીવન કા હલ ।

પહાડોં સે બહતી જલધારાએં,
એનએચપીસી ઉનકે સંગ જીવન સંજોએ ।

ઝરને સે નદી, નદી સે બાંધ,
ઇનકી શક્તિ સે ખિલતે હૈં સભી ખ્વાબ ।

મથન કરતીં યે જલધારાએં,
બિજલી કે રૂપ મેં ઊર્જા લાએ ।

અમર દીપ કુમાર, વરિષ્ઠ કાર્યાલય અધીક્ષક
નિર્દેશક (પરિયોજનાએ) સચિવાલય, નિગમ મુખ્યાલય (ફરીદાબાદ)

બિજલી ઘરોં મેં, કારખાનાં મેં,
સપને સાકાર હોતે હૈં ઇનકી આંચલ મેં ।

જલવિદ્યુત કા યહી સંદેશ હૈ,
પ્રકૃતિ સે શક્તિ, પ્રગતિ કા રાગ હૈ ।

એનએચપીસી, તુમ હો જીવન કા આધાર,
જલ કી ઇસ શક્તિ સે બઢે હર ઘર, હર વ્યાપાર ।

હર બૂંદ કી મેહનત, હર ધારા કી ધ્વનિ,
આપસે જુડી દુનિયા કા સપના હૈ ગૂંજતી ।

જલ કી શક્તિ સે જીવન સજાએ,
એનએચપીસી કી રાહ ચલ, હમ ઉન્નતિ પાએ ।

અબ દિન ઢલને લગે હૈં।

જિનકો બહુત પ્યારે થે,
ઉન્હીં કો અબ ખલને લગે હૈં,
બેબાક બોલતે થે જો દોસ્ત,
વહી સચ કો અબ નિગલને લગે હૈં,
સુબહ હોતે હી દિન અબ ઢલને લગે હૈં ।

જહાં નહીં થા રાસ્તા,
વહીં સે સબ ચલને લગે હૈં,
જમે થે જો પત્થર નદી કિનારે સદિયોં સે,
વહી તબિયત સે અબ ઉછલને લગે હૈં,
અબ દિન ઢલને લગે હૈં ।

ટિકે થે જિંદગી મેં જો ગ્લેશિયર કી તરહ,
વહી અબ ઝાટ સે પિઘલને લગે હૈં,
જિસકે પાની સે બુઝાતે થે આગ,
વહી દરિયા અબ જલને લગે હૈં,
અબ દિન ઢલને લગે હૈં ।

લડુંખડાતે હી જો પકડ લેતે થે ઊંગલિયાં,
વહી અબ ખુદ સે સંભલને લગે હૈં,
જો કહતે થે કિ ઐસે હી રહના હમેશા,

વહી અબ ખુદ બદલને લગે હૈં,
અબ દિન ઢલને લગે હૈં ।

જો દૃઢ થે અપને નિર્ણયોં મેં,
ઉન્હીં કે મન અબ મચલને લગે હૈં,
જો કહતે હી માનતે થે બાતોં સારી,
વહી હર બાત કો અબ ટાલને લગે હૈં,
અબ દિન ઢલને લગે હૈં ।

જો રહતે થે બેફિક્ર હોકર અપને મેં,
વહી અપને કો ઔરોં કે અનુસાર ઢાલને લગે હૈં,
જો ખુદ હોશ મેં ન થે,
વહી સબકો અબ સંભાલને લગે હૈં,
અબ દિન ઢલને લગે હૈં ।

કયા ઢૂઢ રહા હૈ ‘નીરજ’ પહલે જૈસા,
જો રહતે થે સાથ હમેશા,
વહી કભી–કભાર અબ મિલને લગે હૈં,
જો કભી ન કરતે થે બાત પૈસે કી,
વો બાત પૈસોં કી અબ બોલને લગે હૈં,
લોગ હર બાત પે અબ જેબ કા વજન તોલને લગે હૈં ।

નીરજ કુમાર, ઉપ પ્રબંધક (સેફ્ટી)

ક્ષેત્રીય કાર્યાલય, ચંડીગઢ

राजभाषा कार्यान्वयन गतिविधियां

हिंदी पखवाड़ा-2024 के समापन समारोह में मंचासीन अध्यक्ष व प्रबंध निदेशक महोदय तथा निदेशकगण

हिंदी कवि सम्मेलन के अवसर पर कार्मिकों को संबोधित करते हुए अध्यक्ष व प्रबंध निदेशक महोदय

हिंदी कवि सम्मेलन का शुभारंभ करते निदेशक (वित्त) महोदय

वर्ष 2024-25 के लिए राजभाषा कार्यान्वयन समिति की चौथी बैठक

संसदीय राजभाषा समिति की निरीक्षण बैठक

हमारा यह निरंतर प्रयास रहना चाहिए कि हिंदी भाषा
समृद्ध कैसे बने। कार्यशालाओं के द्वारा भाषाशास्त्री
विभिन्न भारतीय भाषाओं के शब्द हिंदी में जोड़कर इसे
समृद्ध बनाएं।

— नरेन्द्र मोदी (प्रधानमंत्री)

एक नवरत्न कंपनी

स्वहित एवं राष्ट्रहित में ऊर्जा बचाएं / Save Energy for Benefit of Self and Nation
विजली से संबंधित शिकायतों के लिए 1912 डायल करें / Dial 1912 for Complaints on Electricity
CIN: L40101HR1975GOI032564

हरित ऊर्जा में निहित शक्ति